

ROZUM (3389) *sb m*

o jasne.

sg *N* rozum (737). ◇ *G* rozumu (870), rozumia (1); -u : -a *BierEz* (11:1). ◇ *D* rozumowi (217), rozumu (4); -u *RejKup*; -owi : -u *RejJóz* (1:1), *RejWiz* (17:1), *SkarŻyw* (14:1). ◇ *A* rozum (594). ◇ *I* rozumem (591); -em (39), -ém (2), -ęm (1) *MurzNT*, -(e)m (549); -em : -ém *GórnTroas* (1:2). ◇ *L* rozumie (126), rozumu (1); -e : -u *RejWiz* (7:1). ◇ *V* rozumie (17). ◇ *pl N* rozumy (61). ◇ *G* rozumów (40); -ów (3), -(o)w (37). ◇ *D* rozum(o)m (18), rozumum (1); -(o)m : -um *RejAp* (2:1 BB5v). ◇ *A* rozumy (54). ◇ *I* rozumy (38), rozumami (3) *SkarKaz* (2), *SkarKazSej*. ◇ *L* rozumie(ch) (15), rozumách (1) *Oczko*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (siedem z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Zdolność myślenia, rozumowania, rozsądek, inteligencja, mądrość, zmysł moralny; ratio Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Modrz, Calag, Calep, JanStat, JanPrzyw, Cn; intellectus Mymer¹, BartBydg, Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, JanStat, Cn; mens Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, Cn; ingenium HistAl, Mącz, Modrz, Calep, Cn; intelligentia Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; animus HistAl, Mącz, Calep, Cn; prudentia, sensus Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz; scientia Mącz, Vulg; industria Mącz, Cn; spiritus PolAnt; acumen, captus, gnaritas, humanitas, indoles, iudicium, pectus, sagacitas, sententia, sollertia, subtilitas Mącz (3347) : Boć nie trzebá ná twarz pátrzyć Ale rozum w mężu baczyć *BierEz* E4v; Sámi łobie rozum kážá/ Iż więc potym bez włtydu łżá. *BierEz* Rv, D3v, E2v, E4v [2 r.], H3v, I2v, P4v; dár bofskié^{so} widzenia/ przychodzi z wiary/ ktorým darem obdarzon będzie rozum/ gdy boga pozná *OpecŻyw* 187; podluk nyekthorych doctorow pannye maryey była włana łzwyatłozcz wrozum mądroscy od boga yłz tefz była mądrłżá nad włzytko łtworzenye człouyecze *PatKaz III* 111; *Murm* 47; *Mymer¹* 12v, 23, 34; *KlerPow* 4; *BartBydg* 10b, 75b, 128b; *BielŻyw* 85, 90, 92 [2 r.]; *BielŻywGlab nlb* 8, 14; Przeto oni [mężowie] boiác łie łwey łławy vtracić, aby białe głowy rozumem łch łie łzechodźy łchzącz łwie łmieć łroniá łm łżłtania łpłma głęłokłego, łhyba łmodłłtw łpaciorkow. *GlabGad* A2v; Cżemu głowa łżłowiełża łniełprawł okrągłá łle łtrochę łpodłługowata. (–) Aby w łney łtył łnadłney łmogły łbyć łrozdzielone łtry łkomorkł potrzebne, łpłrwłża łfantalłey łlbo łobacłzenia łta łłeft w łczele, łwtora łrozumu łta łłeftł we łrłzodku, łtrzecłá łpamłęć łta łłeft w łtile. *GlabGad* B3; Przeto v łkogo łłeft łwłłka łmięłłftá łgłowa łznamłonłue łżłowieka łlenłwe^{so} łżłey łcomplexłey łku łrozumowi *GlabGad* B3v, A4, F4v, M3v, N5, N8, O5; ł łprzełłżyłłł łmię łłcłłe łrozumem łnád łniełprzyłáclłoy łmemł *RejPs* 182v, 32v, 49; rozum z łżłowiekiem łłie łrodzy *RejRozpr* K4; Dác łmiełłcłze łrozumowi łpomłłecz łna łcznotę *RejJóz* Fv *margin*, C4v, E8, G3v; *RejRozm* 399; Gdzie łłiełbywa łdobra łwyrá łZłłdzy ły w łrozumł łmiara. *RejKup* e5v; A łwyłdze łcłżę ł! łnabroy łZá łgowno łten łrozum łłtoy. *RejKup* m2, f5v, f8, x3v; *KromRozm I* N2; *MurzHist* B3; *KromRozm II* q4v; *BielKom* Av, A2v, B4, C5, C5v, D8, G; Abowłyem łnyechay łny łrozumłye łocy łz łmátłká łaby łmu łłie łwoł łłlbo łżrzełby łyáky łw łoborze łvrodźłlo. łMa łwłpámyłłtác łż łżłłowyeká łmu łpan łBog łdál/ łpodobnego w łrozumłye *GliczKsiąż* C7; łnyechay łłie łdádżá łrodzłcłowy łopáłtrzyć łtá łłpráwá/ łżełby łwłęcy łłie łłtáralł łłynom łłwym ło łrozum/ ł łwłęcy łłch łłmyłłly łnáukámi łprzyłodzy łw łłłł łcyáłá. *GliczKsiąż* F4; łnáułczyłcy łł łłá łby łoycowłye łwłáłni/ ł łto łny łcyáł łłe łrozumu. *GliczKsiąż* N8v; łwłęcy łdźłłá łnáyłdzy łv łmłodego łrozumu łż łtá łrzekę/ w łpyęcy łłł łv łdrugły łł łłtáregł w łmozgu. *GliczKsiąż* P4v, A3, E5, G6, M2,*

M7; Iáko fie mamy czynić vniżonemi w rozumye przed obliczym Pánfłkim. *LubPs* dd2 *marg*; Będe w gorzkości dułze łwey tu dziwne báśni ftroił/ Bo mi fie w tákiedy trudnoścí iuż y rozum zábroił *LubPs* hh6v; Rozum ku wierze nic nienależy. *KrowObr* Vu, 108v *marg*; Buyna myłł á wzgárdzenie nádętość á prożność/ A to włzytko z rozumem wierz mi wielka rozność. *RejWiz* 6; Philozoph piłł o odmienności młodoścí człowieczey/ á o płochoścí rozumu młodego *RejWiz* 32v; By fiedzyał iáko Dzyęcioł nadobnie vpłtrzony/ A nie będyze rozumu/ porowna z Gáwrony. *RejWiz* 46v; Bo tey [Atenie] rownia ná łwiece w rozumie nie było *RejWiz* 96; łtároścíá gdy iuż ciáło mdleie/ [...] Iuż łmyłły vłtawáiá co rozum znáczyły/ Iuż vłzy nie dołłyfzá/ oczy fie zácmiły. Iuż włáfnego rozłádku rozum mieć nie może *RejWiz* 119v, [A9], [1]v, 2 *marg*, 5, 8v [2 r.] (47); Dla te^{go} myłłi moie rozliczne iedne po drugich przychodzá/ á rozum ná rozmaíte ftrony záchwytiá. *Leop Iob* 20/2, *B4v; vłzyć łłucháiá/ ferce rozeznowa/ Potym rzeczám przyłtoynym rozum mieyłce dawa. *RejZwierz* 19; Gdyż ie [Zebrzydowskich] Bog dzyeląc rozum/ miał ná dobrej pieczy. *RejZwierz* 56, bb2v, 48v, 49; *OrzRozm* D2v; Był też [Lucyanus, który poznawał każdą z wiar, by ją wyszydzić] y Krześcíáninem ná krotki czás/ dano mu imię ná krzcie Lucyus/ przeto potym mowił/ zmienili mi imię/ tákież chcieli y rozum. *BielKron* 156; co iełł płatno zgromádenie ludu wielkiego bez zgody/ bogáctwá bez rozumu *BielKron* 333v; włzákże ácz ná walkę niefortunny był [Wasył]/ ále rozumem wygrawał *BielKron* 429; ten [raj] od obliczności ludzkiej iełł zákryt y od rozumu/ iáko łwięty Augułtyn piłłze. *BielKron* 466v, 21v, 28v, 81, 333v; Ciáłá z martwychwłthánie/ iełł rozumowi potworá *GrzegRóżn* K3; Rozumci był przyczyná áby Kryłthus vkrzyżowany był Zydom zgorłzeniem/ á Grekom głupłtewm *GrzegRóżn* K3; A przetoż podłóżywłzy rozum słowu Bożemu wierzmy Pánu Bogu/ á nie przeciwko Bogu. *GrzegRóżn* K3, A2v, K2v, K3; *KochSat* B3v; *KwiatKsiąż* D2, E2v, I3; Dictamen, Obyczay/ Powód rozumu. *Mącz* 86c, 17a, 35b, 65a, 130b, 147a (12); *SarnUzn* E8v, G; *SienLek* 3v, 11v, 36v, 37v; *RejAp* AA6; więc ci vczeni/ gdy ołobno mowiá/ widzá fie być bárzo mądrymi/ á łkoro do kupy przydá/ tho on rozum niewiem gdzie zginie/ bo z ich rády/ nic dobrego nie wychodzi *GórnDworz* G5; trudno tho człowiekowi przewieść ná łobie/ áby drugiemu w rozumie/ miał puścíc przodek. *GórnDworz* M4v; drudzy ludzie/ máią to łobie zá rzecz niepodobná/ áby w miłosci miał miełcze rozum. *GórnDworz* Ll8, M6, Q7v, T3v, T8v, Bb7v (14); *HistRzym* 75v; *RejPos* 131v, 270v [2 r.], 337v; thák byłmy też rozumiełi/ że onego łwiętego omyćia iełł tháka moc/ iz ku poznániu prawdy niebieskiej/ rozumowi łwiátłóść przynosi. *KuczbKat* 145; Niełtawayćie łie dziećmi ná rozumie. *KuczbKat* 395; Abowiem to łá przypadki do fortuny potrzebne/ do rozumu máło. *RejZwierc* 21v; á ty łzpetne przymioty/ wziáwłzy łobie Bogá á rozum ná pomoc/ zázwdy zwyciężyć może/ chyba izby też thák dobrowolnie łzáleć chciáł. *RejZwierc* 155v; Z rozumu łławá á s łławy baczenie/ Czo włzytko łpráwi rołtropne ćwiczenie. *RejZwierc* 214; Owa czokolwiek z rozumu pochodzi/ To cnotam miło złósciam bárzo łzkodzi. *RejZwierc* 214v; Rozumu więcey niżli mocy trzebá/ Z nieprzyiacielem *RejZwierc* 228v; Bych ia miał o włzytkim myłłić/ A rozumem włzytko łkryłłić/ Snadźbych ołzáłł bez czáfu *RejZwierc* 232v, 15v [2 r.], 46v, 73v, 79, 120v (21); bo też łzczęścíe zá rozumem pochodzi *BielSpr* b3v; DOłyc fie inłzy w Polłcze błázeńłtw nápiłáli/ Y koło nich rozumy domá vwkláli. *BielSpr* c2, 45v; *KochMon* 26; *MycPrz* I A4v; *BudNT* 2.Petr 3/16; LAmpridus dla rozumu łłynie iuż czás długi *PaprpPan* O2, G4v, N, O4, Pv, V; V tych też żadnego mieyłcá rozumowi być niemoże/ ktorzi chęćiá pomłty

pałaią. *ModrzBaz* 7; A ponieważ y rozum y łámá łprawiedliwość potrzebuie tego/ áby tá połpolita wżytkiego Sármatłkiego páńłtwá rádá/ była dobrze wżemi potrzebámi do odprawowánia łpraw y łporow wżytkich ludzi opátrzoná: tedyć [...] *ModrzBaz* 90v; O iáko lepiej nápiłal [!] *Aristoteles*: Nie człówekowi pri dopułzczamy pánowáć/ ále rozumowi: to iełt/ práwu przyrodzonemu/ á rozłádkowi ludzi mądrych do łpraw potrzebne. *ModrzBaz* 101, 7, 26v, 29, 30, 80v, 143v; Rozum przeprzełz/ ále vporu bezrozumnego nigdy. *SkarJedn* 297, 17, 179; *KochOdpr* A4v, B; *Calag* 512b; Iełli z fortuną rozum łye nie łprzeże/ Tákiéyże łmierć co bydło podłże. *KochPs* 74, 72; *SkarŻyw* 47, 59; Iáko to łácnó/ piłáć łye [= *popisywać się*] z rozumy/ Kiedy po woléy łwiát mamy/ á główą Człóweku zdrowá. *KochTr* 15; Czásie požádnéy Oycze niepámięći/ W co áni rozum/ áni tráfią łwięći *KochTr* 17, 18, 25; *NiemObr* 143; Chćiawłzy łię téż popiłáć z rozumem v niego/ Zá fráłzkę práwie łtánie móy rozum przy iego. *KochFr* 50; y zdrowia niémam/ Y o rozumie tóż ná koniec mniémam. *KochFr* 75; POwiem/ choćia nie grzechy zda łię rozumowi/ Trudno wytrwáć o iednéy dułzy człówekowi. Bo iedná ma być w ćiele/ á druga w kálécie *KochFr* 111; *KochDz* 108; O nędzni ludzie łzaleni/ Przécł was rozum nie odmieni? *KochMRot* Bv; *BielSjem* 16; Po łmierći trudno rzáđzić: Ty ł mógl oycze nie błáđzić: Syn tylko worki zliczy/ W rozumie nie dźiedziczy. *KochPieł* 28; Niechay oni [*mądry*] łwiát główą łwoiá przewracáiá [...]: Niech rozumem łtánówiá Rzeczypołpolité/ Y wykłáđáiá Bołkié táiemnice łkryté *PudłFr* [3], 16, 53; *GórnRozm* B3; *ZawJełt* 16; *Calep* 548a [2 r.], 895b; Rozum nie ták wiele náleży w náuce/ iáko w experiencyey. *GostGosp* 2, 160; *Phil* I; Abowiém gđziebyłmy rozum winowáć chćieli/ iż prze zeń wiele złégo ná łwiát przyłzłó/ toćby lepiej rozumu nie mieć/ niż mieć. *GórnTroas* 4; Wiém że rozumém trudno wielki ból kierowáć/ Bo niechce ón naymędrłzych wywodów przyimowáć *GórnTroas* 59, 4, 44; obyczáie z cnót pochodzą/ á rozum z náuk *KochCn* B3v; Nie przeplácona iełt rzecz rozum/ choć bęđzie czáłem w łłábym/ á w włómnym ćiele *KochPij* C2v; Gđzie ty [*Boże*] nie rádźiłz/ ták rozum nie łłynie *GrabowSet* I2v; Dotknął Dawid kroćiuchno dwu znácznych požytkow iego/ to iełt óswiećenia rozumu/ y zápalenia woley/ gdy ták mowił: W rozmyłłániu moim/ ogień łię rozżarzy. gđzie rozmyłłanie do rozumu/ rozżarzenie do woley łię łćiąga. *LatHar* 663, 380; Rozum/ Iż z niebá połzedł od Bogá łámego/ Ná kłztałt y podobieńłtwo bęđąc łtworzon iego. *KołakSzczęł* C4v, A4v, C4v; [*Cnota mówi*:] Ia w rozum ludziom mienié zły zwyczáy y prozny/ Iam włáłny zdroy Káłtalłki iam Pallás: choć rozny Tituł mam *RybGęłli* C2v, D, Dv; *Nápoły umárłego* [*Luc* 10/30].) Tym dáie znáć/ iż człówek przez grzech pierworodny/ ná rozumie/ ná łwobodzie/ y ná inłzych łiłách dułznych y ćielełnych ćięłzko iełt zrániony *WujNT* 237, 237, 2. *Cor* 10/5; Zydowie/ Turcy y heretycy iákie mákuły cnoty y poczćiwołci w zakonie łwym máiá/ y łprołnołci ktorá łię y rozum brzydźi: trudno krotko powiedźieć. *SkarKaz* 277a; Tá Abigáil mądrołć iełt/ y rozumu wzor *SkarKaz* 314a; Moc do łłowá mamy: ále łłowá łámego/ y wnéłznych myłli z rozumu idácych w dziećińłtwie nie mamy *SkarKaz* 484b, 43a, 278b, 420a *marg*, 484b [3 r.], 485b; *CzahTr* C4; *GosłCast* 15, 53; *PaxLiz* B2v; rozum/ iáko dułzá praw wżytkich/ rozłádek dobry czyni. *SkarKazSej* 698a, 661b, 662b, 684b, 694a, 695a *marg*; Ták náuczylá rołtropná náurá Vrobić Šzkutę zmyłłnego Mázurá/ Od ktorey rozum/ tym niedołskonáłszy/ Im bęđzie dálłzy. *KlonFlis* E4v; Iedná drugá vczyłá/ zwłáłzczá łtára młóđá; Owa przed tá rozumem/ tá miáłá vrodá *KlonWor* 7; Iż rozum człówekowi potrzebnieyłzy niż łkárby. *SzarzRyt* C3; [*VLixes fyn Laertha* [...]]. Ten dziwnych rozumow vżywał ná łwiece/ iego

Íprawą á chytrofcią Grecowie Troiá wzięli *BielKron* 1551 10; Bo kto fie chce rozumem dopchnąć do tego/ Ínádnie obaczy/ iż trudno fie mieli oni niebożatká podobác pánu Bogu s chwałámi swoimi/ gdyż fyná iego [...] przyiác niechcieli. *KomentHozeasz* 51].

rozum czyj, czego [w tym: *pron poss* (380) – „swoj” (209), *ai* (187), *G sb i pron* (121), „swoj własny” (3)] (688): Ci co Ezopá słucháli/ Wfzyłcy mu fie dziwowáli: Chwaląc iego rozum lity/ Y dowcip niepołpolity. *BierEz* E2v, B2v, C3v, G2v, G4v, L3v; żádny człowiek niemá bytz fwé włafné wolé/ ani fwému rozumowi niemá barzo wierzitz *OpecŻyw* [34], 40; *PatKaz II* 39v; *BielŻyw* 94, 115, 140; *GlabGad* A2, L8v; Swieczá nogam moim ieft słowo twoie miły panie/ á światłofc íciefzkam moim. (*koment*) Nogam [*Ps* 118/105], to ieft żądzam moim, íciefzkam, to ieft rozumowi memu abych nie vpadł w grzech chodzącz w ciemnofciach tego świata. *WróbŻółt* pp, nn6v, oo6, oo8v; Valenty/ ktory bacząc ípołob płci panieńskiey y też iey rozumu/ opuścwiłszy ínfe dworne á głęboke wykłady telko tego fie iął w ktorym zależy bogomyślnofc y pobudzenie ku nabożeńftwu. *WróbŻółtGlab* A4; *LibLeg* 11/9v, 43; *RejKup* f5; *HistAl* A7, D5v; *KromRozm I* E; *MurzHist* K3, V; *KromRozm II* b, k2, p2, p3v; Nye iżeby człowyek yuż rozumem fyw íwym obłędzić/ áni wolá vftępic/ á ták od bogá fyw odwrócić/ á íprawyedliwofci nábytey záfyw vtrácić nyemogł *KromRozm III* Bv, A7, A7v, C; *BielKom* C4; *GliczKsiąz* I2v; *LubPs* H3, V6, Y5v, bb4, ff4; *GroicPorzRej* C4; Chcełz wfzyftkę roftropnośc twoię ile rozum twoy niefie/ Bołkiemu pífmu/ y wyrozumieniu poddác? *KrowObr* 127; rzetelz ták fie zda twoiemu rozumowi/ to ieft iáko Duch Święty mowi ízaleńftwu. *KrowObr* 200, C2v, 15; [*rzekł młodzieniec*:] A twoy rozum vrodá to tobie íprawiłá/ Íz cie [*Parys*] był miedzy wfzemi napiękniefz obrał [...]. Rzekłá Pállás/ nie mnieć to onego iábłufzká Było dano *RejWiz* 85v; Bo co tho ieft zá sławá tákycygo rozumu/ Ktory íkutu nie baczy iedno pátrzy ízumu. [...] Bo iefli dla tytułow álbo dla pożytkow/ Vżywałbyś nád cnotę w íwym rozumu zbytkow Iużeś fie náłfuchał co thy tytuły broiá *RejWiz* 91v, 8, 89, 114, 119, 130 (11); *Leop* *A3v, *Luc* 10/27, *Philipp* 4/7; *RejZwierz* 120v; Skąd znác iż Bog nie záraz iednego czáfu vczynił światá/ ále go dokończył w ízesći dnioch/ áby w íprawách swoich vfolgował rozumowi nálfzemu. *BibRadz I* 2a marg, I 2a marg, 123c marg, 4.*Esdr* 12/3, *Iudith* 8/10, *Eccli* 39/11; *OrzRozm* B4v, P3v; y był w tym miáftecčku vbogi mądry/ ktorego íprawą było ono miáftecčko od obłężenia wybáwione/ á żádny ná iego dobrodzyeyftwo nie wfpominał. Stądze wyznawam być/ iż mądrośc moc przewyzłza/ á vbogiego rozum wzgárdzony/ áni iego mowy słucháią. *BielKron* 81v; Drudzy pífz áby fwoy rozum nieśmiertelnym vczynili. *BielKron* 334, 9v, 17, 26, 54v, 76v (15); Za frafzkę ten wáfz rozum ítanie na ulicy *KochSat* A4; *Mącz* 210b, 382b; *Prot* A2v; *SarnUzn* G4; á ták wierz y rozumiey/ iáko nabliżey możelz fie przyftofowác z rozumem íwoim ku prawdzie Páńfkiey *RejAp* 3v, BB5v, 43v, 49v, 51v, 53v, 68; ktore áffekty/ kiedy by do końcá w człowiecze zgálly/ rozum nálfz muíal by bárzo zemdleć *GórnDworz* Ff7v, Bv, C2, C2v, K5v, M4v (10); Pátrzayże tu dziwney íprawy tego wielmożnego Boftwá. Pátrzayże tu/ iáko tu gwałt muśifz vczynić rozumowi fwému. *RejPos* 150v; áż do pieklá będą znifzone á potłoczony thy rozумы á ty omylne wyniołfości wáfze. *RejPos* 288, 7v, 63, 63v, 88 [2 r.], 112v (26); Spráwy Bożé od nas iáko dálekie/ ták y íkryte íą: nierozumu nálfzego ále wedle powiefci páná Chryftufowéy obiáwienia Bożego potrzebuią. *BiałKat* 71; rzecz pewna muśi być/ że w chlebie obyczáiem od nálfzego rozumu táiemnym/ włafná bytnośc/ [...] Apoftołóm dawał. *BiałKat* 268v, 26; *HistLan* F2, F4v;

KuczbaKat 55, 100, 265, 395; Iáko mu [*Józefowi*] on pan potim widząc rozum á dziwną roftropność iego/ poruczył mu dom fwoy/ y wšzytko ízáfárftwo máiętności fwoich. *RejZwierc* [203]; Głoŝna ieft wšzędy fławá rozumu twoiego [*Mikołaju Reju*]/ Iák v ftanu wielkiego ták teź v niźfzszego. *RejZwierc* 266, A4v, 5v, 172; *RejZwiercPodw* 183v; *BielSpr* b3v; ták wy teź wzgárdziwšzy Koŝcioł y Káplaná/ fámí fobie y lekkomyšlnym rozumom fwym wšzytko przywłázczácie *WujJud* 9v, a6, 4v, 45, 127v, 259v; *RejPosWstaw* 44; żeby fie vczeń Chriŝtuŝow roftal y požeगाł/ z fwoim włáfnym rozumem y rozfádkiem *CzechRozm* 227, 101, 137, 226; *PaprPan* Y2v, Cc3v, Ee3; ieŝli fię tego więcey máią bać/ czyli tego żáłowác/ gdy wiela ludźi ofobne rozумы/ znieiákíey rofpáczy/ ábo rádfzey z niedoŝtátku potrzeb/ niźfczeią. *ModrzBaz* 132v, 10v, 11v, [41], 52v, 133v; którému pytániu [*ile naleźy jeŝć*]/ trudna to/ vczynić dofyc/ ten fám/ y rozum iego/ niech w to potrefuie *Oczko* 24v, 1v, 2v, 5v, 9v; *KochPs* 4; Czemu czyiey ŝmierci żáluíem: [...] ktorego dla tego podobno Pan Bog z tąd bierze/ áby złoŝć nie zmieníłá rozumu iego *SkarŻyw* 196, 58, 183, 203, 369, 479; *KochTr* 5, 11, 14; ktorzy na tim imieniu chcąc miefzkać budować, kopać, fá się przed prawem náfzym zezwolili, wedlug ich nailiepszych prac y rozumow, ku poźytkowi swemu liepszemu *ZapKoŝcier* 1580/10v; *CzechEp* 134, 151, 325; chćiał pan Bog boftwo fwoie/ przed rozумы náfzymi ták zákryć/ żebyfmy nie mędwowáli o nim więcey niź potrzebá *NiemObr* 143, 142, 143 [2 r.]; Telefów rozum chwałę/ y przytym zoftánę/ Bo ten czym był poŝtrzelon/ tymże goíł ranę. *KochFr* 109; Miłóŝnicy mądroŝci ták nam powiedáią/ Ze niemowné źwierzętá rozumu niemáią. Lecz koźieł táką íztukę niedawno wypráwił/ Ze ná wšzytek ŝwiát znácznie rozum fwoy obiáwił. *KochFr* 124, 50; *KochMarsz* 154; *KochPieŝ* 25; *KochTarn* 74; *GórnRozm* B3; *ZawJeft* 34; bo íź nie ieft nietylko v nas ále w káždym narodźie nikt ták íproŝny áni ná rozum fwoy niedbáły/ coby [...] kŝiág á pílmá miedzy íprzętem á ochędoftwem domowym mieć rádniey niź częgo infzego nie wolał *GostGospSieb* +2; *GórnTroas* 42; á w tym náfzym vtrapieniu/ niech fie z tym rozumem fwoim niewydawáią. *OrzJan* 71; *LatHar* 380, 532; Wízákże nie idzie zá tym/ żeby duchowny człowiek/ y z náuką y z rozumem fwym/ nie miał być poddány koŝciołowi y przełóžonym iego: gdyź y Páweł ŝ. náukę fwą/ [...] poddáł rozfádkowi infzych Apoŝtołow. *WujNT* 582, *Luc* 2/47, s. 546, 1.*Cor* 14/14; *WitoŝLut* A6 [2 r.]; *PowodPr* 61; Acz wiárę nam Pan Bog dáie do rzeczy duchownych/ ktora ieft w duchowieŝtwie rozumem náfzym/ y bez niey bylibyfmy iáko cí co fię głupimi z náтуры rodzą *SkarKaz* 45b; Ci ludźie z rozumem fwoim do táiemnic Boźych idą/ y przeto ŝlepemi y głupíemi zoftáią. *SkarKaz* 205a, 42b, 160a, 209b, 276b [2 r.], 313b, 419b, 485a [2 r.]; *CiekPotr* 35; Armatá by nawiętíza fámá iuź vchronić. Strudná ma ieft to zdánie rozumu moiego *CzahTr* H2v; *GosłCast* 15; RZecz to ieft bárzo trudná/ ná lichy rozum moy. *PaxLiz* C; Zacna rzecz ieft mieć rozum pełny wiadomoŝciá hiŝtoryi. Bo hiŝtorya ieft mądroŝć w kupę zložona/ y rozum ludźi wiela w iedno zebrány. *SkarKazSej* 662b, 658a, 660a, 672b, 673a, 684a, 687a, 691b. Cf *Frazy*; *Zwroty*; »anjelski rozum«, »dziecinny rozum«, »rozum ludzki«, »rozum niewieŝci«, »rozum rozumnych«; *Wyrażenia przyimkowe*.

G w funkcji przydawki lub orzecznika: [kto, co] (jest a. bywa) [jakiego] *rozumu* (164): íź ludzie fubtilnego ciála, íprawnieyŝzego bywaią rozumu nad infze *GlabGad* A2; Grzbiet fubtilny, rowny, więcey fuchy niźli chudy vkazuie teź fubtilnego przyrodzenia y rozumu, ktory nie moźe wiele cirpieć prace ani ciężkoŝci *GlabGad* P5, N2v, N6v, O6v, P4v; *GliczKŝiqz* D5v, E3, H5; *OrzList* e4v; ieft

tám [*w Trydencie*] dziś Rádá o wŕzytkich Pánŕtách/ y Kroleŕtách Krzeŕcijánŕkich: nie pytáią tám ktoregós ty ieft rodu álbo Herbu/ ále ktoregós ty ieft rozumu *OrzRozm* P3; *BielKron* 49, 141v, 180v; *Expertae industriae homo*, Człowiek doŕwiádczonego rozumu. *Mącz* 279a; *SienLek* 95; *Górndworz* Kk6v; *Oczko* 34; *ReszPrz* 61; *WujNT* 2.Tim 3/8; [*ArgWykład* 39/150]. Cf »być rozumu błędne«, »[kto] ćwiczonego rozumu«, »[kto] bywa rozumu oŕwieconege«; *Wyrażenia*.

W połączeniu z przymiotnikiem dzierżawczym od nazwy własnej – ‘taki, jak...’ (7): Ten [król *Szczepan*] po ŕmierci Lázárzá ŕwiekra ŕwoiego nie thylko małżonkę ále y klieŕtuo Raŕćiyŕskie otrzymał/ Tureckim rozumem zókrawáiąc. *BielKron* 275; *ReszPrz* 100; A dánie Duchá ŕ. tym ktorzy nas rządzą/ pewnym ieft dowodem/ iż pobładzić nigdy około náuki/ máiąc taki Chryŕtuŕow rozum y mądrosć y takiego miŕtrzá/ nie mogą. *SkarKaz* 206b; *Przezacni Pánowie*/ [...] nie czyńćie málowánego krolá/ iáko w Wenecyey. bo Weneckich rozumow nie maćie *SkarKazSej* 695b; [*OtwinPis* 160]. Cf »rozum Salomonowy«.

W połączeniach szeregowych (191): Iŕch yego K.milófcz ŕnayancz cznothą, roŕvm, navką, ŕprawnoŕcz y zaŕługą znamyenytha ŕobye y rzeczy poŕpolythey, xyąndzą Raphála Lefchczinŕkiego biŕcupa przemiŕkyego Yego natho Byŕcvpŕthwo ploczkye [...] namyenyycz raczyl *MetrKor* 31/622, 31/621; *KlerPow* 2, 11; iżta ŕlawna Korona kxiąg żadnych ięzykiem ŕwym nie máięcz tak ŕlawnym/ tak była ŕirociała/ iż też inym obczym narodom prawie w poŕmiech y w dziwowanie była/ aczkoŕwiek cznothą/ ŕiłą/ ŕprawą/ rozumem z inŕzemi narody Krzeŕcijánŕskimi niethelko zarownała/ ale theż przewyŕfała *FalZioł* +2v; *Wodka Bzowe*⁸⁰ kwiatu ieft dobra tym ktorzi ŕą wnątrz na moczach poruŕzeni/ iako na rozumie/ na pamieći/ na bacžnoŕci/ na mowie *FalZioł* II 4a; *Dłon* wypięta w roŕŕiágnieniu thak iż ŕie palce wŕzpaczą wzgorę znamię ieft dobrego rozumu obacznoŕci, ŕwiebody, y przyjaznego opczowania w towarzyŕtwie *GlabGad* P2; *Włofi* gęŕte na ręce ale małe á ŕubtilne/ ŕą znamię oŕtrego rozumu, dobrej pamieći, pilnoŕzci, wŕzakoż tam zazroŕc przymieŕzana. *GlabGad* P3, O3, O8; *KlerWes* Av; *WróbŻoŕt* C6; *LibLeg* 11/188; *SeklKat* N4, S2v; *Daŕes* [*mu, Panie*]/ *Stan/ Vrode*/ zacznocs [!] *Rozum/ Zdrowie/ Nawŕŕem/* bacnoŕcz *Panŕtwa* hojne/ y pozytky *RejKup* aa4, bb5v; *MurzHist* A3; *MurzNT* 11; [*Duch Święty*] Ná czás przychođzi/ ná czás odchodzi: Co ŕye wyŕŕŕŕey w onych zacnych/ vczonych/ y ŕwyętych ludźyach [...]/ ktorzy rozumy/ vŕtá/ y pálce yáwnye duch S. ŕpRAWował/ dowodnye okazało. *KromRozm II* f4, h3; *Ludźye* tu ná żyemi po vpádźye onym napráwy potrzebowałi. *Abowim* y rozumy y wole/ y wŕŕŕŕykye wobec ŕiły ich duŕŕne y ćyeleŕtne grzechem záráżony y zákáżony były *KromRozm III* A8v; *BielKom* B2v, E6; myałby ktho one [*małe dzieci*] prozno vczyć/ zwłáŕfczá yeffcze wtych mlodych lecyech w ktorzy nyemáŕz żadney bącznoŕci/ żadnego dobrego rozumu/ y żadnego poŕtánowyenya. *GliczKŕiąż* I5v; *GroicPorz* B; A gdy ktemu vrodá á z rozumem zdrowie/ ŕáli więŕtze roŕkoŕzy/ niechay káżdy powie. *RejWiz* 55v, 9v, 54v, 78v, 140v, 194v; [*Bóg mówi do Mojżesza:*] *Otom* wezwał imieniem włáwnym Beŕeleelá [...] y nápełniem go duchem Bożym/ mądrosćią y rozumem/ y vmieniem we wŕŕelkiew ŕpRAWie/ ku wymyŕleniu wŕŕŕŕykye⁸⁰ co iedno kolwiek mogło by być z dowcipem vdziááno/ ze Złotá/ *Srebrá/ Miedzi* [...] *Leop Ex* 31/3; *Będzieŕz* miłował *Páná Bogá* twego/ z zupelnego ŕercá twego/ y ze wŕŕŕŕykyey duŕŕe twoiey/ y ze wŕŕŕŕŕykyego rozumu twego. *Leop Matth* 22/37, *Ex* 35/31, 3.Reg 7/14, *Luc* 10/27; *Serce/ rozum ŕtátecznoŕć/ człowieká wielkiego/* To z nim [*Marcinem Zborowskim, wojewodą poznańskim*]

práwie ták roflo/ od młodości iego. *RejZwierz* 51; Abowiem vkaż mi kto/ k zacnemu ftanowi/ Coby iefzcze przykładać/ niechay káždy powie. Bo vrodá/ kftałt/ rozum/ cnotá/ obyczáie/ Wfzytko ípełná *RejZwierz* 61v, 20, 48v, 53, 55v, 56v (12); Oświecił nas Pan Bog Kromerowym piorem/ zálecił nas obcym kráiom: ták że nas dżiś ludzie niemáią zá íprofné y nie wyćwiczone [...]: ále nas kłáda między ludźmi wybornymi/ rozumy/ obyczáyami/ y náukámi w Kościele Bożym *OrzRozm* P4, Q2; ábowiem Rzymiánie będąc roftropni/ więcey ípráwą dobrá/ ítałofciá/ rozumem/ niż mocá bitew wygrawáli. *BielKron* 129, 21v, 41, 126, 176v, 304, 307v, 334v; *Mącz* 157b, c, 168d, 216a, 298c (10); *OrzQuin* Cv, R3v; *SarnUzn* B5, B6; *RejAp* 49v; iáko widuiemy drugie ludzi/ ktorzy nie zdádzą íe/ áby byli porodzeni/ ále íż ie Bog íwemi włáfnemi rękómá w formie vłá/ y ozdobił/ rozumem/ wymowá/ vrodá/ kftáhtem/ wdzięcznościá/ y ízczeńciem do ludzi *GórnDworz* D2, B7, B8, D2v, D3v, E5v (9); *RejPos* 42v, 116, 126, 135v, 187v (20); *BiałKat* 176; pilnie baczyć mamy iáko pímo ten członek [tj. serce] záleca/ okázuiąc go być gruntem myfli/ rády/ rozumu/ pámięci/ y żywotá człowieczego. *GrzegŚm* 30, 49; *KuczbKat* 5; Bo iáko fá rozne náтуры ludzkie/ tákże też rozne fá y chuci/ y rozumy/ y ćwiczenia wedle káżdey náтуры rozności. *RejZwierz* 21v; A ták poćciwy człowiek vważywfzy íobie thy wtydliwe zbytki/ co s thákiego wżetecznego obżárftwá ínádnie przypáść mogá/ wzięwfzy rozum/ cnotę/ á boiażń bożá przed íię/ może to w íobie ínádnie záhámowác *RejZwierz* 60v, [28³], 67v [2 r.], 71, 73, 73v (21); *BielSpr* b3 [2 r.], b4; CZęftokroćiechmy to v íiebie vważáli/ Naiálnieyfzy Míłofciwy Krolu/ íefli te terálnieyfze wyniofle dowćipy/ dzielności/ rozumy/ ktore íe w Polfcze niedawno oftrzyć poczęły/ więcey Kościołowi y Rzeczypołpol. pożytku/ czyli vtráty przyniofły. *WujJud* a2, a3v, a5v; *CzechRozm* A3, 162; *Paprpán* C2, G3v, N4v, O, R4; Ale przy karániu ná gárdle/ ítoi ípráwiedliwy rozum/ rozfádki wiela narodow/ y prawdá z Bogiem íámy. *ModrzBaz* 30; Toć fá wdzięczne przynęty/ to przyfmáki ímáczne/ to vćiechy rofkofzne: ktore ímysły ludzkie głázczá/ cíálá zápaláią/ myśli zábawiáią/ rozum mámiá/ á wolá pod moc y pánowánie íwe podbijáią. *ModrzBaz* 53v, 73v, 80v [2 r.], 112; násláwnieyfzy Friczu: [...] Dáleś znác káždemu dobremu á uczonemu iákoś potężny w rozumie/ náuce/ y w wymowie. *ModrzBazBud* ¶6; *Oczko* 34; íż [św. Piotr z Werony] miał íerce do dobrego náśienia ípráwne/ rozum pochopny/ pámięć lipka/ ktora dochowác y zátrzymác wiele moglá/ á íęzyk wymowny y wdzięczny. *SkarŻyw* 372; [Mojżesz] W nabożeńftwie y ílufzbie Bożey wfzytkę íwoię ípráwę/ rozum/ y pomoc fundowál. *SkarŻyw* 482, 25, 119; *CzechEp* 123, 183; *ReszPrz* 11, 55, 97, 110; *BielSjem* 17; *PudłFr* 14; *GórnRozm* D3v, E4v [2 r.]; *GrabowSet* V4; Pána Bogá prófząc/ ábyś W.M. w íáfcie páńfkiéy/ íczęściem/ íkárby nietylko íwemi/ którémi íáfká Páńfka/ náturá/ rozum/ y íczęście íámégo W.M. y Dom wfzyftek zacny hoynie vdárowálá: ále y koronnémi dlugo dobrze ízáfowác vmiał *KochFragJan* 4; Zkąd íálna rzecz/ że okrutnościá/ niewolá/ y liczbá/ záwíże byłá Azya íławna: ále íercem/ rozumem/ cnotá/ podleýfa nád wfzyftki w Europie páńftwá *OrzJan* 41; *LatHar* 18, 428; *JanNKar* D2v; *SarnStat* 71 [2 r.], 909; *SkarKaz* 160a, 205a; *VotSzl* A2; *CiekPotr* 38; *GosłCast* 4; *SkarKazSej* 664a; *KlonFlis* B; *SzarzRyt* A2v. Cf »bez rozumu«, »z rozumu«, »przeciw rozumowi«, »nad rozum«, »z rozumem«.

W *przeciwstawieniach*: »rozum ... wiara (a. oczy wiary) (10), zmysły (4), słowo Boże (2), zmyślność (2), żądza (2), Bog, brzuch, chciwości, chytrość, ćwiczenie, dworstwo, Krystus, miecz, mnimanie, moc, nauka, niedbałość, nierozum, niewładanie sobą, oko, pochoci, prawa, rozumienie, skarby,

skłonność do złego, statuty, szaleństwo, wola Boża, zbroja, złość, złoto, żal« [w tym: ćwiczenie ani nauka itp. (7)] (37): *BielŻyw* 53; *GlabGad* L8; Tam też po rozumie mało Gdi się czo gdzie moczą było *RejRozm* 400; [*Mierność mówi do Bachusa*:] Co ja to słyżę nędzniku/ Epikurow wżędniku/ Co iedno służył brzuchowi/ Mieyćca nie dałz rozumowi *BielKom* F; aby Solon obaczył iż Krezus pan yełt w sárby y w złoto/ ale iż mam prawdę znać nye w rozum. *GliczKsiąż* F4, H2v; *GroicPorz* hv; *KrowObr* 15; *RejWiz* 112v; W Tym łbie dworłtwo z rozumem/ często za łeb chodzą *RejZwierz* 74v; *GrzegRóżn* K3; Ale iaka się thám [w *Eucharystii*] tajemnicą zamyka/ iż tobie tam sam Pan podawa ono prawdziwe ciało swoie [...]/ to już tu rozum wstać musi/ tylko samą wiarą [...] ta nas w tym ożywić ma. *RejAp* 17; *GórnDworz* E7v, Hh4; *HistRzym* [89]v; Piękna a krotka nauka o iedynym bołtwie we trzech perłonach ktoremu się więcej wiarą niż rozumem przypatrzeć mamy. *RejPos* 148 *marg*, 148v [2 r.], 153v; *RejPosWiecz*³ 96v; To ielt wiarą náfá: która nie z rozumem ludzkim/ ani z Filozofią światá tego/ ani z szátánem y vczniami iego/ ale z wolą Bożą sje zgadza *BielKat* 176, 71; thedy słuźnie to wyznawamy/ że my początek/ wżędy/ y godności Kościoła/ nie rozumem ludzkim poznawamy/ ale oczymá wiary widzimy. *KuczbKat* 80; Ano rozum s chytrołcią rozny ielt z dáleká *RejZwierc* 240v; *WujJud* 206v; *CzechRozm* 58v; Lecż te godziny [gniewu] niechcą nas mieć sługami sřprawiedliwości/ ale zápalczywości/ nie rozumu ani rołtropności/ ale żalu/ niewładania łobą/ y szaleńtwá. *ModrzBaz* 80v; *CzechEp* 123; *NiemObr* 91; (nagł) Mátká Ziemiá Polska/ vczy Białęłowy walczyć. (-) GDyż się chcecie sřprawować corki rádą moią: Więcey walczyć rozumem/ niżli mieczem/ zbroią. *BielSjem* 31; Wolność tylko tá Wolnością ma byđż zwána/ ktorey/ rozum/ nie zmyłły/ ani pochoći. (iełli *affecty* tak zwác mamy) pánuią *GórnRozm* Bv, B, B3; Inny ielt rozum a inne rozumienie/ ktore z rozumu wychodzi. *SkarKaz* 485b, 277a; skłonność twoiá do złego, nie rozum Twoy, zwiodłá cię *CiekPotr* 53; Co rozumem y pilnością y cnotą stánęło: to się nierozumem y niedbáłością y złością ludzká obala. *SkarKazSej* 664a; [*SenekaGórn* 88].

W porównaniach (8):

~ *Jako comparatum* (7): Aż mi wierę słućhaiąc bárzo gniewno ná cie. Mnimalż by rozum siadał iáko kogut w pierzu [tj. *był widoczny w wyglądzie zewnętrznym*] *RejWiz* 68v; ácz się rodzi [człowiek] z rozumem przyrodzonym/ ale on rozum iego/ iáko gołá tablicá ielt *RejPos* 63; ćwiczenie przy rozumie ielt iákoby nadobne kwiecie ná dobrym sřczępie. *RejZwierc* 15v; iáko żagáwká Máyeran żágłufzy/ Tak rozum s cnotą przy szaloney dułzy. *RejZwierc* 214v, 153; potym y rozum sam/ ktory ielt iákoby iáka światłość a świecá żywotá pokázuie to/ że [...] *ModrzBaz* 27v, 27v.

Jako tertium comparationis (1): swiadomciem już tego chłopięciá/ Y nie taki tam rozum iáko v dzyecięciá. *RejWiz* 68. ~

W formułach prawnych (9): [ksiądz *Jakub Zaczek*] nyeprzimufzony ani też zadny ochibnyem rołzumu przewyędzonym: ale sdrowy [...] Iagnęcze [...] to wřzytko zołtawuye y opifzuye. *ZapKościar* 1583/54. Cf »przy rozumie być«, »dobre baczenie rozumu«, »za rozumu sposobniejszego«, »na rozumie zdrow«, »z rozumem«.

Przysłowia: A iż się wnieść nie da sřczęłciu ni przygodzye/ Iedno zázwdy myłł chowa mierną ná swobodzye. Nie wřzytko w zyemię pátrząc iáko ine żwirzę/ Niech więc y pod obłoki rozum czáfem gmerze. Vwazáiąc y przelżłe y dzifieyřze rzczy *RejWiz* 18; Więć drugi nád kłięgami rzкомо

przepieruie/ Chce Sokoły zalecieć/ więc rozum śzychtuie. *RejWiz* 90; [człowiek poczciwy] Vmie cnotę pochwalić á pogánić zbytki. A wzgorę pod obłoki z rozumem nie lata/ Nie zábrodzi głębooko á brzegu fie chwata. *RejWiz* 90v, 87, 100v; *BielKron* 455v; *RejAp* 68v, Ddv; Boieliżbychmy ná rzeczy niepodobne z rozumy náłzemi wylátowác mieli/ á záládzác ná thym wiárę náłzę/ czego nas nie vczy łowo Boże/ tedybychmy fie pewnie bárzo obłędzić muilieli *RejPos* 88, 289; *RejZwierc* 251v; *NiemObr* 98; Zową go [zacy wittenberscy Lutra] *Oftentatorem ingenij*, ktory bez potrzeby śwym rozumem wylátuie/ y chce być widziány *ReszPrz* 64; *KmitaPsal* A5. [Ogólem 14 r.]

Bo rozum ma ołtry nos á śkrzydła śzyrokie/ A iáko buyny Orzeł lata pod obłoki. *RejWiz* 6v, 6v marg, 91v [2 r.], Dd2 [2 r.]. [Ogólem 6 r.]

Quot homines tot sententiae, Yáko wiele ludzi ták wiele rozumów/ co głowá to rozum. *Mącz* [460]a; *WujJud* 131v; *BiałKaz* Iv; *ModrzBaz* 65; *WujNT* 676; [TerentMatKęł S5v; *HerbOdpow* C5]. [Ogólem 6 r.]

BielKom kt; *OrzRozm* E3v; *BielKron* A5; bo przeciw prawdzie rozumu niemáłz. *GostGosp* 20. [Ogólem 4 r.]

RejWiz 46v marg, Dd2v; Szaty y máiętności rozumu nie dáią *WierKróc* A4v.

Szkodá krafy gdzie rozumu niemáłz *BierEz* I, P4.

Ięzikiem nieprzechadzaj rozumu. *BielŻyw* 11; Iáki v kogo rozum/ tákie będą słowá. *Prot* C3v.

bo v żon włofy długie á rozum krotki *BielKron* 318v; *BielSjem* 9.

Ano fie rozum z mieśzkciem iuż dawno zgodzili [tj. dochody z wydatkami]/ Bo niewiele álbo nic będąye w nich pochwili. *RejWiz* 92v; *RejFig* Cc3v.

Iednemu rozum [lege: rozumu] drugiemu fortuny potrzebá. *RejZwierc* 22 marg, Aaa4.

Siłá bez rozumu/ sámá fie kázi. *BierEz* K.

Craffus venter craffum facit ingenium, może thak kto chce rozumieć krafný brzuch krafný czyni rozum *GlabGad* P5v.

Bo trzebá rozumu vzyć Kto dzifia chce co wyśluzyc *RejRozpr* Dv.

Bo młodończ beż rozumu kto ią na śzrot pułci Každye rzeczy śwowolney człowieka dopułci *RejJóz* E4.

Ano lepiej nie mędrować Nacz inśzego rozum chowác *RejJóz* E6v.

Z dofuiałżenia rozum fie mnozy *RejJóz* Q3v marg.

Bárzo tu rufyl rozumem Iako zdechly pyes ogonem. *RejKup* k2.

Vręgácż chce rozum mieć/ ále go nie naydzye/ Kto dobrego rozładku/ sám do niego zaydzye. *BielKom* B8v.

Iuż tám máło rozumu gdzye vpor pánuie *RejWiz* 8v.

Bo więc czáfem w birecie álbo w rewerendzye/ Wierz mi więcęcy śzaleńftwá niż rozumu będąye. *RejWiz* 91.

kogo chce [Bóg] fkarác/ z rozumem go pirwey rozłacza. *LeszczRzecz* A5.

Y wie zacź funt rozumu *RejZwierc* 73.

Byś miał ták długi rozum/ iákoć brodá wiśi *RejZwierc* 122.

Fortuná iáko próżny dzwonek głucha/ Kthora rozumu á cnoty nie śłucha. *RejZwierc* 214.

Káždy łtroy łzpetny napięknicy vpłtrzony/ Gdzye cnotą rozum nie ięst ozdobyony. *RejZwierc* 214.

Tho rozum zacny czo włytko v niego/ Rowno nierowno pátrzy poćciwego. *RejZwierc* 214.

Iáko dzdzá nie znáć ná zgorzáley zyemi/ Ták teź rozumu gdzye łie wełbie mieni. *RejZwierc* 214v.

Máły to rozum co bywa po łzkodzie. *RejZwierc* 230.

Rozum nie káždy S pożytkiem záváždy. *MycPrz* I A4v.

Ale cóż wzdy ia łobie dárho głowę pfluie? Swiátá znowu rozumem łwym iuź nie zbuduię. *PudłFr* 76.

[Suus cuique mos est Káždy ma łwoy rozum. *TerentMatKęł* S5v.

podobno znają po moim mieszku że temu urzędowi [*hetmańskiemu*] nie sprostam [...]. Owa u kogo rubli, u tego i rozum, a ubogi kiep *ListyPol* III 1550/27.

Obzártý brzuch rozumu ołtrego nyeczyni. *LorichKosz* 4 (*Linde* s.v. *obzártý*).

Bo y w młodych lećiech nayduie łię drugdy łtáry rozum *SkarŻyw* 144.

Połpolicie to bywa/ że kto o łobie síłá rozumie/ ten káždą rzecz łobie lekce wáży [...] będąc tey dumy/ iákoby iuź włytkie rozумы poiadł *PlutBBud* 81v (*Linde*).]

Frazy: »co (to) (jest) za rozum?« [*w tym: czyj* (5)] = *wątpliwa mądrość* (11): *RejKup* Mv; *RejWiz* 124; Ale co moy za rozum? wy mię motikami Płóźacie/ a ia każę o cnocie przed wami. *KochSat* [C2]v; *GórnDworz* E5v, Bb7; *RejPos* 143; co by to zá rozum/ łuche łufzyć/ á ciepłému ciepłá/ ku zbytku przydáwáć? *Oczko* 13; *SkarŻyw* 151; *PowodPr* 61; Coż zá síły łá náłze/ coż zá rozумы náłze bez P. Bogá y pomocy iego? *SkarKaz* 609b; *SkarKazSej* 695a.

»(a) rozum gdzie?« [*w tym: czyj* (1)] [*szyk zmienny*] (3): [*mówi Jempсар:*] Niełczęfna ia/ cóż czynię/ álbo com czyniłá? Gdzie rozum/ gdzie baczenie? czym z drógi złtápiłá Rozumu y rozłádku? *GosłCast* 25, 25, 28.

»gdzieś ty rozum podział (-ście byli podzieli)« (2): *Vestram nequeo satis mirari rationem* Nie mogę łie wam wydzywić/ to yełt/ [...] nie wiem cóście ná ten czás myłłili/ gdzieście rozum byli podzieli. *Mącz* 347b; *GórnDworz* Rv.

»to (nie) [*czyjej, jakiej*] głowy rozum« = *to (nie) jest czyjaś sprawa; to za mądre dla kogoś* [*szyk zmienny*] (8): *RejRozpr* D3v; *RejJóz* C6; *RejKup* k5; iáko dziwnym kłtałtem á niepoścignionym domyłłem náłzym to ciáło łwięte w żywocie oney pány Duch łwięty łpráwić á záczać raczył/ to iuź nie náłzey głowy rozum. *RejPos* 303v, 260; *ActReg* 101; *VotSzl* B2v; Nie mey to głowy rozum dáwáć w tym przeltroge/ Co lepi nád mię wiećie *CzahTr* G2; [*StatorGramm* M3].

»to juź nie rozumu mego (*a. naszego*)« = *to niemożliwe do pojęcia* (2): A ięłlic tę łtodołę [*tj. ziemię*] Pan ták dziwnie łpráwił/ Rozumieyże żeć więłtłze miłterłtwo zołtáwił/ Tám gdzye łtolec połtáwił Máiełtátu łwego/ To iuź o tym rozumieć nie rozumu mego. *RejWiz* 153v; *RejZwierc* 9v.

»jaki (to) (jest) rozum?« [*w tym: czyj* (1)] = *wątpliwa mądrość; to niemądre* (5): bo to ięst nie ináčzey/ iedno iáko kiedyby ktho Polaki wyganiał z ziemie/ á Czechy do niey przimował: w czym iákiby był rozum/ widzi to káždy. *GórnDworz* F2v; *RejPos* [219]; *RejZwierc* 61v; *SkarŻyw* 118; Iákiby to był rozum y baczenie? mieni łię kto od Bogá połłánył/ y powiáda rzeczy dziwne [...]: á zaráz mu vwierzyć? *SkarKaz* 417a; [*TerentMatKęł* S4v].

»rozum nie jest« = *jest nie do pojęcia przez człowieka (1)*: Więc iż Pánná bez zmázy/ chocia porodziłá/ Owłzem czyłtości więtlzey niżli w mátcie byłá. Dżiwuią się Prorocy/ Anyeli [...]/ Tákemu národzeniu/ święci Doktorowie/ Rozum nie iełt/ by łpofob nálazł/ łpráwy táki Vftawa ludzki ięzyk/ y dowćip wólzáki. *GrabowSet* Kv.

»(nie) to (jest) rozum« = *to (nie)mqdre [szyk zmienny] (6)*: A pewne zá niepewne łtráćić nie bárzo to rozum iełt. *RejZwierc* 37, B3, 191, [213]v; A więc to rozum/ moy namilłzy Chrześcijáńłki bráćie [...] dla páná kuflá/ Bogá łtworzyćielá łwego/ zdrowie/ y pienádze łtráćić? *WerGość* 227, 236; [*TerentMatKęł* R8v].

»to (jest) [czyj] rozum« = *to jest czyjeś zadanie (2)*: *RejZwierc* 58v; [*Mojęsz mówił do ludu*:] byłem pośrzodkiem miedzy im [*Panem*] á wámi onego czáfu/ ábych wam iego łłowá obiáwił/ to iełt rozum wálz ábyćcie ich łłucháli á pełnili. *BielKron* 43v.

»(to) (jest) wielki rozum« [*w tym: czyj (1)*] [*szyk zmienny*] (12): *RejRozpr* F3v; *RejWiz* 8, 190; *RejZwierc* 127; Y mniináią oni/ by to był naywiętlzy rozum/ ták mówić/ ábo ták piáć/ iákoby ábo máło ludzi/ ábo żaden nie rozumiał *GórnDworz* F3, N5v; Nawiętlzy rozum kto pozna łam łiebie/ A z buyną myłłá nie lata po niebie. *RejZwierc* 214; Wielki to rozum łobyie tho obrzydźić/ Częgo łie potym z żáłości máłz włtydźić. *RejZwierc* 214v, A, 214, 219v [2 r.].

»tyle w człowieku rozumu nie masz« (1): [*Panie*] Day rádě w trołce/ bo tyle w człowieku Rozumu nie máłz/ áby w takim wieku Rzeczóm rádźić mółł *GrabowSet* E4.

»rozumu (nie) dostaje (a. (z)stawa, a. stanie)« = *spiritu meo invalidus sum Vulg [szyk zmienny] (8)*: *BielŻyw* 87; *RejJóz* G3v; *KromRozm I* K4v; młodzi dzis ludzye bárzo zwydrzeli y rozumu onym ná złe dołtáye. *GliczKsiąż* P4v; *BibRadz 4.Esdr* 12/5; *RejPos* [278]; (*marg*) Iozeph co myłłił bacząc brzemienną małżonkę łwoię. (–) Bo złe rozumieć o ták dziwney Pánience/ y takich cnot niełtychánych biáły głowie [*tj. o Maryi*]/ niełmiáł: á łkąd by tełz brzemię miáłá/ ná to mu rozumu niełstawáło. *SkarŻyw* 243; *SarnStat* 792.

»rozum koniec bierze« = *wiedza ludzka nie daje więcej możliwości działania (1)*: (*nagł*) Doctorowie o pewney łmierczy powiedaią (–) [...] Wewnátrz goráż zwirzchu ziębnieł Ty iuż dlugo żyw niebędzieł. Prozno [*lege: prozne*] ołdrowie pokułchi Raczczey myłł oto odułchi. Bo tu rozum koniec bierze Zadny niewytrua wtey mierze. Ten przed łmierczyą włtepuie *RejKup* G.

»rozumu máło« [*szyk zmienny*] (5): *RejWiz* 8v, 37v, 46v, 90v; SZátá piękna/ kofzulá/ połciel/ Koń vbrány/ To tełż móże policzyć/ miedzy rołkofzámi. Ale to włzytko plewy/ gdy rozumu máło *RejZwierc* 135.

»rozum się (we łbie) (z)mieni (a. zmienić się musi)« (3): *RejKup* p2v; Y niewiem ktoby mądry názwáł to biełiáđą. Gdzye łie więc iuż káždemu rozum we łbie mieni *RejWiz* 17; Bo gdzye łie ty wilkości náżbyt przylewáią/ Iuż záwždy przyrodzeniu włzytko złe dzyáłáią. Rozum łie zmienić mósi y krew łie popłue *RejWiz* 118.

»rozum mówi, powieda, przywodzi« (1:1:1): Piłmo mówi/ iż Słowo było v Bogá Bogiem/ nie v łiebie było/ ále v Bogá/ A iż theł tho słowo łtáło łię ćiáłem/ y iełt Pośrzednikiem/ a nie iełt Bogiem Oycem. A więc tu dwu (iáko rozum mówi) będąćieł miał Bogow/ iednego wćielonego/ drugiego nie

wcielonego. *GrzegRóżn* K3; rycerz ieltći rozum który cie ma kárác y bicżowác/ bo rozum przywodzi że zgrzelżyłiś przeciw Bogu *HistRzym* 47v; *GórnTroas* [3].

»rozum nuczcy [= *ucieka*]« (1): [trzeba dzieci uczyć przemawiac] żeby potem gdyby lie tráfílo álbo do Krolá/ álbo do yákyego [...] páná/ o cokolwyek rzecz myeć/ fmye y bełpyecznye łoby poczynác mogli/ áby im nie pikáło/ yáko mowya póspolicye pod kolány/ álbo rozum nie nuczyl/ yęzyk thez nye vchodzil. *GliczKsiqz* K7v.

»[kto] rozum gdzie chce tedy obroci« = *ktoś pomyśli, o czym chce* (1): Mądry lepak człowiek nigdy łam nieieft, mac zaiłte z łobą włzitki rzeczy ktore iemu łą abo były dobre, á rozum łwiebodny gdzie chce tedy obroci. *BielŻyw* 110.

»rozum (nie) może ogarnác (a. (nie) ogarnie); (żadnym) rozumem (nie)ogarnion(y), ogarnác (a. ogarniac), ogarnienie; nieogarniony rozumowi« [w tym: czyj (6)] = *nequit computari HistAl; aestimare PolAnt; concipere Mqcz* [szyk zmienny] (26;39:18:1;1): takowe radołcy/ wełfela/ y rołkofzi/ niemoze [!] luczki rozum ogarnác iakie pan Bog zgotowál wierzącym wzywocie wiecznym. *SeklKat* R4, R4; *HistAl* I5; *MurzNT* 103v; *KromRozm III* B8v; *LubPs* E2v, X; Włzak wiełz dobrze iż Polak/ zwłafzczá nieuczony/ Trudno ma włzitko báczyć włafnie [= *właściwie*] s káżdzej łtrony Ale ty częśc rozumem/ á drugá częśc cnotą/ Ogárniefz *RejWiz* Cc3, 10, 52v, 115, 186; *BibRadz Eccli* 16/19; *KwiatKsiqz* B2; *Mqcz* 35d; *SarnUzn* B5; iż dziwne á żadnym rozumem nieogárnione łą łprawy twoie náłz miły Pánie. *RejAp* 129v, AA2, AA2v, AA4, AA4v, AA7 (18); *GórnDworz* Mm5; *RejPos* 5, 67v, 87, 135v, 138 (26); *KuczKat* 1 marg, 110; *RejZwierc* 1, 8v, 9, 80, 184; *RejPosRozpr* b3v; *CzechRozm* 170v; *KarnNap* D3; *Oczko* 1v; *KochPs* 114; *CzechEp* 192, 232, 338; Nie to mądrość mądrym być/ álbo wielkość łwiátá Rozumem chćieć ogárnác: krótkie ludzkie látá. *KochFr* 131; *WerGośc* 254; *LatHar* 376, 381, 595; *WujNT* 471, Xxxxx3; *SkarKaz* 277a; *CzahTr* K3.

»nie może się [przy kim] rozum ostać« (1): ábyłmy widziedi/ że te rzeczy [tj. gniew i bojaźń] łą iákoby domowi náłzi nieprzyiaciele: ktorzi się w nas ták w krádli/ iż zá ich opánowánim/ niemoze się przy nas rozum ábo prawdziwy rozładek ołtác [non possit ratio consistere]. *ModrzBaz* 7.

»rozum panuje« [szyk zmienny] (8): *OpecŻyw* 111v; Cżemu dzieci póspolicie łie łekaią na pocżátku łpania. (–) Bowiem w nich nie panuie ielzcie rozum ktoriby mogł rozeznác łen od iawney á iftey rzeczy *GlabGad* L5v; *OrzRozm* P3; ten rycerz może być rzeczón pirwy náłz oćiec Adam [...]. Sługá wierny ieltći rozum który w nim pánowál iáko długo wczýłtości żywotá trwał. *HistRzym* [89]v, 75v; *PaprPan* O4v; *WerGośc* 222; *GórnRozm* Bv; [CerGór 29].

»rozum pojąc (a. objác) (nie) może (a. nie obejmie); rozumem pojąc (a. pojmwac, a. objác), (nie)pojety, pojęcie; pojęcie rozumu« [w tym: czyj (1)] = *captus Calep, Cn; enthymema, mente concipere Mqcz; intelligendi facultas Calep* [szyk zmienny] (9;6:3:1;1): Ponyeważ rozum człowyeczy w cýele włobyony/ [...] tępny yeft/ nyemoze łam z łyebye [...] żadney rzeczy iftnołci [...] pojąc *KromRozm III* B6; *KwiatKsiqz* B2, I2; *Mqcz* 104a, 306c; *SarnUzn* Ev; *GórnDworz* P2v; *KuczKat* 1, 15; *KarnNap* D3; Naprzod to ielt/ práwy Kołcioł Boży/ który iáko ieden ielt/ ták tełz ma włobie iedność j zgodę [...]: nie wrzczách łwieckich widomych [...]: ále w rzeczách Niebieskich/ ktorzych nikt nie widział/ áni ich obiác rozumem/ áni wywodem żadnym dowieść może. *SkarJedn* 17; *KochPs* 202, 210; *SkarŻyw* 173; *NiemObr* 91; ktora fábulá [o Prometeuszu przykutym do skały] zda łię prołta/ ále łię

w niey/ iáko w káżdey infzey/ rozumem poiętey/ wielka práwdá zámyka *GórnRozm* N3; *Calep* 161a; *KochFrag* 23; [Bóg] Obiecałci rádości niebiefskie/ niepoięte rozumem *LatHar* 680; *SkarKaz* 122a.

»rozum może (a. ma, a. musi) (po)znać (a. zna), znający; rozumem (do-, po)znać (a. poznawać), doznany; rozumu doznać [w tym: czyj (2)] = *pojąć* (*pojmować*), (*z*)rozumieć; *ratione explorare* *Modrz* (6;1;4;1;1): Ezop też iáko mądry był. Wielką rádę w básniach zákrył: Czego rozumem doznać/ Iefli pilno pośluchać. *BierEz* H2; *BielŻyw* 95; *KromRozm III* B6v; *RejWiz* 185v; TEnże [władający obleganym przez wojska Aleksandra Wielkiego zamkiem] wnet potym z zamku/ przyciągnął do niego [do Aleksandra Wielkiego]/ Zwierzáiąc mu y zamku/ y fiebie fámeo. Krol rzekł/ teraz rozumu tu możecie doznać/ Ze ten cnotcie niż mieyfcu/ twárdey wołał dufać. *RejZwierc* 5; *RejPos* 289; *KuczbKat* 80; *ModrzBaz* 70; SAm przyrodzony rozum to znać musi/ iż tám dobrze być nie może/ gdzie wiele pánow rofkázuie. *SkarJedn* 54, 55; *SkarŻyw* A3; *LatHar* 23, 642.

»rozum przydziwować (a. wydziwować) się nie może (a. mógł się zadziwować)« (3): *RejPos* 32, 341; BOg wńzechmogący/ [...] gdy raczył świat łtworzyć/ to iefł ziemię/ niebo/ morzá/ y ine przypádłości ná niebie y ná zyemi/ ktorey dziwney łpráwie żadne fie oko przypátrzyć/ áni żadny rozum przydziwować fie nie może. *RejZwierc* 1.

»rozumowi przystoi, przystojny« = *jest zgodne z rozsądkiem* (3;2): *KwiatKsiąż* I4; *KuczbKat* 300; iż wspanilemu rozumowi nie przyłtoi áby go ledá wiátr/ á zwłafzczá nieprzyłtoyny/ od cnotliwey powinności iego vnošić miał. *RejZwierc* 79v; *SkarJedn* 318; Co rozumowi bárziéy/ prófzę cię/ przyłtało/ Ieno żeby fię złym źle/ dobrym dobrze działo? *KochFr* 132.

»rozum roście (a. się urości); rość w rozum, w rozumie« [szyk zmienny] (4;1:1): Bo łnadz z tego rozum fie vrołci Gdy czytaią łtorie prółci *RejJóz* Q3v; *RejWiz* [1]v, 17v, 119v; *SkarKaz* 45b, 84a.

»rozum rozezn(aw)a (a. rozeznanie uczynić może); rozumem, wedle rozumu, w rozumie rozeznąć; rozeznanie rozumu« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (6;3:1:1;1): ktorim [ludziom chorym] fie widzi iakoby zumarłymi mowili, dułze widali czałem też y łwłętych połstawy, á tho włzithko dułza łpráwuie boiazna gdzie rozum chorobą zniłczony nie rozeznowa obłudy od yłtey rzeczy. *GlabGad* L5v; *RejWiz* 7, 39, 118v, 120; Iż oczy naprzod włztyko widzą/ pothym włzy włafność oney rzeczy łłyłzą/ rozum rozeznowa *RejPos* 204, 63, 204, 204v, 270; *RejZwierc* 1, 255.

»sam rozum rozkazuje« (1): Nłech przeto pirwłze łtáránie Zákonodawce to będzie/ áby w połtánowieniu Praw/ nic nieodłstępowáł od rozumu álbo od bácności/ á iżby włztykie práwá/ (co y łam rozum rofkázuie [*ratio ipsa praecepit*]) ták do včćiwošci/ iáko też do połpolitego pożytku obrácał. *ModrzBaz* 70.

»rozum rozmyśla (a. domyśla się, a. pomyślił, a. pomyślic itp. może); rozumem wymyślic, nierozmyślny« [w tym: czyj (2)] = *animo excogitare* *Mącz* [szyk zmienny] (8;1:1): *MurzHist* O4v; *Mącz* 399b; *Prot* C2; *GórnDworz* L16; Rozum człowieczy iefł tákowy/ im włęcý co bierze przed łye/ im czełściéy co rozmyśla/ tym przefłtrzeniéy łobie w ónéy rzeczy czyni *GrzepGeom* B4v; *RejPos* 267v, 321v; *KuczbKat* 15; iż Syn Ociec y Duch łwłęty/ iż to iefł ieden á prawdziwy Bog/ á włzyłczy łą onym dziwnym á żadnym rozumem nierozmyślnym Bołtwem łpołu ogárnieni. *RejZwierc* 11v; z młodošci mey tá mi łamá rzecž kácerłtwá obrzydzilá: gdy mi powiedziano/ iłz fię [*heretycy*] žegnác

krzyżem S. zákázuią. Pomyflił młody rozum moy/ ifz z nieprzyiaćioły dułznymi [tj. *diablami*] zmowę máią. *SkarŻyw* 92.

»rozum rozsądzić może; rozumem rozepřeć; rozsądek rozumu« [w tym: czyj (2)] = *ratio diiudicare potest Modrz* (1;1;3): *GrzegRóżn* A2v; *RejZwierc* 228v; mowię też to wedle rozłádku rozumu ludzkiego *CzechRozm* 183v; Záiłte zda fię/ że ie [pojedyńkowe bitwy] ludzie máło rozumu wzywáiący [...] wymyślili. Bo á co tákiego ieft/ częgoby rozum ludzki/ okrom krwi przelania rozłádzić niemogł? *ModrzBaz* 62; *Oczko* 2.

»rozum rządzi; rozumem (się) rządzić, rządzon(y)« = *ratione dirigi Modrz* [szyk zmienny] (15;8:3): *BierEz* S; ale rozum niechay rządzi wałz gniew. *WróbŻółt* B6v; *RejJóz* D8, F5v [2 r.]; *RejWiz* 11v, 112v, 137, 152; *GrzegRóżn* K3; *GórnDworz* K4, L12v; A przetoż iáko dłuęo człowiek rządzi fie rozumem/ á rozum w nim pánuie/ táko dłu^{go} może fie dobrze rządzić y ine. *HistRzym* 75v; *RejZwierc* A5v, 21, 71v *marg*, 214, Bbb; *PapPan* Nv; *ModrzBaz* 65v; *NiemObr* 8; *KochFrag* 39; *VotSzl* A4; *CiekPotr* 9; *SkarKazSej* 669b; *KlonFlis* B.

»na rozumie [komu] (nie) schodzi (a. zeszło), zejść, zeszy« = *deseri a mente Mącz; mente captus, mentis inopia laborans Modrz* [szyk zmienny] (6:1:3): *KromRozm I* N2; *MurzHist* E; Z przyrodzenia Sędziem niebywa/ ktory ieft szalony/ ná rozumie zefzły/ Miefyęcznik/ niemy/ flepy/ głuchy *GroicPorz* b2v, m, ii; *Mącz* 387d; *WujJud* b2; Zás ktorymby ná rozumie álbo ná síłách ćiełefnych fchodziło [qui viribus vel animi, vel corporis destituti sunt]/ iż niemogą o łobie rądzić/ o tych Vrząd niech ftáranie ma. *ModrzBaz* [38]v, 67, 67v.

»rozum sprostać (nie) może (a. (nie) sprosta, a. (nie) ma sprostać), nie zdoła (a. zdołać może)« [w tym: czyj (2)] = *ingenio fas est Modrz* [szyk zmienny] (21:2): *KromRozm III* B8; Ale przedfię łowo twoye yáko ogyeń pała/ A żaden rozum człowyczy yemu thu nye zdoła *LubPs* bb6, ff4 [2 r.]; Przy czymći fie fnádnie zda/ przy tym możelz zoftáć/ Gdy fnadz nie może wftytkim żaden rozum fproftáć. *RejWiz* [A9], 116v, 148v, 154v; A gdzieby czemu nie mogł fproftáć rozum twoy á człowieczeństwo twoie/ vciecżze fie do miłofierdzia iego [*Pana*] lámego fwięthego. *RejPos* 121; Ktorzy [*Żydz* albo *poganie*] ácz też niewiedzą co ieft Bog/ bo temu nigdy żaden rozum od początku fwiátá fproftáć nie mogł/ ále wždy wiedzą iż ieft Bog *RejPos* 148v, 38v, 63, 64, 133v, 148v (12); *ModrzBaz* 130; *KochFrag* 47; *WujNT* 582.

»rozum szwankuje [= jest bezsilny]« (1): tu rozum fzwánkuie: Wiáry potrzebá. *BiałKat* 71.

»rozum uczy (a. nauczy, a. naucza); rozumem uczon« [w tym: czyj (2)] = *ratio docet Modrz* [szyk zmienny] (8;1): *FalZioł* V 98v; *RejJóz* L6v; *GliczKsiąż* C7; *GrzegRóżn* K3 [2 r.]; ábowiem/ łam nas tego rozum vczy/ iż z dobrych/ dobry fie rodzą *GórnDworz* D3v; *ModrzBaz* 142v; *SkarJedn* 203; *GórnTroas* 32.

»rozum ukazuje (a. ukaże, a. pokazuje itp., a. pokazać (a. okazać) może); ukazować rozumem« [w tym: czyj (1)] = *zwykle: jest oczywiste, zrozumiałe samo przez się; ratio dictat Mącz; ratio admittit a. iudicat Modrz; evincit ratio Cn* [szyk zmienny] (29;1): *BierEz* Cv; *KłosAlg* Av; *KromRozm II* i2; *LubPs* Dv; *Mącz* 86c [2 r.]; *RejAp* 126, 176v; bo to rozum pokázuie/ iż iákowego kto łobie przyaciela obrał/ s kim zá iednego żywie/ tákowy y łam być muśi *GórnDworz* M; *RejPos* 235, 250; *KuczbKat* 230; *RejZwierc* 130, 137v, 154; *BudBib* I 462c *marg*; *ModrzBaz* 27v, 106; *SkarŻyw* 260; *NiemObr*

14; *GórnRozm* E3; *GostGosp* 66, 124; łamci to rozum pokázuie/ Ze fie łzkápá nim rubłzy/ prędzéy sfátiguié. *WyprPl* B3; *WysKaz* 7; *PowodPr* 39; SAm przyrodzony rozum vkázuie/ iż ná służbę Bożą/ ludzie w cieie miełzkáiąc/ mieyfce ofobne mieć mułzą. *SkarKaz* 453a, 382b; *SkarKazSej* 657a, 678b.

»rozum ustać musi (*a.* (u)stanie, *a.* ustaje); w rozumie ustać« [*w tym: czyj* (6)] (16;1): *KromRozm III* L3v; Iáko mądrość Páńfka włzytko dziwnie łpráwuie/ przed którą ludzki rozum vftác muśi. *LubPs ee marg*, C, R2 *marg*, ee, ee6v [2 r.]; *RejWiz* 154v; *RejAp* AA5v, 17; *RejPos* 148v, 270 [2 r.], 294; *RejPosWiecz*³ 96v; Boginie przeciwko mnie w rozumie vftály: Cóz ty z twym rozumem chcefz/ który bárzo máły? *GórnTroas* 42; *SkarKaz* 485a.

»rozum nie wypowie« (1): Zaden rozum áni yęzyk nye wypowyte tego/ Ześ [*Panie*] dał wyele dobr bez liczby dla człeká nędznego *LubPs* Lv.

»rozum (za)blądzi (*a.* obłądził się, *a.* wyblądzi się, *a.* obłądzać się musi); być rozumu błędnego; rozum błędny; na swym rozumie blądzić« [*w tym: czyj* (2)] = *fallaci sensu iudicare* *Mącz* (7;1;1;1): *RejRozpr* Hv; Bo rozum nie rad blądzy gdy fie go kto radzy *RejJóz* I2, D8; *RejKup* ł3v, ł4; *LubPs* bb3; *RejWiz* 132v; *Mącz* 117a; áni iey [*wiary*] ná żadnych náłznych rozumiech/ ktore fie zázwdy obłądzać mułzą/ [...] záládzác mamy *RejPos* 88, 270.

»rozum się (za)mnoży (*a.* zamnaża się, *a.* umnożyć się może); rozum mnożyć (*a.* pomnażać); (po)mnożenie rozumu« (6;2;2): *FalZioł* IV 54b; *RejJóz* Q3v *marg*; Tákze rozum bez cnoty gdy fie gdzye zámnoży/ Połpolicie ku złemu bárzyey fie zátroży. *RejWiz* 7v, 66, 68; *Studiorum proventus et ingeniorum proventus* Mnożenie/ oftrzenie rozumu. *Mącz* 483b; *RejZwierc* 160; *SkarŻyw* 117; *StrykKron* 288; *SkarKazSej* 662b.

»[komu] rozum się zawrocił« = *ktoś oszalał, zgłupiał* (1): [*starcy*] bárzo fie zápalili miłością ku niey [*Zuzannie*]. Thák iż fie im rozum zázwocił [*perverterunt suum sensum*]/ y oczy fwe odwoócili áby nie pátrzáli w niebo *BibRadz Dan* 13/9.

»rozum się zepsował« = *nie wystarczyło możliwości intelektualnych* (1): Iuzem łobie nędzną głowę tak bardzo z frasował A czo łobie daley począc rozum fie żepfował *RejJóz* P2v.

»rozum nie znosi (*a.* znieść nie może); trudno znieść, nieznośny rozumowi« [*w tym: czyj* (2)] [*szyk zmienny*] (2;1;2): *BierEz* Cv; *RejPs* 33; O drogyefz łą zázwdy v mnye myfli thwoye Boże/ Ktorych wyelkości rozum moy nigdy znyeść nie może *LubPs* eev; *RejPos* [108]v; *CzechRozm* 227v.

»rozum zrozumieć nie może; rozumem wyrozumieć; rozumienie rozumu« [*w tym: czyj* (1)] (2;1;2): ktorych [*tajemnic Bożych*] nigdy żadny rozum áni ná niebie áni ná zyemi/ nie tilko zrozumieć/ ále áni w myłlach łwich nigdy fie dotknąć nie mogł/ áni vmiał *RejPos* 101v, 204; *RejZwierc* 2v [2 r.]; *SkarKaz* 485a.

Zwroty: »do rozumu apelować« [*w tym: czyj* (1)] [*szyk zmienny*] (4): *RejWiz* 38v; *RejZwierc* 80v *marg*, Bbb3; Ale gdy fie łam fwoią popędliwością iáko chćiwy czárt miece ná bliźniego/ ná łławę iego/ ná zdrowie [...]: trzymay/ nie pułzczay/ ápelluy do rozumu (*marg*) Męłtwo wielkie gniew mieć ná wodzy. (-) *SkarKaz* 313b.

»brać (*a.* nabrać), wziąć (sobie) w rozum; brać, wziąć rozum; na rozum wziąć« = (*na*)uczyć się, *zapamięt(yw)ać*; *intelligere* *Vulg* [*szyk zmienny*] (7;4;2;1;1): Głupi nie śmiey się z mądrego/ Ale bierz rozum od niego *BierEz* M3v; *BielŻyw* 30; *GliczKsiaż* A2v, D6, D7, F2, K, N2; Czo naofobliwłzego

s tego Pfallmu łobie brąć w rozum mamy. *LubPs* Y4v marg, N3, gg5; *RejWiz* 7; *Leop Ps* 49/22; *Mącz* 250d; *LeopPrzep* b3; [A czemuż thego łobie nie wziął w rozum [*non accepisti in corde*] co iełt przyśflego/ ále tylko co iełt ninieyżzego. *Leop* 4.Esdr 7/16 (*Linde*)].

»przy rozumie być, będący« [*w tym: w formule prawnej* (3)] = *być* (będący) *w pełni władz umysłowych*; *sciens PolAnt*, *Mącz*; *intelligens PolAnt*; *prudens, recta sapere, mens non leua est Mącz*; *sanus mente, compos rationis existens JanStat* [szyk zmienny] (7:3): *MurzHist* O4; *BibRadz* 2.Esdr 10/28; *BielKron* 82; *Mącz* 105c, 183a, 368a; *Nád tho/ ludzi łzalonych y ktorzy od rozumu odchodzą/ ktorzy niegdy przy rozumie będąc/ potym w łzaleńftwo vpádli/ [...] krzcic się niegodzi KuczKat* 135; ále iełli [*czyniący zapis*] iełt ná cieie chór/ á ná rozumie zdrów/ ták iáko w rzeczy iełt/ niech będzie piáno: *Chory ná cieie/ á wżákże zdrowy ná vmysle/ y przy rozumie będący. SarnStat* 759, 684, 1248.

»być przy rozumie« = *zachować rozsądek* (1): *Synu miły łuchay mię/ á bądź przy rozumie BielKom* C2v.

»rozumu się chwytać« (3): *RejWiz* 140v; *Ták rádząc w káždey łprawie rozumu łie chwyta/ A do cney poćciwości á łławy łie pyta. RejZwierc* B4, 20.

»rozum ćwiczyć; ku rozumowi ćwiczyć, ćwiczony; ćwiczyć się rozumem; (wy)ćwiczenie rozumu; rozum (wy)ćwiczony; [kto] ćwiczzonego rozumu« [*w tym: czyj* (2)] = *ingenium exercere Modrz* [szyk zmienny] (1;1:1;1;5;3;1): *Poczynią się rozliczne á známienite Báśni/ z rozmaitych ksiąg wybrane: z ktorych możemy wziąć nieiáki pożytek ku ćwiczeniu rozumu náłzego BierEz* H2v; *GlabGad* A2; *RejKup* t6; *HistAlHUNG* A2v; *GliczKsiąż* K5v; *KwiatKsiąż* E2, N4v; *Excultum ingenium, Dobrze ćwiczony rozum. Mącz* 60a, 55c; *OrzQuin* E; *RejZwierc* 146; *ktore [plotki, tj. głupstwa] żadnego gruntu zbáwiennego [...] w łobie nie máią: iedno iákieś łubtylnie chytne rozumu ludzkiego rozbieranie y ćwyczenie: bárzo łłowu Bożemu przeciwnie. CzechRozm* 19v; *ModrzBaz* 97v.

»dać rozum« = *wykształcić, wychować; dare intellectum Mącz* [szyk zmienny] (3): *Ty łuknye ktoremi opatrzał łyná łwego/ od molow pobucznyeyą y zedrzeć łie mogą/ á rozum áłbo ćwiczenie dobre kthoreby dáł domá łynowi łwemu trwác pokąd ludzi łtáwác będzie. GliczKsiąż* F4v, N8; *Mącz* 491d.

»da(wa)ć, rozdawać rozum; dan jest rozum« [*w tym: czyj* (2)] = *obdarzać (obdarzyć) intelektem jako cechą wrodzoną* [szyk zmienny] (31:1;1): *OpecŻywPrzedm* C4; *KlerPow* 2; *BielŻyw* 92; *Lecz tę miłą krolewnę [Izabellę] ták bog vmiłował Ze ią nád włfytki inne/ naprzot powyśfyć chćiał Dał iey rozum wymowę obyczáie miłłfe Y cudność niewymowną/ nádewłfytki inłfe. KlerWes* Av; *WróbŻółt* pp3; *RejKup* B, Fv, y4, y8v, aa4, cc4; *BielKom* D7v; *RejWiz* 169v; *KochZuz* A4v; *RejZwierc* 56v; *SienLek* 5; *Przez pálec wielki/ mámy rozumieć rozum/ kthory pan Bog dáł człowiekowi/ áby wybierał dobre á złe wzgárdził. HistRzym* 75v; *RejPos* 201v marg, [249]v; *RejZwierc* B, 91 [2 r.]; *PaprpPan* G3v, Ov, O4v; *KochPs* 142; *BielSjem* 11; *ArtKanc* P15v; *GórnTroas* 4; *SkarKaz* 486b; *SkarKazSej* 662b; *Prožno chwałą y gánią ten krułzec łagodny [tj. złoto]/ Komu Pan Bog dáł rozum/ zówždy iełt łwobodny. SzarzRyt* C3v, B3v.

»da(wa)ć rozum; dodać rozum; jest dany rozum« [*w tym w formułach modlitewnych: „daj rozum”, „racz dać rozum”* (15)] = *powiększyć (powiększać) możliwości intelektualne; dare intelligentiam Vulg, PolAnt; intellectum dare Vulg* [szyk zmienny] (30;1;1): *WróbŻółt* 31/8, 118/34, 73, oo5, 118/125 (8);

Tákci Dawid ku Bogu mowi. Day mi rozum ábych vmyał zakon twoy *KromRozm II* r4v; *LubPs* H4; *Leop Ex* 36/1, 2. *Par* 1/10; co Bog może dáć/ to Cefarz niemoże/ Cnoty/ Ípráwy/ rozumu/ by biegł y zá morze. *RejZwierz* 20; *BielKron* 79v, 160v; *Mącz* 287d; *RejPos* 156; *GrzegŚm* 49; *BudBib* 1. *Par* 22/12; *SkarJedn* 330; *KochPs* 34, 44, 182; *ArtKanc* L10v; *GrabowSet* N4v; *LatHar* 23, 34; *SkarKaz* 81a, 206a, b; O Boże day wam ten rozum/ ábyście fię ná páná śwego/ y rády zacne iego w takich wálznych iádowitych y fzkodliwych niezgodách/ rozládek dawáli *SkarKazSej* 674b, 657a.

»rozum dawać [= *przywracać*]« (1): fok ftego korzenia [*wszywego kopru*] wycińiony á poti^m z rożane^m oleykiem á z ocztem zmiefzany, pamięć zginęłą dokończa: zalię przywracza/ y fzalonemu rozum daie/ gdy głowę ogoliwfzy kielko razow namażefz *FalZioł* I 109c.

»rozumem dochodzić (a. dość)« = *coniectare, existimare, iudicare Calep* [*szyk zmienny*] (8): *RejWiz* 152v; *WujJud* 255v; *SkarJedn* 17; *Oczko* 10; [*Pan Bóg*] chciał mieć od tego Medyká/ chciał Chirurgá/ ktorzyby rozume^m/ náuką y experiencyą/ tego dochodzili/ co dla ktorey choroby zdrowo/ co niezdrowo. *ReszPrz* 11; *KochPieś* 10; *Calep* 241b; VMie Pán Bog ná świecie wfzyfłtkiemu dogodzić/ Iego fádow trudnoby rozumem dochodzić. *KołakCath* C4.

»rozumem dosiãć (a. (do-, o)sięgać, a. dosięgnąć itp.), osięgnienie, osięgniony; rozum dosiãć (a. dosięgnąć) nie może (a. nie dosięże)« [*w tym: czyj* (6)] = *pojąć* (*pojmwac*), (*z*)rozumieć; *animo complecti a. comprehendere, apprehendere, considerare, statuere apud animum, praesumptus Mącz* [*szyk zmienny*] (17:1:1;6): *OpecŻyw* 130v; bo czego rozum moy nyedofyãze to lafka twoya nyechacz napelny *PatKaz II* 19v, 35; *BielŻyw* 51; *RejKup* f4; *KromRozm II* p4v; *KromRozm III* A6; *RejWiz* 10v, 128v; *Sceptici* [...], Wãpiący ktrózi fã tego mniemánia że nie może nic być pewnego od ludzi náleziono/ rozumem y náuką osięgniono/ ále wfziłtki rzeczy fã niepewne. *Mącz* 334b, 104a, 304a, 318a [2 r.], 412b, 433a; *OrzQuin* Aa2; Vmárł pothym pan Boiánowfki Polfki Philozoph/ ktory przyrodzonym rozumem fwym [...] głębokich rzeczy dofięgał *GórnDworz* Dd8; *RejPos* 148v *margin*, 151; *RejZwierc* 2v, 8v, 174v; *ArtKanc* F6v; *KlonKrGum* Av.

»rozumu dosta(wa)ć« [*w tym: czyj* (1)] [*szyk zmienny*] (6): *GliczKsiąż* M2; *KuczbKat* 390; *SkarŻyw* A3; *GórnRozm* D3v; Kto áni czyta/ áni flucha mądrych/ áni fię ich rádži/ áni z nimi towarzyszy: fład ma mądrym być/ y rozumu doftawác? *SkarKazSej* 663a, 699b.

»rozumem dostãpić« = *zrozumieć* (1): ku onym zaczniefzszym á wiefłzym ryczerfkim rzeczam będziem mogli przifić/ ktorych przifiłzym Xiãżetom woifk/ y zwycãiem y rozumem potrzeba iefł doftãpić y ie wybornie vmieć *KwiatKsiąż* O3v.

»dotknãć rozumu swojego« = *pomyśleć* (1): A ieflibychmy to [*nabożeństwo*] chcieli thu krzyżyki/ fwieczkãmi/ kropidły/ ábo iãkiemi mázidły odprãwowãć/ wiefz to Pan Bog fãm iefliże tho będyze zá wdzyęcne przyięte od niego. To w tym kãždy fnãdnie może dotknãć rozumu fwoiego/ chociay by mu y piłmã nie sftawãło. *RejPos* 350.

»rozumem dowieść (a. dowodzić, a. przywieść, a. przywodzić itp.), przywiedziony; rozum (do)wiedzie (a. przywiódł, a. musi wieść); wywod (a. dowod) rozumu« [*w tym: czyj* (4)] = *przekon(yw)ac*, *udowodnić* (*udowadniać*); *probare rationibus BartBydg* [*szyk zmienny*] (6:2;4;3): *PatKaz III* 116; *BartBydg* 128b; *RejPs* 46v, 52v; *KrowObr* 20; *RejWiz* 21v, 128; *BielKron* 117v; *GórnDworz* Ff6, Gg5v; *RejPos* 289; iz rozum náfz nie łatwie ku wierzeniu tych rzeczy ktore nam obiecãne bywãia/

przywiedziony być może. *KuczbKat* 110; *CzechRozm* 161v; *CzechEpPORz* **1; [filozofowie] chcąc to rozumem wywieść/ że Bóg iest/ tym fye naprzód zākładāli/ że [...] żaden [naród] tāk gruby nie iest/ któryby Bogā iākokolwiek nie wyznawał. *KochWr* 19.

»rozumowi (d)ufać, dufający; w rozumiech dufać« [w tym: czyj (18)] [szyk zmienny] (17:2;1): *BielKom* D8v; *KwiatKsiąż* L3; *RejAp* 104v, Ff4; *GórnDworz* L4; (marg) Czemu Pan trudnemi słowy mówić raczył. (-) A to przeto/ aby żaden nie dufał domyśłom śwym/ ani rozumowi śwemu *RejPos* 126, 126 [2 r.], 159v, 200, 230 [2 r.]; *RejZwierc* 4v; Nikt nie wfay świata temu/ Ani rozumowi śwemu *KochPs* 89; *SkarŻyw* 82, 203 [2 r.]; *GórnRozm* K3v; Mądrzy/ pobożni y śtateczni niech przy nim [synu królewskim] fię bawia/ aby fię nauczył wśytko z radą czynić/ fwoiemu rozumowi nie dufać/ y zā śwemi áffektāmi nie chodźć *SkarKaz*)(4; *SkarKazSej* 658a.

»rozum kierować [= przywracać]« (1): Rufza kogo Kānikułā/ á odrzeczna mowā: nie tā to wodā [tj. cieplicami]/ ále czēm infzym rozum mu kieruemy. *Oczko* 14.

»rozum mie(wa)ć, mający« [w tym: w głowie (6)] = być rozsądnym, mądrym; zachow(yw)ać zdrowy rozsądek, być zdolnym do przeprowadzania procesów myślowych; sapere Mącz, Modrz, Cn; ratione praeditus Modrz; habere intellectum Vulg; habere mentem, uti ratione Cn [szyk zmienny] (61:3): *BierEz* H3v, P; *RejRozpr* F2; *RejJóz* E3v; *RejRozm* 396; *RejKup* N, Xv, x3v; Kto ma rozum o tym powie/ Pracā iest zyfk/ pracā zdrowie. *BielKom* D6v, D5; *LubPs* gg; *RejWiz* 31, 139; (nagł) Bonā Krolowa Polka. (-) [...] Rozum miałā/ że y dziś/ tā niewieścia głowkā/ Śławna w Polfcze/ y długo/ pamiętnie iey słowkā. *RejZwierc* 49, 36v, 111; *BibRadz* Iob 20/3; *OrzRozm* Pv; *BielKron* 101v, 107, 189, 245v; Compos mentis, Compos animi, Compos rationis, Mądry/ Mący rozum. *Mącz* 62c, 285d, 333c, 368a, 382d; *Prot* A3; *SienLek* 11v; *RejAp* 115, 155; *GórnDworz* Q7v, Dd5v; *RejPos* 262v; *BielSat* Ev; *HistLan* F5; *KuczbKat* 170; Przodkowie nāzy czo rozum miewāli/ Wieczną rośkośzā wdzięczny pokoy zwāli. *RejZwierc* 227v, 13, 185v, [233], 248v, 249v; *ModrzBaz* 40, 71v; *KochPs* 141, 166; *SkarŻyw* 126, 364, 428; *KochFr* 13; *KochMRot* B2v; *BielSjem* 4; *PudłFr* 61, 69; *BielRozm* 33; *GórnRozm* E2v; *WujNT* Apoc 13/18; tākżefmy długo około prawdy iego [Chrystusa] błędzili? [...] Czyli ludzi nie było coby rozum mieli? Czemuż nas dopiero wiary vczyć chcā? *SkarKaz* 550a, 350a; *CiekPotr* 43; *SkarKazSej* 666b; Właśnie iākoby/ gdyby kżdy członek zośobnā miał rozum/ á tāk mniemał/ iż tym śpofobem zdrow być może/ ielli drugiego bliżkiego człōnkā zdrowie do śiebie przyćiągnie: pewnieby wśytko ciāło zemdleć y vmrzeć muśiāło. *KlonWor* ded **3v; [TerentMatKęć E5v, K6v].

~ W przeciwstawieniu: »być szalon ... mieć rozum« (1): Przyśłzey thedy nocy/ Krolowa przyśzłā do mnie s fraucymerem pięknie przybrānym/ pytāłā mię iellim śzalon czyli mam rozum. *BielKron* 458v. ~

»z to (a. z [kogo]) rozumu mieć« = na co (a. na kogo) mieć wystarczające możliwości intelektualne; móc sobie z czym (a. z kim) poradzić [szyk zmienny] (7): *RejWiz* 30, 110v; *Leop* Iob 38/4; áżckolwiek [!] był chytry Przemyśław y okrutny nád żeńskim narodem/ wśzāk przeto nie miał rozumu z Libuśē ani mocy/ bo onā y Przemyśłā śwā radā śprawowāłā. *BielKron* 319v; *PaprPan* N2v; ielli wy nie macie śto rozumu/ iāko temu zābieżeć/ więc poślicie do cudzey ziemie/ rádźić fię około tego. *GórnRozm* D3, I4v; [ListyPol III 1550/27].

»mieć dosyć, co rozumu« [w tym: z elipsą „mieć” (1); w głowie (1)] [szyk zmienny] (2:1): Ktorego to przykładu/ ieliże macie co rozumu nie miéicie łobie za małą rzecz *MurzHist* Q2; *WujJud* a4; (nagł) O Mikołaiu Mnifzewłkim. (-) NIE ledá to człek/ pánowie/ Rozumu dofyć w téy głowie. *PudłFr* 54.

»rozum mieć po temu; mieć rozum [na co]« = *mieć predyspozycje, umiejętności* [szyk zmienny] (2:2): Kto rozum ma potemu: może niżej piłane rzeczy łacno pochopić. *FalZioł* [*8]v; *GroicPorz* 114v; *Mqcz* 135c; Drudzy łá/ ktorzy máią mądrość taką/ iáką tenże Apoštoł opifał [...]. Ziemfką: iż máią rozum tylko ná doftawánie y zátzymánie y rozmnozenie dobr świeckich docześnych *SkarKazSej* 658a.

»rozum swoj własny [w czym] mieć« = *kierować się własnym (tu: błędnym) mniemaniem* (1): Theologia też iáka ich [sakramentarzy polskich] iefth/ łrom y mowić: y z tego y z owego Heretyká zebrána [...]. Ale rozum łwoy włafny w tym máią: Kołciołem gárdzá/ Concilium niepotrzebiá *OrzList* e4v.

»(krszyny a. odrobiny) rozumu nie mieć, niemający« = *być głupim, szalonym; mentem non habens* *PolAnt*; *impos mentis Mqcz*; *omni ratione destitui Modrz* [szyk zmienny] (14:1): rozumubych niemiał/ bych w niepewne rzeczy dufał *BierEz* H4, C2; *BibRadz Eccli* 22/27; *Impos mentis, Szalony/ Głupi/ Niemáyący rozumu. Mqcz* 62c, 364c, 368a; *HistRzym* 75v; *KuczbKat* 135; áni gránic żadnych łtánowić/ áni przyiáźni iákokolwiek nárułzoney poiednáć vmiećie/ okrom gwałtu [...]. Iákoby to iuż táka byłá Rzeczłopolita wálzá/ że w niey nie práwem/ ále gwałtem y mocą trzebá włytkiego dowieść: ábo práwie iákobyście rozumu niemieli/ że nikt nic otrzymáć niemoże/ czegoby mocą niemuśiał doftáć. *ModrzBaz* 141; *SkarJedn* 44; *SkarŻyw* 572; *WerGość* 213; *SkarKaz* 43b, 417b; *SkarKazSej* 661b *margin*.

»rozumem mierzyć (a. rozmirzáć); żadnym rozumem nierozmierzony« [w tym: czyj (2)] [szyk zmienny] (2:1): *RejAp* 51v, 54; Bozką moc rozumem łwoim mierzá: y przetoż nie tylo wiáre ále y rozum trácą. *SkarKaz* 205a.

»mieszać (a. zamiesza(wa)ć) rozum; rozumy (I) zamieszać; rozum się (po)miesza (a. zamieszawa się, a. pomieszać się musi); zamieszanie rozumow« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (3;1;4;1): *GliczKsiąż* I6; Owi też Philozophi śiła nápiłáli/ A rozumy ludzkimi práwie zámiełzáli *RejWiz* 82, 6v, 42; *RejPos* 32, 47, 126; *RejZwierc* 100; człowieká cztery áffekty napřednieyłze vnołzá/ ktore Grekowie zowá *Pafsiones*: *Cicero* zowie *Perturbationes*: á náłzy łtárzy Polacy według Ciceroná zowá zamętki/ dla tego że mącá y miełzáią rozum ludzki y nie iednemu w głowie zámącá. *KlonFlis* A4v.

»z rozumem się mijać« (1): A práwie łle [lege: sie] łnac z rozumem mija Kto iedno drze á drugie pobiýá *RejRozpr* K3.

»rozumu naby(wa)ć; nabyty rozum« = *(wy)kształcić się, rozwijać (rozwinąć) się intelektualnie* (5;2): (*did*) Połeł się dziwie [!] s prawie Kupcowei (-) Miły Kupczie ktoć tak radził Gdzes tego rozumu nabył *RejKup* v4v; *GliczKsiąż* L7v; iż dworney pániey ku przyrodzonemu baczeniu/ nábythego s kfiąg rozumu potrzebá. *GórnDworz* X4, Gg5v; *SkarKaz*)(2, 45b, 80a.

»rozum naprawiać [= przywracać do włafciwego stanu]« [w tym: czyj (1)] (2): Krew Łaficze z babką/ łamanie w nogach oddala. Popioł thez iey z wodą pijác/ łzalonym rozum naprawia. *FalZioł* IV 12c; *BielŻyw* 128.

»rozumu naśladować« [w tym: czyj (3)] = *postępować według wskazań intelektu* (5): *BielŻyw* 92; *KromRozm III Mv*; *BielKron* 9; A czemu rozum w obaleniu Bogow fwych lepiej nie náfláduią/ niżeli ku fthánowieniu ich? *GrzegRóżn K2v*; *SkarJedn* 378.

»rozumem obaczyć; w rozumie obaczyć się; rozum obaczyć może; obaczenie rozumu« [w tym: czyj (3)] = *pojąć, zrozumieć* [szyk zmienny] (1;1;2;1): *RejPs* 161; *LibLeg* 10/152v; gdyż w fercu człowieczym ták wiele chytróści fkrtych iest/ iż rozum żaden niemoże być táki/ kthoryby ie wfzytki obaczyć mógł. *GórnDworz M2*; *RejPos* 63, 280.

»rozumem obdarzyć, obdarzony, nadany, przeżrzany [= *obdarzony*]« = *animi dotibus a. ingenio praeditus* *Modrz* [szyk zmienny] (5;9:1:1): *BibRadz* *2v, *Eccli* 17/6; Tego to Sálomoná Pan Bog iefzcze z młodych lat iego przeyrzał/ iż go rozumem takim obdarzyć raczył/ iż go nikt w nim nie przerownał. *BielKron* 75v; Ale ci záfię kthorzy fą preżrzeni [!] od Páná rozumu/ godnościami/ y fprawami dobreimi/ [...] fłufznie nie máią gárdzić [...] thym dobrodzyeyftwem iego. *RejPos* 317, 239v; *RejZwierc* 93v, 97, 97v; *WujJudConf* 206v; *ModrzBaz* 68v, 73; *SkarŻyw* 25; Nlegodzien tego ten świat záwikłány/ Aby miał ná nim rozumem nádány Człowiek polégác *KochPieś* 48; *LatHar* 366; *GosłCast* 31; *SapEpit* A4v.

»objaśnić rozum; rozumem objaśnić, objaśniony; objaśnienie rozum; rozum będzie objaśnion« [w tym: czyj (5)] [szyk zmienny] (3;1:1;2;1): O wielkaż thu pociechá może być tym/ ktorzym ten wfzechmogący Pan/ nie obiáśniwfzy ich wielkimi rozumu/ wielkimi náukami/ raczył im dáć poznác á doćfnác fie do fwiętego Boftwá fwoiego. *RejPos* 288, 40v, 116 [2 r.], 129v, 131, 194, 247.

»od rozumu ode(j)ść (*a. odchodzić*), odstąpić (*a. odstępować*), odpaść, odeście, odstąpienie, odeszły (*a. odchodzący*); rozumu odstąpić, odstąpienie; rozum odbiegł, odchodzi, wyszedł« [w tym: czyj (3)] = (*o*)szaleć, (*z*)głupieć; *amens, amentia, desipere, labi mente Mącz; furia Modrz; dementire, de mente exire, delirium, furor, insania, mania, stupiditas, stupor Calep; in furorem verti Vulg* [szyk zmienny] (18:6:1:6:1:3;1:2;1:1:1): Nie odstępuy od rozumá: Vczyć fię iedno nie fromay/ Kto cię dobrze vczy fłuchay. *BierEz* F4v; *FalZioł* I 65c, 110d, II 3d, 7d; *BielŻyw* 141; *MurzHist* E, Q3v; *BielKron* 78v, 95; *Amentia, Głupóść/ odeście od rozumu. Mącz* 216b, 175c, 180b, 216b, 368a; *SienLek* 14v, S[ss]4v; *GórnDworz* Gg6; *RejPos* 200, 264v; *KuczKat* 135; *RejZwierc* 48; *BielSpr* 45v; Waśń z boiáźni á z gniewu roście/ ktora iż nieináczey wzburza ferce ludzkie ktore opánuie/ iedno iáko odeście od rozumu/ przeto nie może mieć towarzysztwá z rozumem. *ModrzBaz* 7; *SkarJedn* 102; Tám [św. Bernardyn z Senny] dziwnymi fię nabożeńftwy y ciáłá vmartwienim trudził/ ták ifz go drudzy zá odefzłego od rozumu mieli. *SkarŻyw* 461, 101, 141, 166, 298; *WerGość* 234; *PudłFr* 72; *Calep* 301b, 303a, 635b, 802b, 1013a; *WujNT Mar* 3/21, s. 136; *SkarKaz* 418a; Milcz przebóg/ á opuść té máło mądré mowy/ Iuż práwie rozum odbiegł twéy ftrófkánéy głowy. *GosłCast* 25; [*KromHist* 44; Szalonym y od rozumu odchodzącym nigdy niewierzyć. *SkarŻyw* 830 marg (*Linde*); *Przećiw Frenesim/ to iest odstąpieniu rozumu z ciężkiego bólu głowy/ pić korzenie Iáblónek. UrzędowHerb* 39a, 284a].

»rozum odjąć (*a. odejmować*); z rozumem rozłączać« = *excutere mentem Mącz* [szyk zmienny] (16;1): *RejJóz* P4; ifz się i ftađ boży gniew przeciwko mnie okazuie/ że mi odiał rozum/ abych niemógł o fwoiem zbawieniu ani dobrze trzymác/ ani iakiéi nadzieie mieć. *MurzHist* Q4v; *GroicPorz*

mm; *RejWiz* 55v; *LeszczRzecz* A5 [2 r.]; *Mącz* 339b; *RejZwierc* 53v; *CzechRozm* 162; Przetoz y Prorok powieda: Iż płotá/ wino/ á pijańftwo/ ludziom łerce y rozum odeymuie. *WerGość* 243, 244, 254 [2 r.]; *GórnRozm* H2 [2 r.]; *ZawJeft* 29; *GosłCast* 25.

»odmieniç rozum« [*w tym: czyj* (2)] = *mutare intellectum Vulg* [szyk zmienny] (3): *RejJóz* P8v; *Leop Sap* 4/11; Zálzłá śmierç Elłzbietę vmárłá/ wziętá ieft/ ták w młodych lećiech/ áby złość nieodmieniela rozu^{mv} iey *BiałKaz* I4v.

»dobrego rozumu, od rozumu odstępować« = *postępować wbrew zdrowemu rozsądkowi; a ratione discedere Modrz* [szyk zmienny] (1:1): *ModrzBaz* 70; Bo drudzy dobrego rozumu/ ktory ieft tego práwá początkiem/ odłtępując: grzechow ktore rozum przyrodzony gánił/ zá grzech nie mieli. *SkarKazSej* 696b.

»rozum odwodzić; od rozumu uwieść, odwodzący; z rozumu zwieść (a. wywodzić)« = *deludere Vulg* [szyk zmienny] (2;1:3;2): Czo za rozum tego łmarda. Iakoć łobie vmie galić Tego Łafki bozei żbawić. I zwyodł zrozumu prawego Tego nędznika prółtego. *RejKup* Mv, ł2; *RejWiz* 47; *Leop 2.Par* 32/15; *CzechEp kt*, *4, [1]; *SkarKazSej* 661a.

»rozum okaz(ow)ać; rozum okaz(ow)ał się (a. okazać się ma); rozumem okazały; wystawienie rozumu swego« [*w tym: czyj* (11)] = *popis(yw)ać się umiejętnościami rozumowania, wykaz(yw)ać się intelektem; intellectu vigens JanStat* [szyk zmienny] (10;3;2;1): *BierEz* F3; *KromRozm II* p3v; *GliczKsiąż* K7; *LubPs* bb3v; Bołcie fie więc z vporu więcej árgowáli/ Niżli s prawdy/ by iedno rozum okazáli. *RejWiz* 164v, 5, 174; *GrzegRóżn* N3v; *GórnDworz* L4v; *RejPos* 37v, 89v, 348v; *RejZwierc* 2; A włzyłcy im nagłębiey rozumy łwoie okazać chcieli/ tym nabrzydliwiey [...] błádzili. *StryjKron* 1; [obiecujemy] liłtem ninieyłzym Dignitárłtwá/ Káłztelániy/ y Vrzędów włzyłtkich Królełtwá náłzého/ nikomu/ iedno ołobóm dobrze záłłuzonym/ láty/ rozumem/ y mądrościami okazałym [...] nie rozdávác *SarnStat* 71 [*idem*] 909.

»rozumem opanować; rozum opanował« (2;1): Człowiek rozumem włzytko opánował. *RejWiz* 10v *marg* [*idem*] Cc4; *RejZwierc* 214.

»rozum oświeciç (a. oświecać), oświecający; rozumem oświeciç (a. oświecać), oświecon; rozum się oświeci (a. oświeca się), oświecony; oświecenie rozumu; [kto] bywa rozumu oświeconego« [*w tym: czyj* (18)] [szyk zmienny] (20;1;3;1;2;6;7;1): *OpecŻyw* 29, 160v; S takowegociem rozmyłłaniá/ mnodzy ludzie prółci a nieumiętni/ bywaią rozumu ołwiętzoné^{g0} ij żywota łwiętego/ ktorym mily Iezus z łwé łafki dáwá rozu^m głęboki *OpecŻywPrzedm* C4; *GlabGad* A5, B4; *WróbŻółt* oo8v; *WróbŻółtGlab* A4; *KromRozm III* Bv; *LubPs* bb5; *OrzRozm* P3, P3v, Q; Iádac tedy do Dámáłzku/ ołwiecił go [św. *Pawła*] Pan Bog rozumem przez dobre połelłstwo/ to ieft Ewányeliá *BielKron* 143, 143, 206v; *RejPos* 40v, 116v, 156, 239, [290]v, 334, 337v; *WujJudConf* 66v; *KarnNap* E4; *SkarŻyw* A3, A3v, 117, 491, 581; *LatHar* 34, 204, 351, 395, 663, 673, 676; O mądrołci nawyżłza Pánie *IEZV* Chryłte/ [...] połli Duchá mądrołci/ áby ołwiecił rozumy náłze *SkarKaz* 45b, 42a; *SkarKazSej* 658b, 662a [2 r.].

bibl. »rozum otworzyć (a. otwarzać); rozum jest otworzony« [*w tym: czyj* (2)] = *aperire sensum PolAnt* [szyk zmienny] (5;1): *RejPos* 116, 135; Tedy otworzył im rozum (áby mogli) rozumieć piłmá. *BudNT Luc* 24/45; [św. *Chryzostom*] vdał fię ná żywot Anielłki/ zakonny/ y pułtelniczy. Y w nim

pokoju onego/ do ktorego bárzo tełknił/ wzył/ [...] ná czytániu piłmá S. do ktorego mu Pan Bog głęboki rozum/ kluczem łálki łwey otwarzał. *SkarŻyw* 86, 352; *SkarKaz* 418a.

»rozumem (o)zdobić, opatrzyć, ozdobiony, przystrojony, upstrzony; rozum stroi, ozdobi« = *ingeniosus PolAnt* [szyk zmienny] (6:3:14:1:1;2:1): *BierEz* S2; *RejJóz* E4; *RejWiz* 8, 193; *RejZwierz* 73v; [*Plato*] powieda być dułżę nieiáką bytność lámá liebie rułzáiąc/ rozumem ozdobioną. *BielKron* 127v; *GórnDworz* D2; *RejPos* 222; rozeznaway pilnie/ iáká ielth rozność wielka miedzy cnotą á miedzy niecnotą/ miedzy dobrą łławą á miedzy złą/ á zwłázczą gdy cie Pan Bog rozumem á poćciwym baczeniem ozdobić raczył. *RejZwierc* 268, A5, 13v, [28³], 68 [3 r.], 74 (16); *BudBib Sap* 8/19; żaden przelożony [!]/ Coby dobrym rozumem nie był przyłtroiony/ Nie może w dobrej łprawie łwych poddánych rżądzić *PaprPan* A3, R; *CzechEpPORz* **.

»rozumem się parać« = *myśleć, zajmować się myśleniem* (3): *RejWiz* 143; PHilozophi ktorzy fie/ rozumem paráli/ Wolność nád włzytki łkárby/ s cnotą obieráli. *RejZwierz* 50v; *RejZwierc* 16.

»dalej patrzeć, przepatrować rozumem« = *przewidywać, wnioskować* [szyk zmienny] (1:1): Iáko łtárzy/ iż połpolicie łą mędrłzy niż młodzi/ powłcięgliwłzy/ dáley páthrzą rozumem *GórnDworz* K3; *RejZwierc* 232.

»podpierać (a. podeprzeć), podparcie rozumu; rozumem podeprzeć (a. podpierać się), podparty; rozum może podeprzeć, podpart(y) (jest a. bywa)« [*w tym: czyj* (9)] [szyk zmienny] (8:3;4:1;1:4): *BielŻyw nlb* 6; Bo przeto cie rozumem Pan podeprzeć raczył/ Abyś łłuznie co dobrze y co źle obaczył. *RejWiz* 134, 90v, 100v, 112v; *BielKron* 9; *Mącz* 502a; *RejAp* AA6v; *GórnDworz* Gg4; *RejPos* 16, 38v, 115, 126, 148v (8); *RejZwierc* A5, 4v; włzákże áby wiárá moiá nie podpierałá fie/ rozumem y wywody ludzkimi: dla tego też chcę rád łłyźeć o tym świádectwá z łłowá Boże⁸⁰ *CzechRozm* 4v; *KochFr* 85.

»pokładać [*komu*] pod rozum« = *dawać do przemyślenia* (1): Co pułzczám ná baczenie człowieká mędrłżego/ Pokładáiąc mu pod rozum ten kęs zdánia mego. *CzahTr* I3v.

»[czyjemu] rozumowi poruczać (a. będzie poruczono)« (8): *LibLeg* 10/71, 11/27v, 29; *RejAp* 37v, 180v; *RejPos* 23v, Ooo5; A to ia tu twemu rozumowi poruczam co łobie obráć małż *RejZwierc* 179.

»z rozumem [*czyim*] się porywać« (1): Bobych ołzáł y rozum łtrácił/ bych łię miał z rozumem moim ná mądrości niedołcigłę Bożkie porywáć. *SkarKaz* 277b.

»rozumem połcignąć, niepołcigniony (a. niedołcigły); rozum połcignąć nie może; niedołcigły rozumowi« [szyk zmienny] (1:7;1;2): iż [*Bóg*] ielth dziwna á nieskończona/ áni żadnym rozumem ogárniona iákás moc á iákás wielmożność/ ktorey áni rozumem/ áni żadnym rozmyłłem nikt połcignąć nie może. *RejPos* 142v, 149 [2 r.], 158, 316v; *RejZwierc* 195v; *CzechRozm* 27v, 214v; *NiemObr* 10; *LatHar* 192, 375.

»rozum powichłać (a. zwikłać)« [*w tym: czyj* (1)] [szyk zmienny] (2): Ale ci co zwikłáli rozumy łprawámi/ Ni zwiedzą gdy s fráfunkow połzáleią łámi. *RejZwierc* 239v; *SkarKaz* 519b.

»powiedzieć [*komu*] na rozum« = *powiedzieć komuś do słuchu* (1): Ale kiedyć łye łługá dołtánie Legart/ piiánicá/ kołtérá/ który ieno czeka/ rychłoli go záwołáią ieść. [...] Tákowego mądry á bączny Pan záraz pozna: á sprobowawłzy go/ poználż że łotr/ kázáć mu precz/ powiedziawłzy mu ná rozum. *Strum* R3v.

»rozumu (po)zbyć; opuścić rozum« = *deserere rationem* *Modrz* [szyk zmienny] (4;3); *BierEz* S4; *FalZioł* ‡2c; *RejWiz* 29v, 128v; Bo opuściwłszy rozum/ wzgardziwłszy prawo Boże y przyrodzone/ co innego fię zoftawa/ iedno że fię przygodam á ládá czemu musimy dáć rządzić? *ModrzBaz* 81; Czynią wiele przykrości ludzióm fpokoynym ízaleni/ którzy ábo prze ciężką niemoc/ ábo prze iákie fráfunki rozumu pozbyli *KochPij* Cv; *OrzJan* 17.

»wiele rozumowi swemu pozwalać« = *pozwałać sobie na spekulacje intelektualne* (1); y iuż ták wczynić ze dwu perfon y nátur z łobą niezgodnych iednę/ [...] Co ácz v Filozofow iest rzeczą trudną/ choćiáżci oni wiele rozumowi íwemu pozwaláią; ále w íłowie Bożym nieíłuchánańni znáiomą; przeto też niezbożną. *CzechEp* 247.

»przebieżec rozumem« = *przemysleć* (1): Przebiegłem wiele rzeczy rozumem [*Lustravi universa animo meo Vulg Eccle* 7/26]/ chcąc náleść mądrość y rozum *BielKron* 81.

»rozum (a. możność rozumu) przechodzić, przewyższać, przechodzący, przewyższający« [*w tym: czyj* (6)] = *być (będący) nie do pojęcia; superare sensum PolAnt; excedere captum Mącz; supereminens scientiae Vulg* [szyk zmienny] (10:4:2:2); *PatKaz II* 71v; *KromRozm II* bv, n4v; *KromRozm III* C; A pokoy Boży kthory przewyższa wízelki rozum/ będzie obroná fercom wáńzym/ y myflam wáńzym przez Iezufá Kryftufá. *BibRadz Philipp* 4/7, II 103b *marg*; *Mącz* 35b; Gdyż tedy ten członek [tj. artykuł wiary, jedna z dwunastu części „Credo”, tj. wyznania wiary] nie mniefy iáko y drugie członki/ przechodzi możność y siłę rozumu náńzego *KuczbKat* 80, 1, 235; Nie trudnoć to tedy Pánu Chriřtufowi wczynić/ że będąc w niebie/ pod włáfną ofobą/ iest zaráz prawdźiwie w tym Sákrámenćie pod ofobą chlebá: áćći to náń rozum przechodzi. *WujJud* 71v; *SkarJedn* 43; *SkarŻyw* 91, 141, 206; *WujNT* 67, *Eph* 3/19; *SkarKaz* 276b.

»przychodzić ku rozumowi« = *odzyskiwać pełnię władz umysłowych* (1): Resipisco, Vpamiętawam íe/ przichodzę ku rozumowi/ polepřzam íe *Mącz* 368a.

»rozumu swego przyłóżyć« (1): *Attendere animum, Rozumu íwego przyłóżyć. Mącz* 444b.

»przyść k(u) (lepszemu) rozumowi; do rozumu pość« [*w tym: czyj* (1)] = *przemysleć, opamiętać się* [szyk zmienny] (2;1); *GórnDworz* X6; rozważayże theż wieki íwoie/ ieflić Pan dał iuż przydź ku lepřzemu rozumowi twemu *RejPos* 40v; *BielSat* N.

»przywieść do rozumu; ku rozumowi przywodzić« [*w tym: czyj* (1)] = *sprawi(a)ć, że ktoś (od)zyska rozsądek, mądrość* (1;1): [ziolo dłoń Krystowa] członkhom pomaga w ich przekazach/ też od złe^{go} rozumu ku rozumowi przywodzi. *FalZioł* I 112b; *LatHar* 686.

»radzić (a. poradzić) się, dokłádać (a. dołóżyć) się, za radą rozumu; rozum radzi (a. radzić może)« [*w tym: czyj* (2)] = *uti iudicio Mącz; advocare in consilium rationem, ratio suadet Modrz* [szyk zmienny] (9:2:1;3); *RejFóz* D8v, I2; *RejRozm* 405; *RejWiz* 54; *Mącz* 510b; *RejAp* BB3v; Radź íe rozumu potym mądrych ludzi/ Gdy co przykrego ná cię ízczęfcie wzbudzi. *RejZwierc* 230, 81v; *ModrzBaz* 26v, 30, 122v; *KochFrag* 54; [ciało] pobudza w nim [*w człowieku*] rozmaíte y przeciwnie łobie chćiwości/ żądze y namiętności przeciw rozumowi; y czáfem ták íprędká nań powftáie/ íz pierwey niżli fię obaczy/ y niżli fię rozumu dołóży/ człowiek vwiedzion bywa. *WujNT* 546; *SkarKaz* 244b, 314a.

»rozumem robić (a. urobić)« = *myśleć (wymyślić)* (4): *GlabGad* K5v, Lv; kto fie ryczerłkiem rzemieńłem pęta/ potrzebá áby thák wiele rozumem robił/ iáko y ciałem. *GórnDworz* G7v, L16.

»rozumem rozebrać; rozum rozbiera; rozumu rozbieranie« [*w tym: czyj (1)*] (1;1;1): *Acie mentis dispicere*, *Rozumem co rozebráć/ Rozważyć*. *Mącz* 405d; *CzechRozm* 19v; *LatHar* 321.

»rozumem rozważyć (a. rozważać, a. uważać); rozważenie rozumu« [*szyk zmienny*] (4;1): *RejWiz* 52v; Tákże y człowiekowi poćciwemu/ ktory rołtropnym rozumem wśzytko około siebie rozważyć może/ á czo mu złęgo záłzkodzić może? *RejZwierc* 71v, A3v, 71v, 88.

»ruszyć rozumem, rozumu« [*w tym: czyj (1)*] = *pomyśleć* [*szyk zmienny*] (3;1): *RejRozpr* C2; *RejKup* k2; *GórnDworz* T8v; [*mówi Jempсар:*] *Otrząłni fie mé ferce/ á rułz śwym rozumem Niewieścim GosłCast* 62.

»na (swoj) rozum sadzić się, sadzący się; na swym rozumie sadzić się; nad rozum wysadzać się; na rozumie swym wszystko sadzić« [*w tym: czyj (16)*] = *polegać na (swym) rozsądku; popisywać się mądrościami; wymądrzać się* [*szyk zmienny*] (9;1;7;1;1): *A nye podoba fye co komu w kołcyele/ ćyerp z pokorą y łkromnołcyą/ nye łádząc fye włfetcznye ná łwoy rozum. KromRozm I* O2v, O; kto o łwey náuce wyele dźyerży/ á łádzi fye ná łwym rozumie/ ten yełłcze nic nyeumie/ by też nawyęcey vmyał. *KromRozm II* p2v, iv, p2v, p3 [2 r.], t3 [2 r.]; *KromRozm III* O4v; *BielKron* 148v; *RejPos* 306; *RejPosWiecz*² 95v; *BielSat* N4v; *WujJud* 127v; *Ani fye ia ná wielkie názbýt kalzę rzeczy/ Ani fye ia nád rozum wyładzam człowieczy. KochPs* 194; *A ták niedocziłanim Hłłtoryi Świętych/ ácz fie ná wielkie rozumy łádzili [historycy i poeci greccy]/ ku łwoiey hańbie dawnołci początkow narodu łwego łamıfz łobie więli. StrykKron* 16, 1; *ArtKanc* L2v.

»rozumu słuchać« [*w tym: czyj (2)*] [*szyk zmienny*] (4): *BielŻyw* 131; *iż kiedyby był Pan Bog nam łłowá łwego niezoltáwił/ á rozumu fie ćielełnego trzymáć dopułcił/ y łam bych ná tho przyłtał y przyzwolıl/ iákom też y przedtym w tákowych rzetzach rozumu łwego łłuchał KrowObr* 108; *SkarŻyw* 189; *Bo [Bóg] łtworzył iednego łamego człowieká/ męża onego pierwłzego [...]: áby fie włyfcy do iednego odzywáli/ y iego rzádu y rozumu/ iáko łtárlzego łłucháli. SkarKazSej* 690a.

»z rozumu spaść (a. wypaść)« = *stracić rozeznanie* [*szyk zmienny*] (3): *BielKron* 81; *Bo co łełł łpłofnieyłzego iáko człowiek łtáteczyń á v łudzi zá mąłrego wzięty/ gdi łpádnie z rozumu á da fie niełzcęłłciu trwożyć RejZwierc* 150, B4v; [*WerReguła* 139].

»rozumem się sprawić« = *tu: poprzestáć na ocenie wizualnej, opartej na wiedzy i świadectwie zmysłów* (1): *Abowiém w Lełsie im nakrótłzym łłłtrumentem wáżyłz/ tym nalepięy. A to dla tego/ że w Lełsie nie przeyrzyłto/ á rozumem fye nie łprawıfz mułłfz w káždy kąt łść z wagą. Strum* D.

»rozumem (się) sprawować (a. sprawi(a)ć się), sprawowan(y), sprawujący się; rozum sprawuje« [*w tym: czyj (6)*] = *ratione uti a. utens* *Modrz* [*szyk zmienny*] (43;4;2;8): *BielŻyw* 75, 92, 139; *iż bywało [...]* iako v Rzymianow tákież v krzełcianow wiele pań łtatecznych, mąłdrych/ y przewaźnych/ ktłore rozumem łwym chwalełnie fie łprowowały *GlabGad* A2v, Lv, L8, L8v, O5; *LibLeg* 11/42v; *RejJóz* E6v, Fv, L7; *GliczKsiąż* H2v; *Bo bychmy fie rozumem tylko łprawiáć mieli/ Pewniebychmy bez czáfu włyfcy połzáleli. RejWiz* 112, 16v, 29, 30, 47v, 140v, 144; *BielKron* 127v, 173, 333 [2 r.]; *KwiatKsiąż* I2v; *SienLek* 14v; *GórnDworz* L18; *HistLan* D2, F6; *Zadna rzecz nie łełł zła ktłora bywa rozumem łprowoána. RejZwierc* A6v, 4v, 12, 21, 68, 71 (11); *BielSpr* b3 [2 r.]; *WujJud* 206v; *BudNT*

14v marg; *ModrzBaz* 29v, 61, 102; *KochPs* 107, 108; *StryjKron* 452; *GórnRozm* B, B3v, L4v; *GostGosp* 8, 98; Ale trzeźwość/ będąc świadoma dobrze y sił/ y niedośćátków swoich/ [...] rychléy godności fwyé (co wżytko rozum spráwuie) zámilczy/ niżli fię o rzecz łobie nierówną pokuśi. *KochPij* C2v, C3; [*TestEwang* 1565/17; *CerGór* 100].

»rozumowi się sprzeciwiác (a. przeciwić), sprzeciwiájący się« = *cum ratione pugnare* *Modrz* [szyk zmienny] (2:1); *ModrzBaz* 81; A spráwiedliwość pierworodna tá była: [...] nierządney żądzey y ćielefności/ rozumowi fię sprzeciwiájácej nie było. *SkarŻyw* 260; *SkarKaz* 243a.

»spuszczác się na swoj rozum« (2): Thu widzicie brácia miła/ iáko to zle sprúszczác fię ná fwoj rozum. *SarnUzn* F7; *WujNT* 460.

»rozumem stápać« = *postępowác rozsádnie* (1): a wżakosz yey m. y wtim niechay rozumem ftápa abi tich nierofgniewála ktorzi dzysz rzeczymy wladną *LibLeg* 11/43.

»rozum (s-, u)tracić (a. utracác); utracenie (a. stracenie) rozumu; rozum stracony« = *defecit intellectus* *PolAnt*; *non consistere mente, defectio a. defectus a. deliquium animi* *Mącz*; *brutum fieri, obbrutescere, rationem amittere* *Calep* [szyk zmienny] (23;3;1): Lekarżftwa doświadczone. Na Frenefim/ to iest gdy człowiek rozum traci *FalZioł* V 94v, §2b, I 50b, 155b, IV 59d, V 51v, 59; *RejKup* c5v; *RejWiz* 78v; *BibRadz Eccli* 22/10; *BielKron* 320v; *Mącz* 115b, 396d; *SienLek* 146; *GórnDworz* C4; *RejZwierc* 231; *BielSpr* 45v; *BiałKaz* L3v; *PapPan* S4; *ReszPrz* 55; Y ielźcže ná drugim mieścu Bázylus S. ták mowi: Obżárftwo iest wtráccenim rozumu. *WerGość* 244; *ArtKanc* R17; *Calep* [712]a; *OrzJan* 114; *SkarKaz* 205a, 277b; *KlonWor* 11.

peryfr. »od rozumu klucze stracić« = *oszaleć, utracić zdolność myślenia* [szyk zmienny] (2): *RejWiz* 41v; Hárdy gdy ftráci od rozumu klucze/ iest iáko pęcherz co fię wiatrem tłucze. *RejZwierc* 218v.

»rozumem, rozum száfowác; [czyjemu] rozumowi w száfunek dawać« = *myślec, decydowác* (4:2;1): *RejJóz* E6v marg; Dzyw ofsobny ifcie pán bog Ten/ naświeczye vdzyáłał. Dawśy rozum czlowiekowi Abi im mądrze fhafowál. Wolną drogę iemu ná złe Y ná dobre dać raczył. *RejKup* B, cc4; *RejWiz* 6v, 13v, 85v; A choroby/ iz fye ták w człowieku rzadko/ á máłobym nie rzékł/ nigdy nie trafią/ áby złączóné/ á z drugiémi spólné/ być niemiály: Przeto/ twoiemu to rozumowi wśáfunek dawáią/ ábys álbo ná więtfzy ból wzgląd miał/ álbo [...] *Oczko* 38.

»rozumem [z kim] się ścierać« = *prowadzić spór intelektualny* (1): [mówi Józef:] Niehcę fię ia rozumem nigdy z pánem ścierać. *GostCast* 17.

»rozumu się trzymác, dzierzeć się« [szyk zmienny] (6:1): iz fię rozumu ludzkiego do śmierći trzymác woley niemam/ około wiáry *KrowObr* 108v, B2, 108, 109; Abowiem mu [*diabłu*] do onych bárzo trudna drogá/ Co fię dzyerżą rozumu/ á boią fię Bogá. *RejWiz* 139; *SkarJedn* 52; *KołakCath* C4v.

»uchodzić swoim rozumem« = *przekonać* (1): Ten [*papież Celestynus IV*] był vchodził swoim rozumem zuchwálego Frederyká iz ciągnął przeciw Maurom *BielKron* 183v.

»uciec się do rozumu« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (14): Vciecz fię do rozumu á nie kwáp fię márníe/ Gdyż widzisz iz twa zlá mył do złego fię gárnie. *RejWiz* 134v, 175v; *GórnDworz* D; *RejPos* 315v, Ooo2; *RejZwierc* 67v, 73, 73v [2 r.], 77v, 79v (9).

»rozumu uczyć« (1): Snadźby to potrzebnieyśza co rozumu vczy/ A niewinną dużyczkę świętą cnotą tuczy. *RejWiz* 79v.

»za rozumy sw(oj)emi udać się« [szyk zmienny] (2): tak iáko y dziliefyfy świat zá tymi márnemi pożytki fwoiemi/ á zá rozumy fwoiemi tak fie vdał/ że żadny niechce iść zá tym dobrotliwym Pánem fwoim *RejPos* 277v, 288v.

»rozum swoj ukrocić (a. okrocić)« (2): Ale gdyby chcieli rozum fwoy poimáć/ y fłowem Bożym go okrocić/ namnieyby fie im to [*dogmat o Trójcy Świętej*] dziwno nie widziáło. *SarnUzn* Ev; káždy fobie wiárę z prozney dumy myfli fwych wymyfláć/ y iedność ciáła tego nie rozdzielnego tárgáć będzie iefli w poślufzeństwie S. pod iedną głową y namiestnikiem Chyftufowym rozumu fwego nie vkroći *SkarJedn* 156.

»umiarkować (a. pomiarkować), (po)hamować, skromić, ukrocić (a. skracać), (u)miarkowany, pohamowany rozumem« [*w tym: pohamować a pomiarkować (1); czyj (2)*] [szyk zmienny] (4:2:2:2:1): *BielKom* F5; *RejWiz* 193v [2 r.]; *KwiatKsiąż* I2v; A także y ine przypadki od fwiátá niepotrzebne/ vmiárkowawfzy wfzytko rozumem á cnotą w fobie/ wfzytko to s fiebie otrząfnie iáko plewy idáć z gumná kiedy owies wieiá. *RejZwierc* 71v, B, 4v, 67v, 72, 74v, 87v; *KlonKr* B3.

»[na co] rozum umoderować« (1): A iefli że więthfzy Stawek mař ná odroft álbo mniéyfzy: tedy iuř ná to rozum vmoderuy: wádf piérwéy wedle rozumu/ álbo y téy náuki moiéy. *Strum* P2.

»na rozum swoj uprzeřpieczać (a. uprzeřpieczyć) się« = *polegać na swojej inteligencji* [szyk zmienny] (2): Z vpádu Sálomonowego [*nauczymy się*]/ ábyfmy fye nye vprzeřpyeczáli ná rozum fwoy *KromRozm II* m3v; *BielKom* Av.

»rozumu uży(wa)ć (a. pożywać), pożywanie, używájący« [*w tym: czyj (3)*] = *ratione uti, utens; prudentia animi uti* *Modrz* [szyk zmienny] (13:2:1): *PatKaz III* 111v [2 r.], 112; Nauka głupiemu nic pożyteczná nie ieft, ani teř rozum temu prziflufzy ktogo nieużywa. *BielŻyw* 139; *LibLeg* 11/43; *RejRozpr* Dv; *RejJóz* A4; *KromRozm II* p3; *RejWiz* 123; *BielKron* 25v; *WujJud* a5v; *ModrzBaz* 29v, 62, 115v; [*św. Walenty rzekł Klaudiuszowi*]; á toř człek mądry iáko fłyfzę/ á nie vmieř tego rozumu fwego vżyć ná dobre twoie? *SkarŻyw* 147; *SkarKaz* 484b.

»rozumu wspomoc; na rozum pomagać« (1;1): *GliczKsiąż* N6; Bo áćz nikt nie ogárnie Máyeřtatu tego/ Ale fie wřdy [*w Apokalipsie św. Jana*] przypátrzy dziwnym řprawám iego. [...] Ale iř wřdy rozumu potrořze wfpomóże/ Ze fie wątpliwe ferce wfpokoić móże. *RejAp* AA6.

»wychodzić z rozumu [czyjego]« = *przekraczać możliwości intelektualne* (1): wfłedy ieft około mnie formá ręki twoiey tak iř o tem myllenie moje wychodzi y zrozumu me⁸⁰/ á tá řprawá twoiá ieft vmnie tak dziwna iř ia iey wyrozumieć nie vmiem. *RejPs* 206.

»wykroczyć z rozumu« = *oszaleć* (1): Pátrzayże co tu mowi ten fwięty człowiek [*patriarcha Jakub*]/ áby błogofłáwił dziatki ony Pan Bog/ y Anyoř kthory go ofwobodził od wfzego złego. Być mowił ku prořtemu Anyořowi/ tućby iuř był wykroczył z rozumu/ ábowiem błogofłáwieńftwá niřkąd nie naleřáło řzukać/ iedno od fámeo Pána. [...] Ale [...] *RejPos* 150.

»(wy)polerować rozum; rozum się poleruje, wypolorowan bywa« [*w tym: czyj (4)*] [szyk zmienny] (3;3:1): *GliczKsiąż* N4v; Bo fie řtąd pámieć oftrzy/ rozum poleruię/ Kto z dáleká pocźciwy fwoy řtan przepátruie. *RejWiz* 17; ZOwiemy tedy wyzwolone álbo wolne nauki/ ktore řá wolnego człowieka godne: to yeř ty/ ktorymi cznota y rozum albo wyćwiczan álbo wypolorowan bywa *KwiatKsiąż* E2; *GórnDworz* B8v, Ff3; *HistLan* F6; *RejZwierc* 14v.

»[z czego] rozumem się wyprawić« = *pojąć (1)*: A coż nam o tym [św. Jan o widzeniach] powiedział? [...] Oto także iako y inży/ że fie y podziś s thego żaden rozumem łufznie wyprawić nie może. *RejAp AA3v*.

»wszystek rozum swój [na co] wysadzać« = *starać się o coś usilnie, zabiegać ze wszystkich sił (1)*: O iakoż to różna náuká od poštěpkow świátá tego/ który wżyłtek rozum y dowćip fwoy ná to wyładza żeby widział y był widziány/ czego nie vczy mądrość prawdziwa/ dáleko mnief Boiażń Boża. *WysKaz 4*.

»rozum opak wywracać (a. wspan obracać); rozumem wywracać, przewrocon; na rozum swój wykręcać« [w tym: czyj (2)] = *świadomie przekręcać, celowo wprowadzać w błąd [szyk zmienny] (2;1;1;1)*: *SeklWyzn E*; *RejKup x4v*; *RejWiz 139*; *GrzegRóżn K2v*; Niechayże tu iuz tedy oni wżyfcy wftána/ ktorzy rozumy fwemi ty łowá Pána Kryšťufowe ináčzey á niżli on ie łam rozumieć raczył/ łobie wywracáią/ á ná fwe błędne rozumienie ich pociągáią. *RejPos 88*.

»wywrocić rozum, [kogo] z rozumem na nice« = *skłonić do całkowitej zmiany zdania (1:1)*: Olimpiadę zacną Philipowę żonę/ W Mácedonief přętko tám ofzukał onę. Vkazawży iey piękne s kryřtału tablice/ Wywrocił rozum zacny k fwey myfli ná nice. *PapřPan [Hh5]*, S4v.

»rozumem zabieżeć (a. zabiegać); rozum zabieżał (a. zabiegać nie może)« [w tym: czyj (2)] = *occurri potest prudentia Modřz (3;2)*: *RejZwierc 76v*; *ModřBaz 33v*; *SkarŻyw 203*; Iako był on Nábal chłop głupi á profty biernat/ ktore⁸⁰ Dawid y z potomřtwem iego przez pochyby wygubiłby był; ále Abigáil mądra małżonká iego temu była rozumem fwym zábiegłá. *WerKaz 291*; *SkarKazSej 657a*.

»rozum zaćmić (a. zacimiac); rozum zaćmion(y) (a. ciemny); zaćmienie rozumu« [w tym: czyj (1)] (2;3;1):á ná konyec wftapiwřly do nyebá [Syn Boży musiał] vdżyelánim łálki duchá S. rozumy ich záćmyone ofwyećić *KromRozm III Bv*; *BielKom E6*; *SienLek 52*; *WujJudConf 66*; *SkarŻyw 262*; *SkarKazSej 662a*; [zacmyony rozvm ebes sensus *ReuchlinBartBydg k5*].

»rozumu zakroić« = *postąpić mądrze, rozsądnief (4)*: *RejJóz O8v*; *RejKup n8, p8*; A wżákoż iednák y tym co tám [w skřzyni] w ten czás fchował/ Zacny dowćip řtárości fwoief okázował. Y práwie tu mogę rzec rozumu zákroił/ Gdyż tą řpráwą dzieciom fwym ták w głowie zábroł [!]. *HistLan C2*.

»rozum zaślepić (a. doślepić); zaślepnief w rozumie; rozum oślepił [kogo], ślepy; ślepota rozumu; rozumem, na rozumie zaślepiony« [w tym: czyj (5)] [szyk zmienny] (4;1;1;1;1): (*marg*) Miłofcz y rozum y cznotę odmieni (–) Bo więcz y rozum żálepi gdy fie komu to w łep wrzepi *RejJóz E3*; *RejWiz 11*; *RejAp 5*; *RejPos 191v, 230, 233, 277v*; *CzechRozm 154v*; *LatHar 30*; Kto dobre vczynki czyni/ oświeca mu P. Bog rozum. á kto okrutny ná bliźniego/ [...] zaślepnieie w rozumie fwoim *SkarKazSej 662a*.

»rozum zatłumiac; rozum bywa zatłumion« = *animus supprimitur Mqcz (2;1)*: *Mqcz 321c*; Iako zbytnia wodá ogień zálewa/ tak też zbytnief pićie winá rozum zátlumia. *WerGość 244, 244*.

[»z rozumem zebrać się« = *skupić się, zastanowić się*: I brat moj, jeśli się z rozumem zbierze, musi to znać, że tak było dobrze, jakoś W(asza) M(iłość) miefdzy nami chciał stanowić *ListyPol III 1551/147*.]

»na rozumie się znać« = *być mądrym (2)*: *RejZwierc 217v*; NAd złoto/ y nád śrębro/ przyiażń przekłádáią Wřzyfcy ludzie/ ktorzy fye ná rozumie znáią. *PudřFr 33*.

»z rozumem się zrachować« = *rozważyć, pomyśleć* (1): Ale nietrzebác młodym dodawác potuchy/ Rzadki dobry/ co fkuści téy żołniérkiéy iuchy. Wczym mi fie trzebá dobrze z rozumem zráchowác/ Bobym niechciał dworaká k téy służbie przyjmowác: Ni háyduká *WyprPl* A2v.

Wyrażenia: »anjelski rozum« [szyk 2:1] (3):*SkarŻyw* 203 [2 r.]; A iż to fą rzeczy trudne/ nie poięte/ y rozum nie tylo ludzki ále y Anyelfki przechodzące/ áby fię nikt trudnością y ludzkim niepoięciem od wiary tey świętey nie odrażał: niech ma táki pośilek y náuki. *SkarKaz* 276b.

»dobre baczenie rozumu« = *poczytalność* (2): dáiemy znác ninieyszym líftem [...]: Iż my vważaiąc z dobrym baczeniem rozumu [*libramine verae rationis JanStat* 4, *JanPrzyw* 12] nienárufozoná wniwczym wierność/ y potężná obywatelów królestwá Polfkiego ftałość: [...] *SarnStat* 8 [*idem*] 889.

»bujny rozum; bujność rozumow« (1;1): *SkarJedn* 373; Biblia y pímo bez kościelnego rozumienia y wykładu do zbáwienia nikomu nie poľuży: ále raczey kacerstwá zniey ku fwey zgubie buyny á fwowolny rozum wyczerpnie *SkarŻyw* 27.

»bystry rozum; ([*kto*] jest) bystrego rozumu; bystrość rozumu« = *ingenii acumen, perspicacitas, solertia; perspicax, sagax Calep* [szyk 17:4] (8;7;6):*RejKup* Ev; y owłzem ták nas vczy *Philozophia*/ iż kto ciála fubtylnieyszego/ ten y rozumu byftrzego być muśi. *GórnDworz* X6, F8v, I2, M5, N8, N8v [2 r.] (12); *BudNT przedm* c4; *NiemObr* 142; *Callidus* – Chitry, bištrzego rozumu. *Calep* 152b, 791b, 937b, 989a; *WujNT przedm* 11; [*mówi Dybidzban:*] *ZAwitay* trunku święty/ dawno požądány, [...] Ty byftrłości rozumu káždemu dodáiefz *PaxLiz* Dv.

»chytrej głowy rozum; [*kto*] rozumu chytrego; chytrość rozumu« (1;1;1): *BielKron* 297v; *Versutia*, *Chytrość/ oštrość* rozumu. *Mącz* 486d; *ZawJeft* 35.

»rozum cielesny« [szyk 14:3] (17): *KrowObr* A2v, 108, 114; tedy to iefł pewna iż wiára tákowa/ nie pochodzi z niego lámego/ áni z rozumu cielesnego/ ále pochodzić mufi z ošlobliwego dáru Bożego. *CzechRozm* 209, 2v, 187 [2 r.], 245; *NiemObr* 8, 14, 15; *WujNT* 333, Yyyyyv. Cf »według rozumu cielesnego«, »z cielesnego rozumu«.

»rozum diabelski [= *pod wpływem diabła*]« (1): Ten táki rozum zowie fię teź dyabelfki. Bo czárt niocz fię więcey nie ftára/ iedno áby ludzie/ wieczne dobrá iáko y on tráciłi/ y nic o tym co iefł po śmierci nie myšłili: ále fię tylo tym dobrym mieniem widomym zábáwiwłzy/ [...] ná wieki ginęli. *SkarKazSej* 658a.

»dobry rozum; ([*kto*] bywa) dobrego rozumu« = *mądrość, inteligencja; mądry, inteligentny; disciplinosus Mącz* [szyk 29:7] (16;20): *BierEz* P4; Czoło wielkie á zewłząd okrągłe, gołe gładkie y trochę łyfe, człowieka wspaniętego znamionuie, dobrego przyrodzenia y teź rozumu *GlabGad* N4, M4v, M7, N3, N3v, N4 [3 r.] (24); *KłosAlg* A4; *RejKup* x3v; *GliczKsiąż* D2, E7v, H4, I5v; *BielKron* 143; *KwiatKsiąż* L4v; *Mącz* 90b; Pátrzaiże iáka to była miłość á ftałość miedzy ludźmi pogánfkiemi. [...] O iákoż by to owłzem miedzy námi ludźmi Krzešcijánfkiemi być miało/ ktorzychmy iuż fą y dáry Bożemi/ á fnadz y lepszemi rozumy obdárzeni *RejZwierc* 93v; *PaprpPan* A3.

»dobry rozum« [*w tym: w formule prawnej* (2)] = *pełnia władz umysłowych; sana mens Mącz* (8): [*ametysty*] Myšłi złych powciągaią/ dobri rozum czynią, w fprawowaniu rzeczy czuynego y bacznego fprawia *FalZioł* IV 48a; *MurzHist* O4; *BibRadz* 2.*Esdr* 10/28; *Mącz* 216b, 367c; Stoiąc oblicznie przed fądem fzláchetny N. dziedzić N. z iednéy ftrony: y fzláchetny N. z drugiéy ftrony/ zdrowy

ná vmyśle y ná cíele/ y przy dobrym rozumie będący [*compotesque rationis existentes JanStat 442*]/
iáwnnie y przez wyznánié fwé wyználi: Iż [...] *SarnStat 684, 1248. Cf* »z dobrym rozumem«.

»dobry rozum« = *moralność, cnotliwość; intellectus bonus PolAnt [szyk 4:1] (5); OpecŻyw 111v; BibRadz Prov 3/4; SkarŻyw 552; Ma być załługom zapłátá: ále cnotá nie ma być naięmna/ ále fprawiedliwa/ y fklonna do tego co P. Bog/ y zakon iego/ y dobry rozum każe. SkarKazSej 670b, 696b.*

peryfr. »dom rozumu« = *szkoła (1)*: Ták fzkoły te/ domy rozumu/ dla tego buduyą álbo nádawáyą/ áby tám było myełce vczenya y ćwiczenya w rzeczách ku roftrpności. *GliczKsiąż L.*

»doskonały [= *wybitny*] rozum; [*kto*] jest doskonałego rozumu« [*szyk 5:1*] (2;4): *BielŻyw 97; [król Olbracht]* vmárł z záłostíá póspolitego ludu ták fwoich iáko póstronnych/ ábowiem wieku młodego iefzczę był/ ktemu czuyny/ śmiały/ opátrzny/ w fprawach prętki/ dołkonálego rozumu *BielKron 400v, 187v; GórnDworz Hh4; GórnRozm B3; LatHar 130.*

»[*kto*] (jest) rozumu dośpiálego« [*szyk 3:2*] (5): Kto iefł fzczęfnim na fwiecie odpowiedział [*Tales*], kto iefł zdrow na cieie, rozumu dośpiálego, á z przyrodzenia vmiały. *BielŻyw 3, 92; BielKron 40v, 100v, 373v.*

»dowcipny rozum; ([*kto*]) dowcipnego rozumu; dowcip, [*dowcipność*] rozumu« = *ingenium animi HistAl; ingenium versatile, sollers natura, perspicuitas, acies ingenii Mącz [szyk 7:3] (3;3;4)*: Ktorzy maią wielki brzuch póspolicie mało miewaią rozumu dowcipnego, więcey fá ozralci leniwy, darmopychowcie obłudni, pfotliwy y nie pobożni *GlabGad P5v, N8v; LibLeg 11/9v; HistAl A7; [Księgi Pisma Świętego]* Są fzkołą y ćwiczeniem wfzytkiey mądrości/ ktora zacnie przewyzłza káždy dowcip rozumu ludzkiego *BibRadz *3v; BielKron 240; Mącz 2c, 399b, 486c; RejPos 88; [dowczynosc rozvmv solercia i(d est) acutum ingenium ReuchlinBartBydg Gv]*.

»rozum duchowny« [*szyk 6:1*] (7): *OpecŻyw 74; Tá [św. Dorota]* będąc wzakonie Chrześciánńkim wychowana miałá dar ofobny mądrości Bożey w łobie: ifz fię wiele mądrych dziwowało/ ták wyfokiemu á duchownemu rozumowy iey. *SkarŻyw 124, 133 marg, [237]; SkarKaz 42a, 45b, 84a.*

»duma [= *wymysł*] rozumu« (1): Ale poniewafł że oni [*filozofowie*]/ dumą rozu^{mv} fwego vwiedzeni/ ie^{mv} [*Pismu Świętemu*] fie (iełli o nim wiedzeli) vchylić podobno niechćieli/ do tego [*chwały Królestwa Niebieskiego*] nieprzyłfli *Leop *A3v.*

»dziecinny (a. dziecięcy) rozum« [*szyk 2:1*] (3): *KłosAlg A4; RejPos 38v; Ktemu też fentencye zacne/ to iefł/ wirfzyki náuki ábo przykłády iákie w łobie zámykáiące [...] o cnotách/ y o powinnościách/ wiele mogą w dziećinnym á młodym rozumie [in puerili ingenio] ModrzBaz 10v. [Cf 1.a. »rozum Boski« RejPos 40v.]*

»głowa rozumu« (1): ktory [*Adam*] był głowá rozumu/ á ktoremu ofobliwie dano przykazanie *HistRzym 75v.*

»rozum w głowie, we łbie« [*szyk 10:1*] (10:1): *BielSat G3v; RejZwierc 215v; KochPieś 21; Ze dwu przyczyn tę pracę tobie ofiáruię: Z pierwłzey/ żeć fię życzliwym flugą twoim czuię: Z drugiey/ że mi świádomy rozum w twoiey głowie ZbylPrzyg ktv. Cf* »rozum mieć«, »mieć dosyc rozumu«.

»głupi, głupiego rozum« [*szyk 11:2*] (12:1): Powiedział tesz ze powiedayą omnie abich ya miał Kamieniecz wfycz a Turkowy poddacz tocz yefł glvpyego rozvm abowiem bilabi tho wylka

glvposcz moya y vczynk abich ya miał ze wńchech ftron łoby nie przyazny fchvkacz *LibLeg* 11/13v; *RejWiz* 193v; *OrzRozm* B4v; *BielKron* 9v; *GrzegRóżn* O; *WujJud* 45; *PaprpPan* Ee3; Ich [książąt i królów] rozumowi śmieie fye głupiemu Bóg z wyłokości/ który wzyłtko widzi *KochPs* 4; *KochTr* 14; Głupiem rozumem swoim ludzie zapłowani/ [...] Fortunę boginią iაკąś dobrą mieć chćieli [...]. Lecz bārzo w fwych rozumiech byli ołzukani *WitosłLut* A6; *SkarKaz* 313b; *CiekPotr* 35. Cf »wedle głupiego rozumu«.

»([kto] (jest)) grubego rozumu; grubość rozumu« = *pinguis Mącz* [szyk 18:3] (19;2): Niechciał mądry bóg mędrzow na to wybrat [..]/ Ale chćiał dziw ten mocy fwe bołkie zachowat ij mądrofci/ a dlá tego prołté rybitwy a grubégo rozumu na to obrál. *OpecŻyw* 40; Víz y wielkie á miáłfze, człowieka znamionuía śmiałego/ nie bacznego/ nie wftydliwego. rozumu grubego, ale połufznego *GlabGad* O7v, A2, M5v, N2, N6, N8v (19); *Mącz* 300b.

»leniwy rozum; [kto] leniwego rozumu« = *powolny, ospaly; ingenium tardum Modrz* (1;1): Twarz puczołowata wczas tłufta znamionuie zawifnego, fałszerza/ łgarza/ [...] wżakoż plotkę leniwego rozumu y też bacžnołci, ale w robocie trwałego. *GlabGad* N2v; *ModrzBaz* 8v.

»rozum ludzki, człowieczy (a. człowieczeński), człowieka« [w tym: „sam rozum” (2)] = *animus hominis PolAnt; ratio hominis a. humana, humanum ingenium Modrz* [szyk 150:27] (125:51:1): *BierEz* Cv; *PatKaz II* 35; Mądrofcią fwą Ariftoteles wżitkę miarę rozumu ludzkiego przeuyłfzał *BielŻyw* 90, nlb 6; *GlabGad* M6; *KłosAlg* Av, A4v; iაკie fą nieznośne rozumowi człowieczemu śprawy twoie náfz pánie. *RejPs* 33; *SeklKat* R4; *MurzHist* O4v, Q4v; *MurzNT* 103v; *KromRozm II* bv, n4v, o, q3v; *KromRozm III* A6, B6, B6v, B8, C, Pv; *LubPs* C, R2 marg, bb5, bb6, ee marg, ff4; *KrowObr* 20, 108v, 199; *RejWiz* 82, 127v; *BibRadz* *3v, I 123c marg, *Prov* 20/27, I 356b marg; *BielKron* 9, 333; *GrzegRóżn* Fv [2 r.]; *KwiatKsiąż* I4; *OrzQuin* Iv; *SarnUzn* B5, B6; *RejAp* AA8v, 128; potrzebá tego było/ żeby ten domek głowá náfzá/ w ktorey łubtylna rzecz rozum człowieczy chowác fie miał/ cienkimi á drobnemi kołthkámí okryta byłá *GórnDworz* I, I4, Bb6, Ll6; *GrzepGeom* B4v; *RejPos* 5, 17v, 32 [2 r.], 47, 63 (15); *BiałKat* 176; *GrzegŚm* 30; *KuczbKat* 1 [3 r.], 15, 80, 85, 110, 235; *RejZwierc* Av, 2v, 116v; *CzechRozm* 4v, 19v, 27v, 38v, 58v (16); *KarnNap* D3, E4; *ModrzBaz* 28, 30, 62 [2 r.], 130; *SkarJedn* 43, 313; iedno to obáczyć trzebá/ iაკa imperfectia á niedołtátek w rozumach ludzkich záfwdy przebywał *Oczko* 2v, 1v; *KochPs* 108, 194; Z ktorymi Piotr walcząc/ wielkie ręká Boską zwycięłstwo otrzymał/ gdy fie náuce y cudom iego/ rozумы ludzkie vniżyć mułiał *SkarŻyw* 600, A3, 28, 141; *CzechEp* 136, 171; *NiemObr* 10, 16, 97, 100; Dołyc ná rozum człowieczy/ Dżién dżiśieyfy mieć ná pieczy *KochPieś* 47; *GórnRozm* E3, E3v; *ActReg* 42; *GórnTroas* 3; *KochPij* C2v, C3; *KochFrag* 15, 23; *LatHar* 34, 192, 375, 376, 381; *KochSzczęśl* C4, C4v; *WujNT* 67, 811, Xxxxx3; *JanNKar* B3; *SarnStat* 792; *SkarKaz* 160a, 242a, 276b, 277a [2 r.], 313a, 486b; *SkarKazSej* 657a, 689a, 691b; *KlonFlis* A4v; Porzucmy dumy/ Szaleńłtwo práwe Ludzkie rozумы. *SzarzRyt* C4. Cf »wedle rozumu ludzkiego«, »według rozumu ludzkiego«, »z rozumu ludzkiego«, »przeciwko rozumowi ludzkíemu«, »nad rozum ludzki«.

»mały rozum; [kto] małego (a. maluczkiego), niewielkiego rozumu« = *modicum iudicium Mącz* [szyk 7:3] (4;5:1): *GlabGad* N6; *MurzHist* A2; *BielKom* D6; *LubPs* bb5v; *Mącz* 228b; Przypátruyże fie thu iefzče moy miły bráćifzku dziwney łáłce dobrothliwego Páná tego/ iż tu wedle tych obietnic

íwoich táiemnice krolestwá íwego/ y Boítwá íwiętego íwego/ ludzyom máłuczkiego rozumu/ rybitwom/ profítaczkom miłóściwie obiáwić raczył. *RejPos* 277, 277v, 313; *GórnTroas* 42; Coż tedy pocznę/ gdyżbym rad dárował Czegoś íeft godná/ á Bog to záchował Od moiey władzey? więc íławić myśl chćiwa/ Wielką chęć/ máłym rozumem/ rozrywa? *GrabowSet* Mv.

»mądry rozum; mądrość rozumu« [szyk 2:1] (1;2): Y ty chćezli być od zwierząt rozny A ich też głupóci prózni Chćiey íie w naucę obierać Mądroíci rozumu nabywać *BielŻyw nlb* 6; *CzechRozm* 251v; *GostGospSieb* +2v.

»mdły rozum; [kto, co] jest (a. bywa) mdłego rozumu; mdłość rozumu« [szyk 7:4] (6;3;2): Íeftli też w ktorim pólpółítwie íprawce mdłego rozumu będą: íą íakoby głowa boleíciami rozdęta, która z wielką ciężkością od ciała noízona bywa. *BielŻyw* 84; *RejWiz* 119, Dd2; *KwiatKsiąż* F2; *RejAp* AA6v; *RejPos* 100v, 116, 273, [290]v, 337v; Gdzie íamá piękność íwięci/ y kíztały wízecz rzeczy? Niemoże tego poiąć mdły rozum człowieczy. *KochFrag* 23.

»mistrz rozumu przyrodzonego« = *człowiek uczony* (1): To w rzeczach przyrodzonych miítrzowie rozumu przyrodzonego pííżą. *FalZioł* IV 51c.

»z mozgu rozumu ludzkiego« = *wymyślony* (1): Szukáli tedy obyczáiw rozmáitych kthoremiby zábieżeli/ áby dyabeł y ludzie nie mogli ich o trzy Bogi potwarzyć. A gdy tá potwarz (z mozgu rozumu ludzkiego y chytroíci/ przeciwko próítey prawdzie Bożey) wyízlá ná íwiát/ Ítárác íię poczęto áby [...] *GrzegRóżn* Fv.

»rozum naruszony; naruszenie (a. poruszenie) rozumu« (1;2): *FalZioł* III 5d; *MurzHist* E3; A to nadziwnieyíza/ że człowiek ná ten czás zda íię íobie namędrízym/ kiedy ná próínieyízy: zda íię íobie namężnieyízym/ kiedy ná íábízzy: zkąd íátwie niedoíátetek/ ábo poruízenié rozumu znáczyć íię moze. *KochPij* C2v.

»nędzny, marny rozum« [szyk 6:1] (6:1): *RejKup* f5; *RejWiz* 165v; [Panie] rácz miłóściwie obiáínić á oíwiecić też thy nędzne rozумы ná íze/ ábychmy cie práwie poznawízzy Paná á dobrodzyeíá íwego/ [...] nic íie nie lękáli żadnych ítráchow íwiátá tego *RejPos* 40v, 126, 133; *SkarŻyw* 115; *CzechEp* 171.

»rozum (nie)cały; niecałego rozumu« = *ceritus Mącz* [szyk 3:1] (3;1): *Mącz* 48c; *KochPs* 18, 79; A Oíiec íuż ná zmyíłách ízwánkował y w mowie. Co kto rzekł: záváíze mowił/ Ták íeft, on zchorzáły: Íáko gdy kto ma pámięć y rozum nie cały. *KlonWor* 70.

»niepewny rozum; ([kto]) niepewnego rozumu« = *permotus mente Mącz* (1;2): *Emotae mentis homo*, Szalony człowiek/ niepewnego rozumu *Mącz* [234]c, [234]d; *GostCast* 34.

»(nie)podobny rozumowi; (nie)podobny (a. podobien), podobniej k(u) rozumowi; podobieństwo, niepodobność rozumu; w rozumie niepodobny« = *possibilitas rationis JanStat* [szyk 11:10] (1;7;8;3;1;1): *RejWiz* 30, 121v, 133, 144, 153; íż to co dzíś íeft niepodobno rozumum ná ízym/ á ínadż y myílić o tym ítráízno/ tho tám okiem w oko w wielkich rádoíciach wízytko da Pan Bog ogládamy *RejAp* BB5v, 128v; *RejPos* 38v, 103v, 231v, 271, 273, 341; *BiałKat* 26; *RejPosWstaw* 44; *CzechRozm* 155; *SkarŻyw* 26, 28; *KochFr* 50; *SarnStat* 787; Chowálá íię też tá táiemnicá o períonách w Boítwie ták trudna y w rozumie niepodobna *SkarKaz* 275a.

»nierozumny rozum« (1): Íáciem/ poprawdzie/ o włos nieízwánkował: Móy nierozumny rozum to íprávował. *KochPs* 107.

»rozum niewieści« (4): *RejZwierc* 49v; *StryjKron* 452; [*mamka upomina Jempsar*:] Przedsię cię lekki rozum niewieści wvodzi: Pómni wždy ná to ktoś ieft: y co fie wždy godzi. *GosłCast* 36, 62.

»w rozum obrany, obnażony, odrzec się, [odrapany]« = *głupi, szalony; oszaleć* [*szyk 5:1*] (4:1:1): Ales fię tu wrozum o darł Gdzes czego Viara niepotparł *RejKup* aa6v; *KochPs* 44; *ActReg* 161; *OrzJan* 126; *LatHar* 385, 581; [Bo iáko bydlęciu niememu/ gdy wierzgnie: ták y człowiekowi w rozum obránemu przeciwić fię nie trzebá. *PlutBBud* 59; O gnoyku tákeś w rozum odrapány? *ŚmigłLup* D2v].

»rozum obrotny« = *ingenium versatile* *Mącz* [*szyk 3:1*] (4): Oczy ialkrowate á iakoby miekczące fie/ Aczkoľwie rozum dobry y obrotny znamionu(ją) [...], wżakoż thaci bywaią obmowni *GlabGad* N7, N3, O6; *Mącz* 486c.

»omylny rozum; w rozumie omylny« (6:1): *RejAp* 51v, 53v; Co fzyrzey zrozumieni s they Ewanyeliey s. niżej nápińány/ [...] gdy ią łobie będyemy rozważać ku náuce náfzey/ á ku podpárciu fłábe^g á omylnego rozumu fwe^g *RejPos* 242, 230, 288v [2 r.]; *SkarKaz* 485a.

»opaczny rozum« (1): iefzcze fie/ y ftąd ich [Żydów] opaczny rozum/ y omamienie pokázuie: gdy fie do tego przykazania ná kámiennych tablicach fpińánygo kthorego iuż nie máłz przywżęzią *CzechRozm* 101.

»ostry (a. nieostry) rozum; ([*kto*] (jest a. bywa)) ostrego rozumu; ostrość, (ob)ostrzenie rozumu; rozum (wy-, za)ostrzyć; rozum się ostrzy« = *acumen ingenii* *Mącz*, *Modrz*, *Cn*; *sagacitas* *Mącz*, *Cn*; *perspicacitas* *Calep*, *Cn*; *ingenium exercere* *HistAl*; *argutus*, *perspicax*, *promptus ingenio*, *sollers*; *altum ingenium*, *iudicium (acutum a. perspicax)*; *facultas a. proventus a. vigor ingenii*; *excellere ingenio* *Mącz*; *ingenium exacuere* *Modrz* [*szyk 40:25*] (14;23;11:2;9;6): *FalZioł* I 54, 82v; *BielŻyw* 128, 169; *GlabGad* A2, G8, N4, N5, O4v, P3; *KłosAlg* A4v; *HistAl* D5v; *MurzHist* Tv; *KromRozm* II p, q2; iż prokurator [...] cudzego rozumu polerować á záostrzyć nye może. *GliczKsiąż* N4v; *RejZwierc* 134v; *BibRadz* I 143d *marg*; *BielKron* 23v, 240, 273; *KwiatKsiąż* L2v; *Perspicax*, Ołtrego rozumu/ Bączny/ rozumny. *Mącz* 406b, 3a, 5d, 7b, 16a [2 r.], 46b (21); *GórnDworz* B7, C, V8v, Bb6; *HistLan* F4v; Indyani fą ludzie biegleyfzy y ołtrzeyfzego rozumu/ niż ci/ kthorzy fie rodzą w Pulnocnych kráinách álbo ná wíchod Słóńcá *BielSpr* 1v; *WujJud* a2; *CzechRozm* 137; *PaprPan* D2; *ModrzBaz* 8v, 13v, 56; *SkarŻyw* A4, 133, 200, 201, 203, 411, 543; *Calep* 791b; *OrzJan* 108; Ná początku światá/ poki w ludziach ołtrzeyfzy był rozum/ y pobożność cnot wíętfza/ Práwá było nie potrzebá. *SkarKazSej* 697a; [*LorichKosz* 4 (*Linde s.v. obzarty*); *CerGór* 48].

»rozum z pełna, zupełny; ([*kto*, *co*] (jest)) spēnego (a. nie(s)pełnego), (nie)zuppełnego rozumu; rozumu zupełność« = *sanae mentis (esse)* *Modrz*, *Cn*; *prudenter agere* *PolAnt*; *sanitas mentis* *Modrz*; *impos animi a. rationis* *Calep*; *sobrietas* *Vulg*; *compos animo a. mentis*, *sanae a. suae mentis (esse)*, *integer mentis* *Cn* [*szyk 12:9*] (10:1;5:4;1): *March*³ T7; *RejPs* 136, 198; *RejWiz* 17v, 60, 69; *BibRadz* 2. *Cor* 5/13; Anticyra, Wyfpa nie dáleko od Mácedonij kędy wiele korzenia roście Ciemierzice. Unde proverbium. Navigat Anticyras, Niefpełnego rozumu człowiek. *Mącz* 11c, 214a; *RejPos* 348v; Bo to pewna rzecz/ iż ku dołtąpieniu obfítzey łálki tey Swiętości/ bárzo to wiele pomaga/ ieślby chory swiętym Oleiem był pomázan/ dokąd ma w łobie rozum zupełny *KuczbKat* 230; *RejZwierc* 75v, 155; *WujJud* 247v; *ModrzBaz* 67, 82; *WerGość* 244; Pijáli przed tym y Philozophowie/ A przedsię

mieli pełną rozum w głowie. *KochPieś* 4; *Calep* 513a; *KochPij* C2; *WujNT Act* 26/25; [*TestEwang* 1565/17].

»pospolity rozum; ([*kto*]) (nie)pospolitego rozumu« = *magno et acri iudicio, sensus communis* *Mącz* [szyk 4:2] (3;3): *BielKron* 179; *vir humanitate politus*, Człowiek niepospolitego béczenia/ rozumu y nauki. *Mącz* 157c, [176]c, 382d; *RejPos* 341. Cf »nad pospolity rozum«.

»prawy, prawdziwy rozum« = *umiejétnośc wlaściwej oceny sytuacji; recta ratio* *Modrz* [szyk 8:5] (11:2): *BielŻyw* 145; *RejRozpr* K4; *RejKup* Mv; Abowiem kto chce prawym rozumem ízáfowác/ Iuz tám trzebá czuyniey ípác á rzadko próznowác. *RejWiz* 6v, 63; *RejZwierc* 172, 242v; *ModrzBaz* 14, 62v, 65v, 136v; To były ku mnie/ bożé mój łáfkáwy/ Twé łłowá: dam ia tobie rozum prawy *KochPs* 44; *PudlFr* 33.

»prędkí rozum; (być) prętkiego rozumu; prędkośc rozumu; prętki w rozumie« = *ingenium versatile, acies ingenii* *Mącz*; *ingenii celeritas* *Modrz* [szyk 7:3] (5;2;2;1): *BierEz* E2v; *GlabGad* A2; [czart mówi:] Bo íię ímieie s kazdem zwadze Ym liepiey piekło ofśladze Zwłáczza ktemu temi mędrky Co to mayá rozum pretky *RejKup* x5; *Versutus item*, Chytry/ prętkiego/ ofstrego rozumu. *Mącz* 486d, 2c, 253c, 486c; *GórnDworz* X8v; *ModrzBaz* 13v; *SkarŻyw* 200.

»rozum prosty; [*kto*] rozumu prostego« [szyk 4:4] (6;2): *GlabGad* N2v, N5; *GliczKsiąż* I2v; *BielKron* 289; Nie máíz nic trudnieyźzego ná prófte rozумы ludzkie/ iedno rozeznác íprawiedliwośc dziwná nierozmierzonych łádw Páńlkich/ á dziwnych ípraw iego. *RejAp* 128; *RejPos* 235; *HistLan* F5. Cf »według prostego rozumu«.

»rozum przyrodzony, wrodzony; przyrodzenie rozumu« [w tym: „sam rozum” (7)] = *sensus communis* *Mącz* [szyk 36:14] (47:2;1): *BartBydg* 123b, 128b; *FalZioł* III 5d; *RejKup* t6; a tak tem czałem dofyć miéimy to wiedzic/ że i pogani/ [...] rozumém íwoiem przyrodzoném/ to/ zwielkiéi części ogarnęli *MurzNT* 103v; *KromRozm II* i2; *KrowObr* 53; *RejWiz* 2, 114; *BielKron* 333; *Mącz* 61d, 86c, 382d, 447d; bo íáko przyrodzony rozum/ zá náuká dołkonáłzy bywa: ták záíię wrodzona dobroć/ zá zwyczáiem dołkonáłza íie s ítawa. *GórnDworz* Hh4, E7v, Dd8, Gg5v; *RejPos* 63, 115; *KuczbKat* 1, 345; *WujJud* 66; *SkarJedn* 54, 203; Rodżim íię z rozumem/ y mamy rozum íkoro íię wrodżim: ále rozumienia nie rychło mamy/ áni onego rozumu wżywamy záraz: ále áż dorościem/ toż íię łowo y rozumienie z rozumu przyrodzonego w nas rodzi. *SkarKaz* 484b, 120b, 274b, 313a, 453a [2 r.], 486b; *VotSzl* A4; *SkarKazSej* 657a, 658a, 662b, 663a, 669b [2 r.] (10); *ZbylPrzyg* ktv. Cf »według rozumu przyrodzonego«, »wedle rozumu wrodzonego«, »z rozumu przyrodzonego«, »przeciw rozumowi przyrodzonemu«.

»przyście o rozum« = *utrata rozumu* (1): *Defectio a recta ratione*, *Prziście o rozum* [!]. *Mącz* 115b.

»roztropny rozum; roztropnego rozumu być; roztropnośc rozumu« = *cultus animi* *Mącz* [szyk 6:1] (5;1;1): *GlabGad* P7v; *Excellere ingenio*, Oftrśzego á roftropnieyźzego rozumu być. *Mącz* 46b, 31d, 60a; Ale ku poczćiwemu żywotowi żadne nie są náuki potrzebnieyźze/ iedno kthore są rozumem roftropnym á powážnemi cnotámi ozdobione. *RejZwierc* 13v, 71, 71v.

bibl. »rozum rozumnych« (2): *KrowObr* 108v; Dla tego oto ia przyczyniam dziwnie obchodzić íię z ludem tem/ dziwnie y przedziwnie/ bo zginie mądrośc mądrych iego/ á rozum rozumnych [*intelligentia intelligentium*] iego íkryie íię. *BudBib* Is 29/14 [*przekład tego samego tekstu KrowObr*].

»roważny rozum; [kto] rozważnego rozumu« (2;1): gdyż to łyłyzy zá pewne od Sálomoná/ iż taki człek myłli włpaniły á rozważnego rozumu zwycięzy á opánuie włzytki biegi niebiełkie. *RejZwierc* 88, 97v. Cf »z rozważnym rozumem«.

»rozum Salomonow(y)« [szyk 2:1] (3): *GliczKsiąż* F; *BielKron* 76v marg; Byś ty miał rozum Sálámonowy/ tedy iá tobie tego nie pozwolę/ żeby to dobrze byđ v nas miało/ głowá zá głowę *GórnRozm* E4.

»sam rozum« = *ratio ipsa* *Modrz* [szyk 20:12] (32): *BierEz* Cv; *BielŻyw* 11; *GliczKsiąż* C7; *BielKron* 232; Siodmy owoc [zły z nauk ariańskich]/ że zá thą łprawą w wierze nie będzie iuż żadnego MYSTERIVM trzebá/ iedno rozumu potrzeb łámeo będzie *SarnUzn* H5; *RejAp* 126, 176; *GórnDworz* D3v; *RejPos* 235; *RejZwierc* 154; *ModrzBaz* 8, 27v, 70, 106; *WyprPl* B3; *KołakSzczęł* C4; *PowodPr* 39; *SkarKaz* 382b [2 r.]; *SkarKazSej* 669b. Cf »rozum ludzki«, »rozum przyrodzony«, »przeciw rozumowi«.

»słaby rozum; być słabego rozumu; słabość rozumu« [szyk 8:2] (7;1;2): *RejPs* 185; *RejWiz* 82 marg, Cc4; Bez łáłki Páńłkiew łłabe rozумы náłze. *RejPos* 129 marg, 129, 242; *Oczko* 1v; *SkarKaz* 277a [2 r.], 485a.

»smysły rozumu« = *zmysły* (1): Dałci Pan Bog pięć łmyłłow rozumu przyrodnych *BielKom* C3v.

»za rozumu sposobniejszego« = *dysponując pełnią możliwości intelektualnych* (1): Ia Anna Głowczewska [...] czynię Testament, będąc zložona od Pana Boga niemocą, a przedtim za rozumu i zdrowia łposobnieyłzego, przichodziła do siostry swey [...] ażeby [...] *ZapKościer* 1581/21v.

»rozumowi (s)przeciwny, sprzeciwno« = *głupi, nierozsądný; sprzeczny (sprzecznie) ze zdrowym rozsądkiem; contrarius rationi* *Modrz* [szyk 15:2] (16:1): *KrowObr* 48v; On pułtelnik iuż zgłupiał/ iuż mu bárzo dziwno/ Iż włzytko rozumowi dzyeie łie łprzeciwno. *RejWiz* 132, 25, 111, 127v, 171; *GórnDworz* Ll2; *CzechRozm* 99, 100 [4 r.], 100v, 101, 210v, 242; iefliże ktorých praw żadna łię przyczyna pokázác niemoże/ [...] włzáłże ták trzebá czynię/ żeby rozumowi niebyły przeciwne *ModrzBaz* 70.

»rozumowi (s)przeciwny« = *niepojety* (6): *LubPs* bb5; A thák wiedz że ten Bog náłz iefł ták łftność dziwna/ A nád włzytki łftności rozumom łprzeciwna. Ktorey żadny rozeznác ni zrozumieć może *RejWiz* 113v, 119, 144, 165; *RejZwiercPodw* 183v.

»rozum stateczny« (2): *GrzegRóżn* N3; A włzáłkoż przedłię Pan Bog młzcząc łie tey ich [dzieci] złości/ Nie dał mu [ojcu] nędze ćirpieć y w zefłzey łtárości/ Podułzczywłzy w nim rádę y rozum łtáteczny/ Aby y tám y włzędy był ná przykład wieczny. *HistLan* F4v.

»rozum stworzony [= inny niż Boga]« (1): Bo [*Duch Święty*] naprzod dołkonále zna Bogá/ ábo rzeczy Bożkie: czemu żaden rozum łtworzony łprołtác nie może. *WujNT* 582.

»szalony rozum; szaloność rozumu; w rozumiech się oszalić« (11;1;1): Komu ręka obrołcie, á palce zwłáłzcza na dwu dolnych członkach gołe zoltaią, łzalonołć rozumu nie obyczáynołć niewłtyd y vporę znamionuie. *GlabGad* P3; A niechay łie iuż do końcá/ w rozumiech łwych ofzalał/ Ci co w niczemnych obrázyech/ ták łie vpornie chwalał. *LubPs* V6; *RejWiz* 21v, 65v, 183v; *BibRadz* 2.Mach 4/40; *OrzRozm* B4v; *SarnUzn* G4; *RejPos* 239, 288v; *WujJud* 259v; *WerGołc* 222; Szalony ludzki rozum/ áni oni znáią/ Iáko młodołć/ y żywot prędko vplýwáią *KochFrag* 15.

bibl. »rozum szalony« = *oksymoron: mądrość to szaleństwo, jeśli nie uwzględni Boga (2): KochPs 26; Wielcze głupia mądrości/ rozumie szalony/ Pan cie zniłczy/ y dowcip twoy będzie zwątlony. KmitaPsal A5.*

»[kto] rozumu ślachtetnego; ślachtetność rozumu« = *o rozumie przewyższającym klasę społeczną posiadacza (1;1): BYł ieden mąż bārzo dziwny W rządzeniu żywotá pilny: Vrodzenia niewolnego/ A rozumu ślachtetnego. BierEz A2; Tim zielem [bluszczem] Poetowie w rzymie bywali koronowani dla gich ślachtetności rozumu. FalZioł I 48c.*

»rozum tego świata, świecki [= *ograniczony do rzeczy doczesnych*]« (7:2): *KrowObr 108, 108v, 110v; A [Pan] niewiernym onym/ ktorzy tylko chcą dufać rozumom á wymyłom swoim y światá tego/ zamiełzawał ząwždy rozumy ich RejPos 126, 283v, 286v [2 r.]; SkarKaz 520a. Cf »nad rozum świecki«.*

»rozum tępy, tępieje (*a. stępał*); ([kto] (*jest a. bywa*)) tępego, twardego rozumu; tępość rozumu« = *ingenium obtusum Modrz [szyk 9:8] (6:2;7:1;1): PatKaz III 119v; FalZioł V 4a; GlabGad M3, M4, M6, M7v; KłosAlg A4v; KromRozm III A7v, B6; RejWiz 3v; Leop *B4v; Indocilis, Twardego rozumu/ nie ták ławie poymie czego go vczą. Mącz 93b; GórnDworz E; Y owłzem/ czem kto ma leniwlzy á tęplzy rozum/ tem wietłzego do tego łtarńńa przyłožyc ma/ iákoby go wyłtrzył. ModrzBaz 8v; SkarŻyw 201; iáko łłonce światłóć swoię tráci/ gdy zá chmurę zaidzie/ ták rozum ludzki od zbytków tępieie. KochPij C2v; LatHar 381.*

»w rozum ubogi« (1): *gdyż żaden ták w rozum vbogi nie iełt/ áby niewiełział czym náture contentowác/ á czym iá obrázić może Oczko 28.*

»uczony rozum« (1): *Nie dádzą nam Niemcy/ Włółzy/ Hiłzpani/ y Fráncuži: [...] Człowieká drugiego Hofiułowi Polakowi náłzemu/ vczonym rozumem á kthemu ofobliwym piorem vraczonym rownego. OrzRozm P3v.*

»rozumem ugładzony« = *przeintelektualizowany (1): miałto proftey wrodzoney y zrozumney wiary/ wydáli rozumem vgładzoną/ y Filozofią vmułkáną GrzegRóżn Hv.*

»wartogłowny rozum« (1): *iáko zásię wálznych Miłtrzew vftawiczna niezgodá pokázuie/ iż łie oni niezbożnie tego oryginału/ ktory im Syn Boży zámknął/ wartogłownymi rozumy chwytáią. WujJud 36.*

»wielki rozum; [kto] (*jest*) wielkiego rozumu; wielkość rozumu« = *magnum ingenium Modrz [szyk 21:16] (28;8;1): PatKaz III 122v; GlabGad N4; RejPs 46v; RejRozm 399; MurzHist Kv; KromRozm II p; RejWiz 35v; RejZwierz 62v; OrzRozm O3v; BielKron 189v, 334v; OrzQuin C3v; GórnDworz D2v, O8, Dd8; GrzepGeom A4v; RejPos 288; Bo nie piłzą Cicero/ Seneká/ Plato/ Ewrypides/ Sokrates/ Solon/ Xenophon/ Diogenes/ álbo oni inłzy łławni á wielkich cnot á rozumow ludzie ktorzy herbow byli RejZwierz 103v, 103v; BiałKaz M; ten łobie rozum wietłzy nád Bogá przywłazcza/ ábo z BOgá łzydzi/ gdy łie ták dwornym bádaczem łpraw iego czyni. CzechRozm 175; PaprPan G; Oczko A2v; SkarŻyw 27; Empedocles záś/ Epicurus/ Democritus/ Diogenes Libertus/ Zeno/ Pitagoras Samius/ Anaximenes/ Hierocles/ y inłzy Greccy ná wielkie łie rozumy ładzacy wartogłownie rózne y rozmáite Swiátá początki kłádli. StryjKron 1, 16; GórnRozm I4v; GrochKal 20; iż gđzie wielkie rozumy łą ná dobré/ tām téż ná złé wielkie byđz mułzą GórnTroas [3]; [Duchu Święty] Rácł mi*

dąć rozum wzięty *LatHar* 34; *SkarKaz* 120a; *SapEpit* [B2]. Cf »bez wielkiego rozumu«, »z wielkim rozumem«.

»wola rozumu człowieczego« = *wolna wola* (1): *Liberum arbitrium, dobrovolnosc vel volya rozvmv czlovyeczego* *BartBydg* 81b; [*ReuchlinBartBydg* r6v].

»wszy(s)tek (a. *wszen) rozum« = *tota mens Vulg* [szyk 9:2] (11): *GlabGad* M6; *MurzHist* V; Będziefz miłowác Páná Bogá twego z zupełnego łercá twego/ y ze wlfyftkkey duffe twoiey/ y ze wlfyftkich łil twoich/ y ze wlfyftkiego rozumu twoiego *Leop Luc* 10/27, *Matth* 22/37; *RejAp* 116; *GórnDworz* H5; *RejPos* [290]; *KochEpitCat* 110; *SkarKaz* 276b, 418a; *SkarKazSej* 658a.

»wykrętny rozum« [szyk 2:1] (3): Iáko zázwdy iefth zacnieyfy ten rozum/ ktory fie zgadza z wolá Bozá/ niź wykrętny/ ktory fie vda zá oblędliwoścýami fwiátá niźemnego. *LubPs* bb3v *marg*; *RejPos* 17v, 289 *marg*.

»rozum wyniofły« [szyk 2:2] (4): *RejAp* 49v; *RejPos* 90, [290]v; Rozum wyniofły z Práktyki/ rad vpada: á ktory z boiázniá Bozá prawdźiwy/ fzczeście trwále rodźi *GostGosp* 2.

»wysoki rozum; ([*kto*, *co*] (jest)) wysokiego rozumu« = *altum ingenium, perspicax iudicium, plenus ingenii, acutissimus* *Mącz* [szyk 17:3] (9;11): *PatKaz II* 58v; Rozumu uyfokyege [*była Panna Maryja*] y uyelkyego tak yfz wfytkyey roboty nyeuuefzczyey fyá robycz nauczyla *PatKaz III* 122v; *GlabGad* P4, P7; *KromRozm II* p, p4v; *OrzRozm* D2, P3v; *BielKron* 273; *Mącz* 7b, 304c, 308a, 406b; *OrzQuin* E; *GórnDworz* F3v; *WujJud* a7; *SkarŻyw* 124; *GrabowSet* H2; Ták ia/ o zacny królu/ twym imieniem/ które Prze dziélność/ y wyfoki rozum idźie wzgóřę/ Swé podłé rymy zdobię *KochFrag* 41. Cf »wedle nawyszszego rozumu«.

»zachwycenie rozumu« = *ekstaza* (1): [*św. Paweł mówi*:] Y ftáło fie ieft/ gdym: fie wrácał do Ieruzálem/ y gdym fie modlił w kościele/ zem był w záchwyceniu rozumu [*fieri me in stupore mentis*]/ y widzialem go á on mowi do mnie. [...] *Leop Act* 22/17.

»zacny (a. cny), cnotliwy rozum« [szyk 4:2] (5:1): *BierEz* 12v; Owa wfyfcy chwalili zacny rozum iego [*ojca niewdzięcznych dzieci*]/ Iź poczázwyfz ták głupye zá żywotá fwego/ Z nowu oto wfzech fwoich niewczáfow wetował *HistLan* F2; *RejZwierc* 214; *BudBib Sap* 8/19; *GostGosp* 64; *GostCast* 31.

»rozumem zapomożony« (1): A cnotliwy lepak á rozumem zápomożony/ [...] iuz z wefelřzą myflá wzywa tego tho co mu z dopuřczenia Páńfkiego od niefzcześcia przypada. *RejZwierc* 152.

»rozum zdrowy« = *rozsądek* [szyk 5:1] (6): *BielŻyw* 126; *BielŻywGlab nlb* 11; Prořimy tedy od Páná Bogá/ áby Kroleřtuo Páná Chriřtuřowe [...] rozřzerzone było: [...] á iźby teź Odřczepieńcy y Kácerze zdrowego rozumu dořtáli/ y ku řpolnořci Kořciołá Boźego/ [...] zás řie przywroćili *KuczbKat* 390; *ZawJeft* 29; *KochPij* C2v; *WysKaz* 7.

»na rozumie zdrow« (1): ále iefli ieft ná ćiele chór/ á ná rozumie zdrów [*compos tamen rationis* *JanStat* 439]/ ták iáko w rzeczy ieft/ niech będfie piřano: Chory ná ćiele/ á wfzákźe zdrowy ná vmyfle/ y przy rozumie będfcy. *SarnStat* 759.

»zły rozum; [*kto*] (bywa) złego rozumu« [szyk 5:1] (3;3): *FalZioł* I 112b; V ko⁸⁰ głowa ieft wartogłowa, to ieft tam y řam prędko obrotną, taki bywa řzałony plotka, [...] złego rozumu/ wfzakoź nieiako řzczodry á wartogłowiec prawy. *GlabGad* M7, O2, P5; *RejWiz* 37; *SkarKaz* 313b.

Zestawienie: »bogini rozumu« = *Atena (rzym. Minerwa)* (5): Gdy szli z ogrodu/ tedy fie z nimi Minerwá Bogini rozumu potkálá *RejWiz* A6, 27 marg, 32 marg, Cc7; Aby iedno po Polfku czytał z rozeznánim/ Iefzcze by tę boginią/ rozumu znác nánim. *BielKronCies* Mmmm3.

Szeregi: »(ni) rozum, (i, a, a(l)bo, ni) baczenie (a. (o)baczność)« [szyk 26:7] (33): *FalZioł* V 60v; Ciało miękkie wżędy, vkazuie człowika dobrego rozumu y obaczności *GlabGad* P5v, N2v, N6v, O2v, O8v, Pv, P4v, P5v; *LibLeg* 11/43; *KromRozm II* b; A pijaństwo też tu rozumiey tákie/ ktore by było ták wielkie/ iże by człowikowi rozum á bączność odieło. *GroicPorz* mm, ll4; *RejWiz* 41; *Sanitas animi*, Rozum/ dobre baczenie. *Mącz* 367c, 37a, 105c, [176]c, 188a, 367c; *GórnDworz* K4; *RejPos* 23v, 200v, 239v; *RejZwierc* 268; *ModrzBaz* 7v, 70; *GrabowSet* T3; *SkarKaz* 417a; *GostCast* 25. *Cf* »wedle rozumu a baczenia«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 25 r.*]

»(ni) rozum, (ni, a, i) bojaźń Boża (a. Boska); bojaźń Pańska przy rozumie« (5;1): Ale gdzye boiáźń Páńka przy rozumie rzádzi/ Iuż nigdy zá gwiazdami/ żadny nie zábładzi. *RejWiz* 148, 48v, 136v, 175; *RejZwierc* 3. *Cf* »z rozumem i bojaźnią boską«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

»rozum a (i) chytróść« (2): *RejWiz* 77; *Interverto*, id est callide surripio, Táyemnie á chytrze wykręcám co ná kim/ rozumem á chytróścią czemu záchodzę. *Mącz* 488b. [*Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.*]

»(ani, i) rozum, (ani, i) ciało« [szyk 2:2] (4): Abowiem mierna praca/ y ciało twierdzi y rozum. *SienLek* 3v; *GórnDworz* G7v; Iżem pri [*Cyrus*] widział że żaden zwas/ ktorziście pili/ niewládał áni rozumem/ áni ciałem fwym [*neque mentis fuisse, neque corporis compotes*] *ModrzBaz* 52v. *Cf* »wedle ciała i rozumu«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»(i, ni) rozum, (i, a, ani) cnota; rozum z cnotą; cnota z rozumem; przy rozumie cnota« [szyk 35:24] (42;10;6;1): Miłólcz y rozum y cznotę odmieni *RejJóz* E3 marg, D8, L5v [2 r.]; Abowiem rzecz ieft piękna przy rozumie cnotá *RejWiz* 42v, 7v marg, 14, 19v, 47, 47v [2 r.], Cc3, Dd2; *RejZwierc* 51v, 63v, 77v, 88v; Znáią ludzie cnotę/ czuią rozum/ dárom Bożym w tobie Pánie fyetheż dziwuią *OrzRozm* A3v; *BielKron* 101v; *KwiatKsiąż* E2; *GórnDworz* Gg5v, Hh6; A zá tym kęfem omylnego á bliżczącego złotá á zá požądliwością iego/ [...] káždy vmyśl nász/ by też był nátfalszy y nátfatecznieyfy/ gdy mu gwałtu wielkiego rozum á cnotá nie vczyni/ muśi zázwdy być ták zámieľzány á zázwikłány *RejZwierc* 19v, A5v, B4v, 4v [2 r.], 5v [2 r.], 13v (29); *PaprpPan* G, Nv, R; *Oczko* A4; *PudlFr* 36; *GostGosp* 6; Nie kładęc zá powinność cudzych obyczáiów/ ále tylko/ áby fie im przypátrzył: á bęďali fie z cnotą/ á z rozumem zgadzác/ czemu ich nászłádowác niemaľz? *KochPij* C3; *LatHar* +3. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 38 r.*]

»rozum i (albo) ćwiczenie; ćwiczenie przy rozumie« [szyk 4:2] (5;1): *GliczKsiąż* F4v, N8; *RejWiz* 17v; *RejZwierc* 15v, 210; Bo iefzcze iáko fie śwíat poczał żaden człowiek ták fortunny niebył widzian/ áni fie s ták ľzczeľliwym rozumem/ y dowćipnym ćwiczenim vrodizł [!]/ ktoryby káždemu iednemu zóľsobná wfyzyťtkim rázem fie vpodobał *StryjKron* A6. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 9 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»(ani) rozum, (i, a, abo, ani) dowcip« = *intellectus et intelligentia PolAnt; ingenium et industria Modrz* [szyk 18:6] (24): *BielŻyw* 92; *KwiatKsiąż* C3v; *Excellens ingenium*, Známienny rozum/ Dowćip. *Mącz* 46c, 133c, 145d, [169]b, 210b, 215c, 372c; *WujJud* a6, b2; *BudBib* 1.Par 22/12;

BudNT przedm b7v; Pobaczywłszy á wyrozumiawłszy rodzicy rozum ábo dowćip [*Ingenio ... cognito*] młodzińczyká łwego/ niech go wypráwią w tákowe náuki ábo rzemiosłá/ do ktorýchby ie przyrodzenie ciągnęło *ModrzBaz* 11v, 10v, 134; *SkarŻyw* 479; *StrykKron* 288; *Calep* 318b; *GostGospSieb* +2v [2 r.]; GDźie łą dowćipy/ y rozum wyłoki/ Co łię do náuk zacnych wdawály *GrabowSet* H2; *WysKaz* 4; *SkarKazSej* 658b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 11 r.]

»dowód i rozum« (1): Y owłzem/ [*sąd Salomona*] ták wiele pewnego dowodu y rozumu w łobie ma [*tantum argumenti ac rationis habet*]/ iż káždy/ kto dobry rozłádek ma/ pochwálić go mułi. *ModrzBaz* 90. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rozum i (lub) dusza; rozum z duszą (a. duszycą); rozum przy duszy« [*szyk* 4:2] (3;2;1): Pátrźże zálię łtárością gdy iuż ciáło mdleie/ Iuż też rozum z dułzycą pewnie ołłábyeie. *RejWiz* 119v, 118v, 119, 169v; *KuczbKat* 305; *BudNT* 14v *margin.* [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

»i dworstwo i rozum« (1): Więc y dworłtwo y rozum iełt podłóg potrzeby/ Nie wierzyłzi poznay ich á doznay łam kiedy. *PaprPan* N4. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r., w *przeciwstawieniu* 1 r.]

»rozum i fantazyja« (2): Widźiłz iáko oni te^{go} pokármu y tego ciáłá nie prawđziwie przyimuią ále go rozumem y fántazyą dochodzą. *WujJud* 255v. *Cf* »wedle rozumu i fantazyjej«.

»rozum i filozofija; rozum z filozofiją« (1;2): Podułzczać [*lege: poduszczá-c*] y mowi rozum z Filozofiá/ áby Kryłtus nie był zwan zá Syná Bożego *GrzegRózn* K2v, K3; *SkarKaz* 486b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»(ani) głowa i (ani, a) rozum; głowa z rozumem« [*szyk* 4:1] (4;1): *GliczKsiąż* N2; *RejWiz* 154v; *Mącz* 510b; *BiałKat* 93v; Przeto Bog dał ięzyki/ ábyłmy mowiły/ Przeto głowę z rozumem/ ábyłmy rádzily. *BielSjem* 11. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rozum i godność« (1): Ale co was iednym Człowiekiem zábawiam/ mowiác o dzielnych łudzi rozumie y godności półpolicie *OrzRozm* P3v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 5 r.]

»(ani, i) rozum, (ani, i, albo) język« [*szyk* 9:5] (14): *GliczKsiąż* K7v; *LubPs* Lv; *RejWiz* 52v; *BielKron* 40v; *Declamatio*, Rzecz á mowienie łmyłłone dla ćwiczenia rozumu y yęzyká vcziniona. *Mącz* 55c; *RejAp* 47v; *Górndworz* Mm5; gdyż żadny ięzyk tego [*tajemnic Bóstwa*] wymowić/ áni żadny rozum temu łprołtác nie miał *RejPos* 149, 321v; *WujJud* 4v; *CzechEp* 338; *LatHar* 206, 595; *SkarKaz* 122a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rozum i loika« (1): iáko iełt báłwochwálłtwo/ ktorego pełne iełt Papielstwo/ że go żaden pokryć y zátynkowác łwoim rozumem y Loiką nie może *CzechEp* 325. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rozum, (a, i) mądrość« = *sapientia et intelligentia* *Vulg*, *PolAnt*; *sapientia et intellectus a. sensus* *Vulg*; *ingenium et industria* *Mącz*; *ingenium, prudentia* *Modrz* [*szyk* 16:15] (31): *GlabGad* M4v; *MurzHist* B4; iż zacność/ moc rycerłka nye w łukni áni w łłácy myęłzka/ ále dołstawáyą yey z rozumu á z mądrołci. *GliczKsiąż* F4v; Nyechayżeby dom był od gołpodárłtwá/ á łzkołá od rozumu á mądrołci. *GliczKsiąż* L, F4v; *KrowObr* A2v, 108v, 110v; *Leop Ex* 36/1, 2. *Par* 1/10, *Eccli* 21/13; *BibRadz Iob* 28/12; *BielKron* 81; *Mącz* 419c [2 r.]; Gđzie tedy wálzá mądrołć? gđzie rozum Polacy? *Prot* A2; *RejPos* 187v, 208v; *KuczbKat* 265; *WujJud* a7; *BudBib Dan* 1/20; *BiałKaz* M; *ModrzBaz*

68v; *SkarŻyw* 260; *Sapientia* – Mądrość, rozum. *Calep* 945a; *SkarKaz*)(2, 80a, 206b; *SkarKazSej* 657a, 658a, 672b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 11 r.*]

»rozum, (i, a) męstwo; przy rozumie męstwo; męstwo z rozumem« [szyk 6:6] (10;1;1): *BielKron* 241v; Przy rozumie ięft męstwo Bártołzá n[á]lżego *PaprPan* D4; Nie nowiná Sienieńłkim rozum ták y męstwo *PaprPan* Q3v, F2v, L, P2, S, T2 (11). [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

»(i) rozum a (i) miara« (4): *RejJóz* L7; Gdy łyłżę iż bez tego y rozum y miará/ Nie może być gruntowna gdzie nie będzie wiárá. *RejWiz* 49v, 41v, 48v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»mniemanie i rozum« (1): gdyż tylko mniemánim/ y rozumem ludzkim dowodziłz/ iż Piotr Święty był w Rzymie/ á nie łłowem Bożym. *KrowObr* 20. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»rozum, (i, albo, ani) moc« [szyk 4:4] (8): *OpecŻyw* 40; *BielKron* 101v, 319v; *RejPos* 133v; bes mężá rodzić człowieczey mocy y rozumowi niepodobna. *CzechRozm* 155; *NiemObr* 14; *KochPij* C2v; *GosłCast* 71. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»rozum, (i) mowa« = *mens, lingua* *Mącz* [szyk 3:1] (4): Iozeph karze panią z rozlicznych przyczyn [...] Lecz iuz nie dzyw iz tak pleciesz ięftlis wtyd łtraćila Bo widzę iż ci łie rozum y mowa zmieniała *RejJóz* E8, P4; *Mącz* 396d; *Calep* 611b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»mozg i rozum« [szyk 2:1] (3): *FalZioł* III 5d; Pytamże cię na přetce y krotkimi łłowy: Ięfli ma piiánicá mozg y rozum zdrowy? *KlonWor* 69. Cf »z rozumu i z mozgu«.

»myśl, (i, a) rozum« [szyk 5:2] (7): *BibRadz Iudith* 8/10; *RejPos* 63, 90, 286v; iż to z przyrodzenia mamy/ że ku poznánium tych rzeczy ktore bywáią ogárnione myslą y rozumem/ żaden przyść niemoże/ iedno przez ty rzeczy ktore łmyłłem iákim poymuiemy *KuczłKat* 110; *RejZwierc* 88; Wielki/ niewyłłowiony/ niełmiertelny boże/ Zaden rozum/ żadna mysl obiáć cię niemoże. *KochPs* 210. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»i (ani) natura, i (ani) rozum« (2): iednák wiele pomoże/ álbo przykłády álbo dowody okázác/ że to co Wiárá ku wierzeniu przekłáda/ nieodłtrzela łie áni od náture áni od rozumu ludzkiego. *KuczłKat* 90; *CzechEpPORz* **. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»(ani, i) rozum, (i, a, albo, ani) nauka(-i)« = *ingenium et artes a. doctrina* *Modrz* [szyk 21:10] (31): *MurzHist* A2; *KromRozm II* p3, t3; *GliczKsiąż* K7; *OrzList* e4v; *BibRadz I* 281a marg; [*papież Kalikst II*] Był człowiek ołobliwey náuki y rozumu *BielKron* 180v; Ludzie vczone/ ktorych rozum y náuká po wlytłkim łwiećie łłynie/ miálla Hiłzpánia *BielKron* 279v, 9; *Mącz* 334b; *RejPos* 230, [249]v, 287v, 289; *RejZwierc* 13, 16; *BielSpr* b3v; *ModrzBaz* [41], 45v, 97v; *SkarŻyw* A3 [2 r.]; *PaprPan* Hv; Dobry tedy przez łię łam rozum ięft/ y dobré łą náuki *GórnTroas* 4, 5; *LatHar* 347; *KołakSzczęłł* C4v; *WujNT* 582; *SkarKaz* 42a. Cf »okrom nauki a rozumu«, »z rozumu a z nauki«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 25 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»rozum a (i) obyczaje« = *ratio, mores* *Modrz* [szyk 1:1] (2): *ModrzBaz* 30; Dwie tedy rzeczy człowieká łłzáłłćią/ obyczáie/ á rozum *KochCn* B3v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 8 r.*]

»(i, ani) oczy (a. oko), (i, a, (a)ni, to jest) rozum« [szyk 11:6] (17): *WrółŻołł* nn6v, oo6; *KromRozm II* o; *KromRozm III* C; Abowiem nie rozumem/ áni okiem ćielełnym/ [...] przychodziemy/ ku ogłádanium y wyrozumieniu dołbrodzieyłtw y záłług męki y łmierći Kryłłthulá Syná Bożego/ ále tylko

s słuchania słowia jego świętego. *KrowObr* 114; *RejWiz* 148v; *RejAp* 5; musimy tho znać [...] iż straci kázdzi z nas/ y rozum/ y oczy/ gdy w miłość zaydzie. *GórnDworz* C4; *RejPos* 67v, 148v, 191v, 233, 324; *RejZwierc* 1; *NiemObr* 97; *GostGosp* 66; *LatHar* +4v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»pamięć i (a) rozum« [szyk 6:3] (9): *BielŻyw* 30; wśaźakoż [!] bezmierne jego [wina] pożywanie wadzi mozgowi, gdyż z niego pochodzą dymy a kurzawy mięśsze w głowę, które tam żyły zatikaia, a tak szkodzi pamięci y rozumowi. *GlabGad* G8, M6; *RejJóz* P8v; *GroicPorz* ii; *RejZwierc* 100; *GostGosp* 8; *LatHar* 665; *KlonWor* 70. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 10 r.*]

»rozum i (a) pilność; rozum z pilnością« [szyk 2:1] (2;1): *RejWiz* 56; które [kmieci] lepiej pilnością y rozumem niż frogością wprawić w robotę *GostGosp* 150. Cf »z rozumem a pilnością«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»(i) pismo, (i, a) rozum« [szyk 3:2] (5): *GliczKsiąż* C7; *RejWiz* 128, 152v; Dotknisz go [duchowieństwo] w iákie rozmowy/ iuż tám nic do pińmá iuż tám nic do rozumu/ iedno iżeś ty powinien thák rozumieć iáko kołcioł a ftárłzy tobie wftáwili y rofkázią. *RejAp* 80; *WujJud* 127v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»rozum, poćciwość; z poczciwością rozum« (1;1): *RejWiz* 2; Bowiem też tám nie może być iedno pan frogi/ Ná ten narod [tj. *Wołochów*] rofkółzny [...]. Bo tám nic do rozumu nic do poćciwości/ Wfzytki tám do buławy fprawy ich miłości. *RejZwierc* 242v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»rozum i pojęcie« [szyk 2:1] (3): Bog prawdziwy/ a my w poięciu náłzym y rozumie omylni. *SkarKaz* 485a. Cf »nad rozum i pojęcie«.

»porządek (a. rząd) i rozum« (2): Jego [*Jana Tarnowskiego*] dziełność/ y fprawá/ znáczna była w boiu: Znáczny jego porządek/ y rozum w pokoju. *KochTarn* 74; *SkarKazSej* 690a. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rozum a praca« (1): Bo y to márna wtrátá/ gdy kto rozumem a pracą fprawiedliwie nábywfyz/ zoftáwi człowieku który ná to ni czym nie pomagał. *BielKron* 79v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»prawda a (i) rozum« [szyk 2:1] (3): Czytałem to/ iż dawni niektorzi wieldzy wymowce/ [...] pokriwáiąc náukę/ vkázowali orácyie fwe ludziom prosciuchno pińáne/ iákoby około czynienia ich/ iedno rozum przyrodzony/ a prawdá miłtrzowálá/ nie ćwiczenie/ ani náuká *GórnDworz* E7v; *SkarJedn* 318. Cf »przeciw prawdzie i rozumowi«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»(i) rozum, (a, i) przyrodzenie« = *ingenium naturaque; ratio, natura* *Modrz* [szyk 7:7] (14): Twarz tłuftá a fzyroka znamio(nuje) więcey proftego niż mądrego, grubego przyrodzenia y też rozumu *GlabGad* N2, N4, N6, P5; *RejWiz* 65v; *RejPos* 100v, 218v, 337; *CzechRozm* 242; Niech fię niedawa Krol/ ábo ten komu to ftáránie náleży/ tym herbom/ dymowi podobnym/ ftárożytnych przodków ábo domow/ ofzukác: niech pirwey pilnie przypátruie fię rozumowi y przyrodzeniu tego/ ktorego wywyfzyć wymyślił *ModrzBaz* [41], 143v; *WujNT* 67. Cf »podług rozumu a przyrodzenia«, »wedla rozumu a przyrodzenia«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»i rozum i przystojność« (1): Y rozum tedy y przyftoyność [*Et ratio igitur et aequitas*] rádźi/ áby ci ktorzy ledwie kiedy wytchną od ciężkich brzemion/ wytchnęli wždy od takiego podatku. *ModrzBaz* 122v.

»rozum i (a) rada« = *ratio et consilium* *Modrz* [szyk 6:4] (10): *RejWiz* 128v; *RejZwierc* 110; *BielKron* 189; ále iáko świątości/ tak téż rozumu y rády v Káplaná/ iáko v głowy íwéy ízukay *OrzQuin* F2; *HistLan* F4v; *RejZwierc* 163; Y owízem tak íełt káźde wzrúszenie íerdeczne/ íż zámýka drogę rozumowi y rádam dobrem. *ModrzBaz* 7, 102; *SkarKaz* 519b; *SkarKazSej* 660a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

»rozum a ręka« (1): Ale nie pátrźmy ná przyrodzenie/ pátrźmy ná to/ co człowiek rozumem á ręką vrobi. *GórnDworz* Ll6.

»rozeznanie i rozum« (1): To iuż ia twemu lepźzemu rozeznaniu y rozumowi poruczam. *RejAp* 180v.

»(ani) rozum, (i, a, ani) rozmyśl (a. rozmyślanie, a. rozmyślenie)« (6): *RejAp* 68; Othoź/ iáko Moízefz powieda/ położoná íełt przed cię wodá y ogień/ obierayże íobie przy czym zołtác małz/ tho iuż ia twemu rozumowi y rozmyślaniu poruczam. *RejPos* Ooo5, 140, 142v; *RejZwierc* 81. Cf »z rozumem, z rozmyśleniem«. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rozum i (a, abo) rozsádek« (13): ktorego [*króla*] Pan Bog rozumem á wielkim rozśádkiem we wżytkim obdárzyć íełt raczył. *BibRadz* *2v; *KwiatKsiąż* E, F2; *GórnDworz* I4; *WujJudConf* 206v; *CzechRozm* 227, 227v; *ModrzBaz* 7; *Oczko* 2; *CzechEp* 151; *WujNT* Yyyyyyv; *GośłCast* 26. Cf »przeciw rozumowi i rozsádkowi«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»rozum i (ani, a) roztropność; rozum z roztropnością« = *ratio ac prudentia* *Modrz* [szyk 4:1] (4;1): y to yełcze lívdzie náłche lívdziem Thureczkym powiedą [*lege*: powiedzą] czo sye ym bedzie wydzialo na ten czas lepszego y potrzebnieyźzego bo mi to ych roztropnołczy y rozvmowy poruczami. *LibLeg* 11/29; *Non est in toto corpore mica salis*, Niema w íobie krśzyny rozumu áni roztropności. *Mącz* 364c; *RejZwierc* [203], 241; *ModrzBaz* 80v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»rozum a (i) roztropne (a. pomierne) rozważenie (a. uważenie)« [szyk 4:1] (5): A czymże ty chuci náłze rozne/ á zwálzyczá kthoreby były ízkodliwe/ okroćić mamy? íedno rozumem á roztropnym vważeniem? *RejZwierc* 12v, 87v, 130, 142v, 147. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»(i) serce i (a) rozum« = *cor et intelligentia* *Vulg* [szyk 6:3] (9): ktore przykazánya nye íą wálne zakonu żydowłkyego/ ále od początku przez Bogá wńercach y w rozumeych wńełch lidí íą yákoby wńełczyone *KromRozm II* k2; A pokoy Boży/ ktory przechodzi w wńelki zmyłł/ niech ítrzeże íerc wálłych/ y rozumow wálłych w Chríśtu íe Iezufie. *Leop Philipp* 4/7; *OrzRozm* N4; *SkarŻyw* 173; *KochMRot* C; *WerGośł* 243, 254; *GrochKal* 20; iáko íię z rozumámi wálzemi y fercy dobrými znieść y íkládác do tego moźećie? *SkarKazSej* 673a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 9 r.*]

»síła i (albo) rozum« [szyk 4:1] (5): *KromRozm III* L3v; *BielKron* 54; íełli mi kiedy goręłsza míłości íłkrá w ferce wéłłá/ hnethem íe wżytką síłá/ y rozumem o tho ítárał/ ábym íá zgáśił. *GórnDworz* C4v; *CzechRozm* 226; *ModrzBaz* [38]v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»(i) rozum i sława« (2): *RejZwierc* 231; Przednieyźza mądrość/ kto íye boi bogá: To do rozumu/ y do íławy drógá. *KochPs* 171. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.*]

»(i) rozum i (a) smysł(y)« [szyk 8:8] (16): *FalZioł* V 4a; Abowim zácmyonę fą oczy ich y zátkáne vřfy duchowne/ to yeřt řmyřly y rozumy/ [...] ták iř nyewidzą/ áni řlyřfą onego/ do ktorego ich zakon prowadził/ páná nářfego Yezu Kryřtá *KromRozm III* B5; *GrzegRóżn* N2, [N3]; *RejPos* 116v, 129v, 135, 156; *KuczbKat* 80; *NiemObr* 16; Ale niebogá mátká zmartwiona vpádłá/ Zła nowiná iáko wąż/ iéy řerce záiádlá. Nieznořny ból/ y řmyřly/ y rozum zwoiował *GórnTroas* 62; Tác ieřt wiárá kořćiołá Bořego/ ktora przy řłowieh Páńřkich y wřzechmocnořći bořtwá iego řtoiać/ řmyřłow řię ćieleřnych y rozumu řwego nie ráđzi. *SkarKaz* 244b, 160a, 205a *marg*, 242a. Cf »przeciw zmysłom i rozumowi«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 7 r., w przeciwstawieniach 4 r.]

»rozum, (a, i) sprawa« (5): PIus wtory [...] był Papieřem piéć lat y mieliécy iedennařcie/ áćzkolwiek krotki ćzás miał/ ále rozum á řprawę wielką *BielKron* 189, 17, 105v, 394; *RejPos* 222. [Ponadto w połączeniach szeregowych 12 r.]

»rozum i (a) stałość (a. statek)« [szyk 3:1] (4): Ale řtrách á pochlebřtwo á zła wiárá ktemu/ Odeymuie ten rozum y řtałość káđdemu. *RejWiz* 55v; *RejZwierz* 68v; *RejZwierc* 73v, 87. [Ponadto w połączeniach szeregowych 8 r.]

»rozum i sumnienie« [szyk 1:1] (2): Bo iefli řády duchowne od P. Bogá řá vřřawione/ iáko piřmo řwiádczy: iefli ořoby duchowne/ řá okořo řumnienia y rozumu beřpiecznieyřze: [...] iáko tákimi řády ich gárdźić ma/ kto Bogá zna [...]? *SkarKaz* 700a. Cf »przeciw rozumowi i sumnieniu«. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(ani) umiejętność i (ani, a) rozum« = (*nec scientia, (neque) intellectus a. intelligentia PolAnt* [szyk 5:3] (8): Obdárzył ie [Bóg ludzi] vmieięnořćią y rozumem/ y okazał im řpołu złe y dobre. *BibRadz Eccli* 17/6; *GórnDworz* Kk; *BudBib Is* 44/19; *CzechRozm* 111; *CzechEp* 134; *LatHar* 366. Cf »z rozumu a z umiejętnořći«, »w umiejętnořći i rozumie«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»umysł, (i, a) rozum; umysł z rozumem« [szyk 8:4] (11;1): *MurzHist* K3; nie zda řie rzecz być rozumna przed dwánařcye lat dzyeći polecáć komu vczyć/ ále práwye wřámę dwánařcye lat gdy yuř y dzyecyę chłopcem będye/ y rozum nyeyáko vřřály/ vmyřł teř bácźnieyřly. *GliczKsiąř* I6v, N7 [4 r.]; *Mącz* 10b; *RejPos* 63v; *KuczbKat* 1; *Calep* 652b; *KochPij* C3. Cf »według umyřłu a rozumu«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»(ani) uroda (a. cudnořć), (ani, i) rozum« [szyk 5:1] (6): Iozeph mu było imię dziecię na wřzem godne Vrodą y rozumem nad zwycřay ořobne *Rejřóz* M4v; *RejWiz* 85v; *BielKron* 49, 218v, 379v; *LatHar* 458. [Ponadto w połączeniach szeregowych 15 r.]

»(i) uszy i (a) rozum« [szyk 2:1] (3): *RejPos* 262v; Dla rozwařenia řłow nářurá nam vřzy y rozum dáłá. *RejZwierc* B [idem] 91. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»rozum i wiadomořć« (3): Drugą rzecz baczyć mamy/ iř ieřt ten řrogi ćzás [tj. řmierć] zákryt przed rozumy y wiadomořćiami nářzemi. *RejPos* 7v; *Skarřyw* A3. Cf »wedle rozumu i wiadomořći«. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(i) rozum i (ani) wola« [szyk 6:2] (8): gdy broda będye řzyroka [...] znamionu(je) ćřłowieka barzo dobrego w woli y w rozumie *GlabGad* O5v; *KromRozm III* A7; *Skarřyw* 29 [2 r.]; Pomnię Pánie iřeř dał/ y rozum y wola/ Lecź niewiem przecź zá řwiátem řmyřly moje wola *ArtKanc* P15v; *WujNT* 546; *SkarKazSej* 664a; *PowodPr* 61. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»rozum a (i) wymysł« (3): Abowiem obłądliwy świat/ [...] przedię zówzdy sie vnošil y zówzdy sie vnoši/ zá fwowolnemi rozumy á wymyły fwemi *RejPos* 118v, 126, 288v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

»(ni) rozum a (i, albo, ani) wywod (a. wykład)« [szyk 5:2] (7): A przeto yákožkolwyek vczony/ á w piłmye ćwiczony człowyek będye/ ná yego fy rozumy á wykładzye piłmá łádzic nye mamy. *KromRozm II* p2, p3v; *RejWiz* 21v; *RejAp* BB6, 82v; *CzechRozm* 4v; práwy Kościoł Boży/ który [...] ma w łobie iedność j zgodę: nie wrzczách świeckich widomych/ y tákich ktorzy rozumem y wywody doś może [...] ále w rzeczách Niebieških/ ktorzy nikt nie widział *SkarJedn* 17.

»(i) wzrok(i) i (a) rozum« (2): *KromRozm II* r2; Bociem ia [...] przed tym łłychał/ Iż wdy wam [tj. *planetom*] Pan niemáło iákies mocy przydał. (-) [...] Ale łobie tę zwirzchność ná wšytkim záchował. Iż co sie tu łpráwuią wedle woley iego/ Ná d tymi my nie mamy wrzędu żadnego. (-) [...] Iáko sie to tám dziwno wšytko władziło/ Ze y wzroki y rozum wšytkim tu zmyliło. *RejWiz* 144.

»(i, ani) rozum, (i, ani) zdrowie« [szyk 7:1] (8): Vno miernie przyęthe rozum ošrzy, ale nie miernie pite rozum y zdrowie kazi. *BielŻyw* 169; *RejKup* h3, cc4; *RejWiz* 56v; *RejZwierc* 155; *SkarJedn* 304; *ZapKościer* 1581/21v; *KochPij* C2. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

Wyrażenia przyimkowe: »bez, okrom rozumu« = *bezmyślny, głupi; bezmyślnie, głupio; w sposób szalony; sine pectore Mącz; insipiens PolAnt; sine ingenio a. ratione Modrz* (33:1): *RejJóz* E4; *KromRozm II* f2v; *KrowObr* 115 [2 r.]; chodzi by łłuczony bez rozumu práwie *RejWiz* 41v, 180v; *RejZwierc* 50v; Są [u *Turków*] drudzy ielźcze chytrzeyłzy co sie zá proroki máiá/ á bez rozumu sie być vkázuią *BielKron* 260v; Corpus sine pectore, Człowiek bes rozumu. *Mącz* 285d; *BudBib Bar* 5/40; Zás mowię/ nie mmimay mię kto bez rozumu być *BudNT 2.Cor* 11/16; *ModrzBaz* 29v; *GórnRozm* E2v; [Rabiosus. Rabioso. Bez rozumu. *Dict* 1566 I3].

~ W *połączeniach szeregowych* (4): *RejWiz* 49; WEzmi przedię/ Narodzie Rułki/ á vważ pilnie: w iákim niebełpieczeństwie zbáwienia twego ieltes/ idąc zá temi ludzmi/ ktorzy ćię od iedności Kościoła Bożego [...] oddzielili [...]. Pátrż iáko odniey vćiekáią [...] y łami tylo Chrześciánmi być chcą/ inne wšytki zachodne kościoły bez práwá/ bez rozumu/ bez dowodu potępiáiąc. *SkarJedn* 334; Károlłtadius práwi wzbudził/ álbo włkrzełł ten to niepokoý/ człowiek łrogi/ bez rozumu/ bez nauki/ bez żadnego łmyłłu ćielełnego/ w ktorzy nigdyłmy nie obaczyli znáku iákiego przyłtoyney ludzkości *ReszPrz* 63; Amens. Qui a mente sua discessit, mente motus, de statu mentis deiectus – Głupi, łzalony, bez rozumu. *Calep* 60b.

W *porównaniach* (2): Włzákes sie iuz náłłuchał o tákim náłogu/ Kto leży bez rozumu by łwiniá w bárłogu. Cnotę/ miáre/ wolná myłł prze rołkołz vtráci *RejWiz* 54, 175v.

Zwrot: »bez rozumu uczynić, uczynion« = *sine ratione factus Modrz* (1:1): Záiłte on łąd Sálomonow choćia nie zdowodow łtron/ á włzákze nie bez rozumu vczynion *ModrzBaz* 90; *Strum* G3v.

Wyrażenia: »głowka bez rozumu« (1): Caput vacuum cerebro, [...] id est, O quale caput, et cerebrum non habet. Głowku [!] bez rozumu. De iis qui corporis specie praecellunt ingenio carentes. *Calep* 163a.

»jakoby bez rozumu« (1): Vlyfzawfzy to żoná iego/ iákoby bez rozumu wftawfzy z łożá wzięlá dekę [tj. sztylet] [...] y rzeklá: Pánie moy miły/ ząwzdym cie miłowálá [...] á ty gdym poczęlá chcefz mie odiáchác: Pirwey niż fie to ftánie tą dėką [!] fie zábiję. *HistRzym* 77.

»bez wielkiego rozumu« (1): Wielki to vrząd y ciężkie brzemię ieft/ [...] być ftrozem Rzeczypořpolitey/ y obrońcą. Niech żaden niebędzie tego o łobie mnímánia/ żeby iy przyftoynie fprawowác mógł/ bez wielkiego rozumu [sine magno ingenio] *ModrzBaz* 26.

Szeregi: »bez rozumu i bez ducha« (1): Tákże głupio i zdroźnie Kálwinus piſze/ iż Pan Chryftus zbáwićiel nálfz/ bez rozumu/ y bez ducha od Oycá to ſwego proſił/ áby był kielich od niego odſzedł *ReszPrz* 82.

»okrom nauki a rozumu« (1): miedzy pořpolftwem ktorzy choć okrom nauki á rozumu mogą wiele mowić/ ci bywáią zá wielkie ludzie miáni. *KwiatKsiąż* 12.

»bez rozumu a niepomiernie« [szyk 1:1] (2): Boć łá y drugie affekty w nálfzym cieľe/ [...] Iáko zbytnia miłość/ zbytnia rádość/ zbytni ſmiech/ zbytnie wefeľe/ y to wſzytko może być ſzkodliwe kto thego bez rozumu á nie pomiernie vžiwa. *RejZwierc* 77v, 73v.

»oślepi a bez rozumu« (1): Siłá tych męſzczyzn naydzie/ ktorzy fie nie boią/ áni mąk żadnych/ áni ſmierci/ á przedfię niemamy ich zá męzne/ zá przeważne/ bo to czynią oſlep/ á bez rozumu *Górndworz* X8v.

»bez rozumu, z prętká« (1): A bárzo to ieft ſroga dziś ná wſzytki wędká/ Vpornie w rzecz wfkákwác bez rozumu s prętká. *RejWiz* 8v.

»częścią z rozumem, częścią bez rozumu« (1): Othworzyłem fie iey częścią z rozumem częścią bez rozumu/ ále zá to miálá żem dobrowolnie ſzaleńftwo przyiął *BielKron* 458v.

»upornie a bez rozumu« (1): A vpádnie tym rádość/ ktorzy vpornie á bez rozumu przeſładowáli mnie *RejPs* 52.

»bez rozumu i bez wſtydu« (1): A przedfię Heretycki vpor przekonác fię nie da: á bez rozumu y bez wſtydu wſzelkiego ćwierdzić to ſmieią/ czego im wſzytkiego ſwiátá ſwiadectwo nie dopuſci. *SkarJedn* 94. ~

»wedle (a. według, a. podług, a. wedla) rozumu« = *kierując się rozsądkiem; rationabiliter* *JanStat* (31): zmieſzay, A podług rozumu vczyń mać *FalZioł* V 110v; Ale to nye może być inácey wedle rozumu/ yedno iż yeľli ci dobrze rozumeyęá á wykłádáją/ tedy oni błędzą: á yeľli oni dobrze/ tedy ci źle. *KromRozm II* q3v, a4, r2; Ale wedle rozumu pátrż iáko iftnoſci/ Chociay łá niewidome/ czynią ſwe moźnoſci. Kwiatek pyękny máła rzecz choć ſtoi z dáleká/ Nie widác go/ á wonnoſć záleci człowieká. *RejWiz* 112v, 114, 115v; á ktorzy zás y iędrny dowćip maia/ y ciáło moczną/ ci niechay tak o woiowaniu pieczęá maia/ [...] iżeby według rozumu roſkázowali. *KwiatKsiąż* M; *SarnUzn* E8v; *Strum* P2; Rzecz pewna ieft/ iż żadne kroľeſtvo wolne/ ná to żadnym právem obwiázáne nie ieft: iedno wedle potrzeby ſwey y zwyczáiu pány łobie ftáwi/ y práwá iákich wedle Bogá y rozumu ná dobry rząd ſwoy y pokoy potrzebuie. *SkarJedn* 202; A od Ieſiennych niepogod wołow ſtrzedz/ y wyczás wedle rozumu á czáľu poſtáwić *GostGosp* 80; *SkarKaz* 313b.

~ *według (a. wedle) rozumu czyjego* (7): *FalZioł* V 66; *GroicPorz* b3v, d2; Kiedyby był Pan Bog roſkazał/ domyſłác fię więcey y przes rozmáite y rozlitzne Cerymonie/ znáki/ y obrzędki [...] ludzi

proŝtych przywodzić/ y vtzyć/ [...] tedybyfmy to byli mogli ŝlufznie y beŝpiecznie tżynić/ według rozumu náfzego/ ále [...] *KrowObr* 109; *ZapKoŝcier* 1580/15v. *Cf Zwrot*.

Zwrot: »wedle rozumu sprawować (a. sprawić) się, sprawowany« [*w tym: czyj* (1)] = *ratione administrare* *Modrz* [*szyk zmienny*] (4:1): *RejPs* 123; *De rebus ipsis tuo iudicio utere, nihil enim impedio*, Spraw mi ŝie wedle ŝwego rozumu/ yam nie yeŝt przeciwno temu. *Mącz* 294b; *Vitam suam ad normam rationis dirigere*, Sprawować ŝie wedle rozumu. *Mącz* 350b; *WujJud* 64; Tákci ludzkie Zbory niemogą być dobrze rządzone/ ábo wedle rozumu ŝprawowane/ iedno od ludzi czelnieyfzych *ModrzBaz* 13.

Wyrażenia: »wedle rozumu dalekiego« (1): Ktore księgi [*tj. Pieŝń nad pieŝniami*] wedle goŝey litery y rozumu dálekiego/ ŝą o krolu Sálomonie/ y corce krolá Egypťskiego *Leop* HHh4.

»podług rozumu miarkowan(y)« (2): A ten wŝyŝtek poŝtepek [*tj. kary i nagrody*] ták przyŝtoinie má być wważan/ y podług rozumu miarkowan/ yżęby go przy tymże ich dowczipie ná przemiáne podług potrzeby tych nauk wymienionych nauczycielowie wżywali *KwiatKsiąż* E4v, D2v.

»wedle nawyszszego rozumu« (1): ŝpory nowo wŝzczęte wgádzáć/ y rozŝędzáć wedle nawyŝŝzego rozumu á baczenia ŝwego opátrowáć *GroicPorz* b3v.

»według rozumu przyrodzonego« (1): Ieŝt v nich ta Kabálá dwoiáka/ iednę zowá Berezyt álbo Kálmologia [!]/ tę to mieniá być wieŝczá s przyrodzenia/ wiedzác rzeczy przyrodzone na zyemi y niebieŝkie biegi/ Bibliá álbo piŝmo ŝwięte według rozumu przyrodzonego obyczáiem Filozowŝkim wykłádáiac. *BielKron* 46.

Szeregi: »wedle rozumu a (i) (zdrowego) baczenia; według bacnoŝci i rozumu« (2;1): *GroicPorz* b3v, d2; *Gdyby/ mowię/ iuxta rationem*, wedle rozumu y zdrowego baczenia o tym mowić przyŝŝlo. *CzechEp* 382.

»podług rozumu a przyrodzenia« (1): w tych [*łacinie i grece*] ieŝt *Philozophia*: w tych práwo podług rozumu/ á przyrodzenia piŝáne *GórnDworz* F7v.

»ŝlufzny i wedle rozumu« = *rite et rationabiliter* *JanStat* (2): ŝlufzná y wedle rozumu rzecz [*aequum et rationabile* *JanStat* 137] bydź rozumielifmy/ y teŝ wŝtáwiamy: áby [...] *SarnStat* 50, 1054.

»według starania i rozumu« (1): Wthich czáfiech za *Contraktem* ŝtawic ŝię wmyŝlil według naiwyŝzego ŝtaranja i rozumu ŝwego *ZapKoŝcier* 1580/15v.

»według umyŝlu a rozumu« (1): y theŝ ŝtatek thwoy ktori maŝ z nadarzenia Boŝego: rozŝafować według wmyŝlu á rozumu twego. *FalZioł* V 66. ~

»wedle (a. wedla, a. według) rozumu« = *kierujác się tylko ograniczonymi moŝliwoŝciami intelektualnymi* (18): wiernych y prawdziwych zwolennikow/ y páná Kryŝtuŝowych/ ŝwiádkow/ ná thym náleŝy ŝwiádectwo/ áby ŝwiádtzyli/ nie tho co ŝię im zda/ álbo według [!] rozumu podoba/ Ale to co ŝam Kryŝtus roŝkazał w Ewánielij ŝwięty. *KrowObr* 45.

~ *wedle* (a. *według*) rozumu *czyjego* (10): *KrowObr* 214; nie náleŝy ná człowieká wykłádáć piŝmo wedle oŝobnego rozumu ŝwego. *BibRadz* II 130c *marg*; *RejPos* 126v; *Abowiem* namniey ŝie Pánu Bogu nie podobáią tákowe naboŝeńŝtwa y vczyunki/ ktore ŝobie ludzie wedle rozumu ŝwego/ nád ŝłowo Boŝe/ wynáyduiá. *WujJudConf* 106v; *CzechRozm* 135. *Cf* »wedle rozumu ludzkiego«.

W przeciwstawieniu: »wedle rozumu ... wedle pisma apostolskiego« (1): ludzi takowych/ którzy mając dary Duchá ś. nie wedle rozumu ludzkiego/ ále wedle zupełnego á całego písmá Apoftolńkiego náuki zbáwienie powiádaia. *WujJudConf* 39.

Wyrażenia: »według rozumu cielesnego« (3): Tho są twoie flowa/ ktore/ niemogę thego inák rzetz/ iedno iż są według rozumu cíelefnego dofić mądre *KrowObr* 108, 48v, 114v.

»wedle głupiego rozumu« (1): *WujNT* 171 *cf* »wedle rozumu i fantazyjej«.

»wedle rozumu ludzkiego, człowieczego« (3:2): *RejAp* 196; *RejPos* 17v; *WujJudConf* 39; A což zaś takiego tych ku takiemu mniemaniu przywodzi/ że tak grubie y íprońnie mówiąc o rzeczách BOńkich/ wedle rozumu człowieczego mówią. *CzechRozm* 156v; A íż się to przez Dawidá ítało/ wierzym íż wedle táimnego fądu Bożego íspráwiedliwie się ítało: á iednak wedle rozumu ludzkie⁸⁰ niewiemy iáko to wíspráwiedliwić *SkarŻyw* 213.

»wedle rozumu wrodzonego« (1): iákoby się nic nie działo wedle ciála y rozumu wrodzonego [...] lecz áby wżytko fzło wedle fznuru fłowá Boże⁸⁰ *CzechEp* 5.

Szeregi: »wedle ciała i rozumu« (1): *CzechEp* 5 *cf* »wedle rozumu wrodzonego«.

»wedle rozumu i fantazyjej« (1): Przetoż [...] o tym/ y o innych wyfokich táiemnicách wiáry náfzey/ mówią wedle głupiego rozumu y phántazyey swoiey. *WujNT* 171.

»wedla rozumu a przyrodzenia« (1): Y wniefli się byli niebożátká w mniemaniu swoim/ iż się im to wedla rozumu á przyrodzenia zdáá rzecz niepodobna/ áby kiedy ciáło miało z martwych wftáć. *RejPos* 229v.

»wedle rozumu i wiadomości« (1): nie rządzi go áni íspráwue z oney wiadomości Bogu lámemu fłużácej: ále wedle rozumu y wiadomości swoiey ludzkiej. *SkarKaz* 611a. ~

»wedle (a. według) rozumu [czyjego]« = *dostosowany do poziomu intelektualnego* (3): *KrowObr* 214; Kátechizmu náuká wedle rozumu słucháczow ftołowána być ma. *KuczKat* 5 *marg.*

~ *Wyrażenia:* »według rozumu ludzkiego« (1): Aczinięc to niezwymlńfu mego Ale z rofkazania y przikazania Pawła Świętego Ktory vczi Dizatkam [!] młodim naprzod dawać miekke a fłotkie pokarmy to yeft znofná aprofta náukę wedluk proftego rozumu Ludńkiego *RejKupSekl* a3v.

»według prostego rozumu« (1): *RejKupSekl* a3v *cf* »według rozumu ludzkiego«. ~

»z rozumu« = *opierając się (tylko) na wrodzonych (ograniczonych) możliwościach intelektualnych [w tym: czyjego (23)] (26): BielŻyw nlb* 3, s. 29; Kryftus Syn Boży mówi [...] Bierćcie/ iecćie/ kędy nieprzydał wżyfcy/ chociaście wy to z rozumow swoich przydáli Wemfzalech wálfzych nád rofkazanie Boże *KrowObr* 202; Toć íeft oná mátká wízelkiej nietrzyftości/ [y] gniewu Bożego/ ktora pánowanie swoie vmocniła y opátrzeła cíielefná mądrosćia/ [...] wftáwami y nabożeństhwem z rozumu fwego/ fálfzywymi wykłady písm Świętych [...] *KrowObr* 241v; *RejPos* 70; *CzechRozm* 215v; Gdyż lámo fłowo Boże trwa ná wieki: íeft prawdziwe/ iálne, czyfte y tak dofkonáte/ žemu czyftości y swiátlá do prawdy y dofkonáłości/ ludziom przydawać namniey/ z rozumu fwego/ Filozofia/ Loiká y dowćipem nie trzeba. *CzechEp* 139.

~ *W połączeniu szeregowym* (1): Gdy nas bowiem kto fpyta/ dla częgo Iezus íeft íynem Bożym názwány/ nie będziem mu odpowiedáć z rozumu fwego/ áni z wykłádow/ ábo wymyflów ludzkich: ále [...] *NiemObr* 97.

W przeciwstawieniach: »z rozumu ... z słowa Bożego (2), z daru Ducha Świętego, z Pisma Świętego« (4): *WujJudConf* 32v; *CzechRozm* 2v; Cefarz Theodozyus/ złożył synod w Efezie: ná którym ofądzili/ te⁸⁰ Neftoryufzá/ vzywáiąc przeciwko niemu/ dziwnych wywodow z rozumu fwe⁸⁰: á nie z włafnego fłowá Bożego *NiemObr* 136, 46.

Zwroty: »domyślić (a. domysłać) się z rozumu swego« = *wymyślić (wymyslać)* (2): Stądże ludzie [...] fzukáiąc zbáwienia [...] biegáią/ od Kościołá do Rościolá [!] [...] kości vmárłych ludzi cáłowáli/ á żywe prześládowali/ wodą fię kropili/ nieinák iedno iako Pogáni/ tzego fię kto mógł domyflić z rozumu fwego. *KrowObr* 80, 109.

»pokazać co z swego rozumu« = *okazać się samodzielnym* (1): ále z tego zowią dobrego fługę/ gdy też pokaże co z fwego rozumu. *GostGosp* 124.

Wyrażenia: »z cielesnego rozumu« (1): A rzekfzy to wedle pobożności Chrizoftom/ wnet też zás z cíelefnego rozumu fwoie⁸⁰ y to przydáie/ [...] iáko [...] *CzechEp* 39.

»z rozumu ludzkiego, człowieczego« [*szyk* 3:2] (4:1): *KrowObr* 90; *WujJudConf* 32v; ábyś ząwždy raczey wierzył iednemu świádectwu porządnie z fłowá Bożego przywiedzionemu: niżli náfubtylnieyfzym/ y napodobnieyfzym wywodom y dowodom/ z ludzkiego rozumu vczynionym *CzechRozm* 2v, 59v; *NiemObr* 46.

»z rozumu przyrodzonego« (3): *SkarKaz* 274b; Y pogánie z rozumu przyrodzonego/ Rzymiánie oni/ fzcześnie fwoie którym opánowali świát/ nabożeńftwu ku bogom onym fwoim przypifáli *SkarKazSej* 688b, 690a.

»z rozumu włafnego« (3): *KrowObr* 214v; bo fłowá Piotrá świętego te fą: że nie z rozumu włafnego prorocत्वá fą vczynione álbo wymysłone. *WujJud* 32v; *WujJudConf* 32v.

»z rozumu wymysłony, wymysł« [*szyk* 2:2] (3:1): *KrowObr* 90; *WujJud* 32v; wolę z Páwłem/ y z innymi wiernymi ná tym przeftać: który wżędy ma zá łobą świádectwo z pífmá ś. niżli ná tym twoim: terminámi Antychriftowymi/ á mowámi wymysłonymi z rozumu ludzkiego/ opifánym y ozdobionym. *CzechRozm* 59v; z tey tho Sodomy, gdzie Antykryft kroluie/ á prawdziwey chwały Páńfkiey zákázuie. Zfálzowawfzy wfzyftkie święte słowá iego/ náftáwiał wymysłow z rozumu fwoiego *ArtKanc* Lv.

Szeregi: »z rozumu i z mozgu« (1): A co kolwiek z niebá nieieft przynieftiono/ ále z rozumu y z mozgu ludzkiego wymysłono/ tho wfzyftko ieft przekleństwo *KrowObr* 90.

»z rozumu a z nauki« (1): Miedzy infzym vćciwym á potrzebnym pracy á fpráwy iákiey zábáwieniem/ którym pófpolicie ludzie dobrzy zwykli z rozumu fwego á z náuki fwey pilny ná pożytek rzeczy pófpolitey robić/ [...] niemálz záiłte potrzebnieyfzego [...] iáko bączne/ vzytheczne/ á dołozne píłania *GliczKsiqż* A2.

»z rozumu a z umiejętności« (1): Abowiem ich [*panów*] nieumiejętność/ á głupftwo/ ftowárzyfzywfzy fie z onym fáłzwywym mnímánim/ [...] iáko by oná władza którą máią/ roflá im z rozumu/ á z umiejętności/ przywodzi ich ktemu/ że [...] *Górndworz* Ee5v.

»z upodobania i rozumu« (1): Toż y Ezdrafz czynił/ który [...] lud znowu/ ku póftulzeńftwu pánu fpofobiáiąc/ nie czynił tego/ z vpodobánia y rozumu fwego/ ále [...] *NiemObr* 71. ~

»z rozumu« = *przemysłany, mądry* (1): Abowiem Iob nie mowił z nieumiejętności/ á słowá iego nie fą z rozumu [*cum intellectu*]. *BibRadz Iob* 34/35.

»k(u) rozumowi(-u)« = *zgodny z rozumem* (9): gdyż słufze káżdemu łtanowi/ Swe spráwy wieść by łie wždy miály k rozumowi. *RejWiz* [1]v; Bo ná łwiecie wiecznie ták nie będzycie mądrego/ By mogli kiedy łtrofowác spráwy Páná tego. Bo chociaiy łie nie zdádzą drugie k rozumowi/ Ale ktoż moze łproftác tákemu Bogowi *RejWiz* 182v, 6v, 7, 17, 147.

~ *Wyrażenia*: »nic k[(u)] rozumowi(-u)« = *nierozsądny; głupi* (2): *RejKup* dd7; Tákże bogacz nádęty á nic k rozumowi/ Podobien ku brzmiácemu grochem pęcherzowi. *RejWiz* 6; [Potym też Wacław Krol Czełki wyrok miedzy Krolem á Krzyżaki tákowy vczyńił/ [...] co nic ku rozumowi nie było/ to ieft/ Aby [...] *BielKron* 1597 291].

»nie ku rozumowi« = *nierozsądne, głupie* (1): Pánieńłtwo nie włytko twé/ iełli niewiełz tego/ Lecz máią y rodzice poczęści do niego. Iedná część ieft oycowłka: drugą mátká łobie Przywłacza: trzećia/ tylko ieft łámá przy tobie. Ze dwiemá tedy wálczyć/ nie ku rozumowi *KochEpitCat* 111.

Szereg: »nic k rozumu ani k rzeczy« (1): (*nagł*) Czart vmawia Krysłufa aby łię niedał zwodzić (-) [...] Ony czo zacznieyłsy byli Wždy yednak cziffey mowili I wieczey przedłię dzałali Co tu yawnie okazali [...] Tén yedno łtoyacz Dutkuye Miłofierdziem aleguye nicz krozumu ani krzeci *RejKup* dd7. ~

»przeciw (a. (na)przeciwko) rozumowi(-u)« = *niezgodnie (niezgodny) z rozsądkiem; contra rationem* *JanStat* (25): Zadziwowaliłmy się temu i teraz dziwujemy, bo to się nam zda przeciw rozumowi, aby [...] *DiarDop* 117; Lecz iednáku tu vzywa wiele rzeczy nie przyłtoynych/ czásem mowiac przeciw rozumowi *BibRadz* I 273v; y będzie ták tych frálzek przeciwko rozumowi thák wiele/ żeby ich ná wołowey łkorze nie łpiał *GórnDworz* N6v; gdyż nie ieft Bogiem ktory to tylko łam spráwił przeciw rozumowi Filozowłkie^{mv}/ że z niłczęgo włytko to co ieft vczyńił. *CzechEp* 160, 405; *SarnStat* 580.

~ *przeciw(ko) rozumowi czyjemu* (3): A wielka łáłká Boża ieft w Kátholikách/ ktorzy/ przeciw zmyłom y rozumowi łwemu/ mocno wierzą słowom Chriłtułowym. *WujNT* 333. *Cf Frazę*; »przeciwko rozumowi ludzkemu«.

W połączeniach szeregowych (3): tedy to/ y przeciw rozumowi: y przeciw prawdzie: y przeciw doświadczeniu: y przeciw łobie mowi [ks. *Powodowski*]. *CzechEp* 405; iáko czynią dziśieyfy odłzczepieńcy/ ieft włytek rząd y iedność iego tágác/ przeciw włzemu píłmu/ zwyczáiowi y rozumowi. *WujNT* 461; *SkarKaz* 381a.

Fraza: »jest (a. zda się być) przeciw(ko) rozumowi(-u)« [*w tym: czyjemu* (1)] [*szyk zmienny*] (11): *RejJóz* Lv; [*cesarz pisze do luteran:*] yż łwoie łtárlze ktorzy zmárli w náłłey wierze/ tą łwoią nową wiárą odłzczepieńce czynicie/ mieniác ie być w piekle/ co ieft przeciw Bogu y rozumowi *BielKron* 208v, 127, 267; mnie łie to zda być przeciwko rozumowi/ chceć/ áby [...] włytki dobre przymioty/ zá nic nie łtały *GórnDworz* D3v, Z8, Ffv; *CzechRozm* 218v; *PowodPr* 41; *SkarKaz* 381a, 517a.

Wyrażenia: »przeciwko rozumowi ludzkemu« (1): Bo być Kriłtus rołciágác miał rękę łwą od niebá aż do piekłá/ wedle człowieczeńłthwá łwego/ tedyćby to było monłtrum ábo iáki dziw przeciwko rozumowi ludzkemu. *RejPos* 78.

»przeciw rozumowi przyrodzonemu« (1): O głębości tey Konfederacyej iako iest przeciw wśzytkim prawom bozkim y ludzkim/ y koronnym: y przeciw rozumowi przyrodzonemu y cnotom Chrześcijáńskim/ indziey się mowiło. *SkarKazSej* 701a.

»przeciw rozumowi samemu« [szyk 2:1] (3): *CzechRozm* 193; *PowodPr* 41; Co iż iest przeciw zakonowi przyrodzonemu/ przeciw piśmu ś. [...] / przeciw rozumowi łámemu *SkarKaz* 381a.

Szeregi: »przeciw prawdzie i rozumowi« (1): Aczkolwiek wiele ich [proroków] w śwych báśniach piśáło iákoby [Aleksander Wielki] sie nie miał ták vrodzić iáko iny człowiek/ co iest przeciw prawdzie y rozumowi *BielKron* 127.

»przeciw rozumowi i rozsádkowi« (1): Co wśzytko nie tylko iest przeciw Bogu łámemu y słowu iego świętemu/ ále też y przeciw rozumowi y rozsádkowi nářzemu: żebym [...] *CzechRozm* 218v.

»przeciw rozumowi i sumnieniu« (1): Ludzki naród był który łkażoney náture grzechem pirworodnym nářládowná / zá nią řzedł/ przeciw rozumowi y dobremu sumnieniu/ czynił *SkarŻyw* 268.

»przeciw rozumowi i zakonowi Boskiemu« (1): Morzże ie [ciało] tu nie dopuřczáiąc mu chęci iego przeciw rozumowi y zakonowi Bozkiemu. *SkarKaz* 209a.

»przeciw zmysłom i rozumowi« (1): *WujNT* 333 cf przeciw rozumowi czyjemu. ~

»mimo rozum [czyj]« = *wbrew rozsádkowi* (1): aby to IchM przedsięwzięcie mimo wszystkie prawa, nakoniec mimo rozum najprostszego człowieka nie przywiodło ku ostatecznemu upadkowi Korony tej sławnej za panowania WKM. *Diar* 46.

»na rozum« = *kierując się swoim rozeznaniem* (6): *RejWiz* 147v, Cc4; *GórnDworz* K5; łámym Rhabárbárum/ ná raz go biorąc poránu/ iáko czerwony złoty Ducat záważy: álbo iegli z cáły nie będzie/ ná rozum iáko dwa orzechy leśné *Oczko* 38.

~ *Wyrażenie*: »na swój rozum« (2): y rořkazano áby wedle řthárego wykłádu Biblia byłá rozumianá y dzierzaná/ á żadny áby iey nieśmiał ná śwoy rozum wykłádac *BielKron* 225; Abowiem rozumiał Pan/ iż záwždy mieli być ná řwiecie nowi wymyřláczé/ czo ná śwoy rozum wśzytko řtáwić mieli *RejPos* 32. ~

»nad rozum« = *przekraczając(y) możliwości ludzkiego intelektu [w tym: czyj (19)]* (24): gdim cudá tve nád rozum śwoj záwždy wielkie bję znał *LubPs* ddv; Porządki w nich [w kościólach itp.] y řpráwy iáko wyřtáwione/ A czásem y nád rozum dziwnie wyřtroione. *RejWiz* 10v, 10v; *BibRadz* *4, II 64c marg; *SkarŻyw* 243; *SkarKaz* 204a.

~ *W połączeniu szeregowym* (1): Paradoxum vel paradoxus, Latine inopinatum, inopinatus, Nádmniemánie rzadki to co yeřt nád pořpolite mniemánie/ widzenie y rozum ludzki. *Mącz* 276d.

Wyrażenia: »nad rozum bystry« (1): iż zá onych dáwnych/ dáwnych ósobnych ludzi/ kiedy ono řwiát ták sie był wyniořł rozumy nád ludzki rozum byřtremi/ iż theż wyřřzey być nie mogło *GórnDworz* I2.

»nad rozum ludzki, człowieczy, człowieka« [szyk 9:4] (11:1:1): Czwarte poczáczye bylo nath rozum ludzky y nath domnyemanye anyelkyye A to bylo yezufa *PatKaz* II 72v; á ták nielza iedno sie wdác wpořluffeńřtwo tve á wyřláwiác řtrařzliwe řpráwy tve/ á řnadz nád rozum człowieczy dzywnieyřře. *RejPs* 206v; *Mącz* 276d; *OrzQuin* H4; *GórnDworz* I2; *RejPos* 32 marg, 41; *RejZwierc*

70v; Bo tobie więczłże łą rzeczy okazáne nád rozum ludzki [*Plura enim intellectu hominum*]. *BudBib Eccli* 3/24; pátrzcie ná ty takie cudá/ nád rozum ludzki. *SkarŻyw* 173, 126, 384; *SkarKaz* 204a.

»nad pospolity rozum« (1): á niźli mówić pocznę/ prościć będę/ ábysście mi dozwolili/ fkrzytych onych vzyć náuk/ nád poľpolity poľpolitégo człowieká rozum: które nas pewną drogą/ do niepewnych rzeczy wiodą. *OrzQuin* H4.

»nad rozum świecki, świeckiej filozofijej« (1:1): *SkarŻyw* 337; Słowo ciálem tu się sftáło/ Pánný czyfsteý nie zruľzyło/ iściec to nád rozum świecki/ bo tho fpráwił nád bieg ludzki. *ArtKanc* A19.

»nad rozum trudny« (1): A potym mądrzy ludzye álbo z obiáwienia/ Dofięgli ich [*gwiazd*] właľności/ także przyrodzenia. A częścią ze zwyczáiu/ częścią też z náuki/ Obaczyli nád rozum ty tak trudne fztuki. *RejWiz* 151v.

Szeregi: »boski i nad ludzki rozum« (1): ále moc tego vkrzyżowánego Boľká/ y nad ludzki rozum widzę. *SkarŻyw* 126.

»dziwny a nad rozum ludzki« (2): Iedni kámienie kuią/ drudzy rozliczne drzewá cieľzą/ wymyľláiąc dziwne á nád rozum ludzki budowánia. *RejZwierc* 70v; *SkarŻyw* 384.

»nad rozum i pojęcie« (2): gdy wielki cud y właľność dziwną ciáľá vwielbionego Páná Iezufowego w tym weľzciu [*do wieczernika, Ioann* 20/19] przyznawáią/ nád rozum y poięcie ludzkie: iż [...] *SkarKaz* 204a, 243b. ~

»pod [czyim] rozumem« = *we władaniu* (1):

~ *Szereg*: »pod rozumem i pod łaską« (1): [*sultán Sulejman Wielki pisze*:] moyego wyelkiego ymyenya Tatarľkiey ziemie Czarz [...] ftał fśie wyelkym wthey ziemy. a tha ziemya. y tho czo yeľth wniew. pod moym rozvmem y (pod moyą łalką) yesth. *MetrKor* 46/47. ~

»z rozumem« = *mądrze, rozważnie; mądry, rozważny; prudens Vulg; cogitare, scienter Modrz* (30): *RejJóz* D5v; *BielKom* B4v; Bogáty zda fie sobie być bárzo mądry: á vbogi z rozumem dowie fie co w nim ieľt. *Leop Prov* 28/11; Ten nigdy ni ocz więceý/ Páná nie fráľował/ Iedno iżby z rozumem/ poddánym pánował. *RejZwierc* 43v; *BielKron* 372; Bo też zbytnia vkładność ácz ieľt poćciwa/ ále człowieku też ná iáki vtząd [!] przeľożonemu ma też być iáka ma być z rozumem vważana *RejZwierc* 149, B, 71 *marg*, 77; Pieľzy lud k temu bárzo pomága/ á zwłaľzcza s ftrzelbą wielką y máľą/ gđj ią z rozumem ná nieprzyaciéľá puści zátáioną w woýľku *BielSpr* 71; y ná to nam/ by fię wźyścy z rozumámi zebráli/ nie powiedzą: Czemu [...] *SkarKaz* 606b; Co fie komu doľtánie/ muśi ná tym przeľtác: [...] Ieľli dobrze/ dźierz mocno: ieľli źle/ fztukámi Z rozumem to nápráwić/ tak fie ftarác mámy *GosľCast* 43.

~ *W formule prawnej* (1): Lezancz wlozu Pan Florian Bothurzinsky bendącz nyemoczny na fwim czielie, a wľchakoz sdobrim rozumem, y zdobremi rozmiľlienim cchczancz wedlug stanu krzeccziánskiego, teľtament swoi, toieľt wolią swą oľtateczną vczinicz *MetrKor* 59/75.

W poľczeniu szeregowym (1): Co ieľt tho nam z wielkim podziwieniem/ iż oni [*Turcy*] przodek máiąc ná świecie czáľu dziľieýľzego we wľzelkich fpráwách Rycerľkich [...] á w tych poľľugách kościelnych niemogą fie obáczyć/ thák iż ná oľtátek ci fzałeni żebracy imi mamią/ gđyż w innych rzeczách doľkonále z rozumem wielkim rzádnie a fortunnie poľtępią. *BielKron* 260v.

Zwroty: »z rozumem czynić, postępować« (2:1): Czego z rozumem nie czyniłz/ tymże iuż cnoty vmyliłz. *BierEz* C2v; *GliczKsiąz* I5v; *BielKron* 260v.

»z rozumem sprawować, bywa sprawowano« = *cogitate tractare* *Mącz* (1:1): *Mącz* 461a; Włzytko ieft dobre co z rozumem bywa spráwowano *RejZwierc* Bbb2v.

»z rozumem używać« = *scienter uti* *Modrz* (5): Ktorych dułze co cnotę ná bączności máią/ A z rozumem w ftałości fwiátá vzywáią/ Z wielkimi rołkofzámí tu [tj. w rajú] czáfu czekáią/ Kiedy s ciáły połpołu/ iż ich záwołáią *RejWiz* 178v, 9; *RejZwierc* 142v; *ModrzBaz* 39v; *SkarKazSej* 692a.

Wyrażenia: »z dobrym rozumem« (1): *MetrKor* 59/75 cf *W formule prawnej*.

»nie z rozumem« = *głupio* (2): *GliczKsiąz* I5v; ná włzytkim łobie źle poczynáli Niemcy/ y okopánie było ich nie z rozumem/ bo źiemię z przykopow co mieli miothác ku wozom/ to od wozow miotáli *BielKron* 312v.

»z rozważnym rozumem« (1): Abowiem fráfowna myłł á ku czemu dobremu przygodzić fie może? [...] A ow łobie wspaniły z rozważnym rozumem záwždy wefoło chodzi/ nic iuż o tym nie myłłi co przefzłó/ iedno co przyśc ma. *RejZwierc* 87.

»z wielki(e)m rozumem« [*szyk 3:1*] (4): *BielKron* 260v, 289; *Mącz* 191c; To wiem że fię temu dźiwuią bárzo/ widząc poiedynkiem káždego Polaká z wielkiem rozumem/ że Rzeczpołpo(lita) wáfzá/ y to/ y owo prze niedozor/ á niedbáłstwo ćierpi. *GórnRozm* Kv.

Szeregi: »z rozumem i bojaźnią boską« (1): Bo kápłani Boży y bífkupi/ krolom z pogánłtwá grubym y dźikim/ práwo Boże przekłádáli [...]. Czym dołtoieństwo ich krolewłkie/ y władza fię nie kroćiła áni kurczyła: ále fię miárkowála/ áby nie poblądźili/ á mocy oney z rozumem y boiáźnią bozką fpráwiedliwie vzywáli *SkarKazSej* 692a.

»z rozumem a miernie« (1): Bo ia tu mowię o tey cnoćie/ ábo o męłtwie/ ktore potem á wielkimi pracámí bywa dołtápine: Ktore każe fwoich rzeczy z rozumem á miernie [*scienter et moderate*] vzywác *ModrzBaz* 39v.

»obyczajnie a z rozumem« (1): Pátrz iáko fie ięzyk kocha kiedy mu czo wdzięcznego łmákuie. [...] A to włzytko mądre mu á rozważnemu nic nie łzkodzi/ bo tego obyczáynie á z rozumem vzywa. *RejZwierc* 142v.

»z rozumem a pilnością« (1): *Libri tres subtiles et diligentes*, Troye Xięgi wyborne s wielkim rozumem á pilnością nápiłáne. *Mącz* 191c.

»z rozumem i z rozmyślenim« (1): *MetrKor* 59/75 cf *W formule prawnej*.

»częścią z rozumem, częścią bez rozumu« (1): *BielKron* 458v cf »bez rozumu«.

»skromnie a z rozumem« (1): [*Luter*] Kłiążetá y źiemianye z ofobná też vpominał/ áby tey náwáłności morłkiey [tj. *buntowi chłopskiemu*] fkromnie á z rozumem zábiegáli/ krocąc ich płóchoć [!] baczenim fwoim *BielKron* 203. ~

»po rozumie« = *według swojego rozeznania, wiedzy; ratione duce* *Cn* (1): iáko nie ma być wielkie łzczęście tych ktorzy o Pánu Bogu ták wiele wiedzą/ nie po rozumie ktory fię omyłłić może domyślána/ ále pewną y z niebá obełłána y ziąwioną wiadomością? *SkarKaz* 274b; [Kłiądz piefzo idźie od chorego/ Ze wśi inłzey dla łniegu białłonápáđłego. Iże nieznác przed łniegiem (włzędzy rowno) drogi/ Polem łzedł po rozumie/ z główą wpáđł y z nogi. *BielawMyłł* D2v].

»w rozumie« = *rozsądnie, mądrze* (1):

~ Szereg: »w umiejętności i rozumie« (1): A indzie zaś/ pALTERze/ wedle fercá fwego/ dáć obiecuie [Bóg ludowi]: ktorzyby w wmiętności y rozumie pálli [*scientia et intellectu PolAnt Ier 3/15*]. *CzechRozm 111*. ~

Personifikacje (5):

Szeregi: »cnota z rozumem; cnota, rozum« (3;1): (*nagł*) [*Pierwszych Ksiąg*] Kápitulum Olme. (-) Iáko cnotá z rozumem y fortuná roznemi gościńcy chodzą. *RejZwierc A5v* [*idem*] 21v, 22, 23.

»rozum i nadzieja« (1): Albo iefli wiátr z żagle m twą wiárę zániefie/ Albo iefliże twoy flub z łodziámi rozniefie/ Po morzu/ y po wodzie/ gdzie on rofkázuie/ A rozum y nádzieia fortunnie hołduie. *PudłDydo A4v*.

Żart. i iron. (29): I co może być profłżego/ y náprzećiwko rozumowi fzaleńfzego/ iedno náuká Ewángeliey fwiętey? *KrowObr 48v*; Wiedząc iż káżdá hárdóść nic mu nie przyniefie/ Iedno gęby wznofzenie [*tj. zadzieranie nosa*] á rozum gdzieś w lefie. *BielKom F5*; Mnima iż gdy chce może rozum pożyczyc *RejWiz 6, 92v*; (*nagł*) Połtáwá [*dwuznaczne: rzeźba i wygląd zewnętrzny człowieka*] bez rozumu. (-) MAlarz iechał do miáftá/ przedawác obrázy/ Vpuścił rytá głowę/ [...] Y náłázłá iá Liłzká/ [...] Gdy iá ięłá przewrácáć/ potym nárzekáłá/ Szkodáłz tey piękney głowki/ iż mozgu nie miáłá. Siłáz tych pięknych główek/ co mozgu nie máią *RejZwierz 122*; Tákże káždy gdy cnotá/ rozum záhártuie/ Wierz mi natrudnieyfzy pień/ Inádnie rozłupuie. *RejZwierz 139*; *Prot C, Dv*; *RejZwierc 191, [193], 241*; *KochTr 18*; *GostGospSieb +2v*; *KlonWor 69*.

rozum czyj (4): bo te zbytnie ftróie/ nic inego nie fá/ iedno wiechá ná ich rozum/ iż s tych łatwie pozna káždy/ co wre w ktorey białeigłowie. *GórnDworz Ii7v*; *NiemObr 96*. Cf »zdobić rozum swój«.

W porównaniu (1): Czemu fzczyry Chriftyáńki proftaczek tych náłłádowác ma/ ktorzy z byftrych rozumow fwoich/ iáko z fáydaká iákiego wypuřczáią/ rozmáite mowy y powieści *NiemObr 96*.

Fraza: »rozum włosy wzjęzy« = (*ktoś*) *poczucie się bardzo mądry* (2): Moełz s nimi [*z zuchwalcami*] kęs pofiedzieć ráno do obiádá. Ale zaś od obiáda po pozney wieczerzey/ Gdy nań rofá wyftápi/ rozum wlofy wzjęzy. Hárdzie każe [= *chępi się*] ná męłtwo/ fiedzi by Koczkdan/ Pořąg řrogi okázáł/ gębę z wáfem odáł. *BielSat D* [*idem*] *BielRozm 24*.

Zwroty: »rozum w noźnach chowác« = *być zapalczywym* (1): bym z onemi teraz mówił/ kóřzy rozum w noźnách/ á ráde w rękách/ nie w głowie chowáią *OrzQuin F2v*.

[»jadać rozumy«: á przećię wy ná obiedzie iadácie rozumy á ná wieczerzy mozgi. *ŚmigłŁup D2*.]

»rozumem się nie przesadzić« (1): boć fie y ow rozumem bárzo nie przeládzil/ czo mi owo do páńny przyřzedfzy z reyeřtru řłowká řtháwia *GórnDworz Cc7v*.

»rozum mieć« (*dwuznaczne: 'posiadać', ale też 'być rozsądnym'*) (1): Mądry człowiek ieden v nich był/ Ktory rozum řierząc [= *srając*] řtrácił. Tedy ci ktorzy rozum máią/ Tego fie też ořtrzegáią: Wřtawřzy ogládaią fie ná zad/ By rozum z głowy nie wypadł. *BierEz D3v*.

»rozum przywieźć« (1): Ieflic z Sobą rozumu ztámtąd nie przywiozę: Nie vdźwignęli go řam/ więc ná řzkápe wlozę. *PudłFr 31*.

»rozum stracić« (1): *BierEz D3v* cf »rozum mieć«.

»z rozumy szaleć« = *przesadzać, wymyślać (1)*: BOgáty pijánicá związał sobie głowę/ Doktorowie fie zefzli/ czynić o tym mowę. Ieden rzeczé/ pewnie go musi klifterowác/ Ten rzeczé/ wieręc y zioł fzkodá ná to płowác. Práwie s tymi rozumy widzę fzáleiecie/ Mnię łeb boli á wy mi dupę leczýc chcecie. *RejFig* Ee.

»jakiegoś rozumu użyć« = *bardzo się wysilić intelektualnie, wykombinować (1)*: To był na Swieczé Lotr taky Gdże mam tego wlfythy [!] znaky I trzy Piekła by załżzył Iakegos rozumu vżjł *RejKup* dd8v.

»zdobić rozum swój [czym]; [czyj] rozum się zdoibi« (1;1): ktorzy [*ludzie swowolni*] folgując pożytkom fwoim/ ábo zdobiąc rozumy fwoie/ wymyflý á wynáláfki fwemi/ śmieli vpornie á fwowolnie wywrácác fłowá/ wolá/ y poftánowienie mocne tego Páná fwoiego *RejPos* [340]; *GostGospSieb* +2v.

Wyrażenia: »bystry rozum« (2): z onych to pewnie byftrych rozumow [...] pofzło/ y wyroflo/ w ktorych [*ile słów, tyle błędów*] *NiemObr* 144, 96.

»daleko od rozumu« (1): Dáleko od rozumow ich tá wyádomość byłá *LubPs* G3v.

»krzywy rozum« (1): Ruřza krzywym rozumem/ kłáma/ bredzi/ mata/ Spráwy fwe vwikłáne báłámuctwem łata *KlonWor* 2.

»rozum obfity« (1): Možeć fie y pużką dořtać Będzesli daley fwiegořhać. Gdzies taky rozum obfity Wřizál fie małpie yadowity. *RejKup* m7v.

W przen (115) : Rozum vmiey nawodzić aby zle nie mowił *BielŻyw* 7; Oczy wodze ciała, naczynie fwiata, wkażyciele rozumu. *BielŻyw* 137, 137, 140, 165; Bowiem natrwálře y nařtalře bywaią one rzeczy ktore w młodym wieku to ieřt, za młodu w pamięć człowieczą bywaią wlane, á to wřiztko dla miękkořci rozumu w onych leciech. *BielŻywGlab nlb* 13; Wřizakoz miłofiam [!] wařzim chcąc ten klin twardego rozumu na to nowe latko wyrębić/ [...] ieřtem miłofciam wařzem ti kxiegi wymyřlił *LudWieř ktv*; *KromRozm II* q3v; *KromRozm III* L3v; Czego nigdy nye vczyni ten/ ktory sobye rozumu fwego prořtego/ náuką yáką poćciwą nye wypráwił. *GliczKřiqż* I2v; Bo to ieřt wielkie więzienie ná mocarze řwiátá tego/ iz rozumy ich łá związáne řłowem Bořym *LubPs* ff4; Bo thymi czáfy [...]/ ták fye rozumy rozkřzewiły w Polřfcze/ iz v pořtronnych Narodow/ máło ich trzebá řebrać. *GroicPorz* B4v; [*obrońca*] bárzo złęnieie w twey řpráwie y zřłupieie/ ieřli w nim nie będzie dobywał rozumu częřtymi złotymi/ talermi/ kleynoty *GroicPorz* dd3; [*nauka biskupa krakowskiego*] ieřt náuká Dijabelřka/ z rozumu y mądrořci ludzkiey y ćiełefney od Antykryřtá vprzędziona y zmyřloná. *KrowObr* A2v; přętko by tę opokę przemogły brany piekielne iakořz iednák przemogły/ gdy Piotr potym niebudował ná Kryřtufie opoce/ ále ná řwym włáfnym rozumie *KrowObr* 15, 108v, 199; Bo fie gołá tablicą ták nářz rozum rodzi/ A co ná niey nápiřzą to iuż więc s tym chodzi. *RejWiz* 8; Ale gdy co rozumem á boiáźnią Bořą/ Nadobnie potřeřione przed kogo połožą/ A řálátá z miernořci vczynioná ktemu/ Tá potráwá řmákuie nadobnie káždemu. *RejWiz* 48v; By więc ćwieczki przibijał do rozumu řłowá/ tedy řnádnie odpádną gdy řzáleie řłowá. *RejWiz* 68; Bo pewnie ná tey drodze káždy řnádnie zbłádzi/ Kogo řwiát bez rozumu á řwawola řřádzi. *RejWiz* 180v; Gdyř twoie márne ciáło iáko płonká roćcie/ [...] Nářzcześe w nie gáłázek z rozumu á s cnoty/ Z wiáry/ s Páńřkiey boiáźni/ á s řzczyrey dobroty. *RejWiz* 194v, 16, 21v, 48v, 65v, 89 (13); *Leop* 4.*Esdr* 5/9; *RejFig* Dd3v [3 r.]; Nie přeciřw fie iz řłowá/ iáko piorum [!] trzařkał/ Ale rozum řnadź ieřzcze/

w powiciu go záltał. *RejZwierz* 51; ROgizius ten Hifzpan/ choć ma krzywe oczy/ Ale rozum ten wierz mi/ iż mu prosto kroczy. *RejZwierz* 76, 92v, 111v, 138v; Y z kądże łzukać mądrości/ á kędy iest mieyſce rozumu? *BibRadz Iob* 28/12; *OrzRozm* B4v; *GrzegRóżn* O; *OrzQuin* H2; *SarnUzn* G4; Dziwnie fie o to wſzytki bialegowy łtáráią/ áby były [...] czudne/ á przeto kiedy im náturá częgo nie dáłá/ thedy ony rozumem chcą tego nadłtáwić *Górndworz* Gv; nieſtrzymawáłość iest defect/ á wádá okęłzona/ bo ma w łobie nieco rozumu *Górndworz* Ff5, Ff4, Hh4; *HistRzym* 47v; tedy fie nie dáley z rozumem náłzym wyciągáć mamy/ iedno iáko nas do tego łowo Boże wiedzye *RejPos* 88, 283v, 337v; *HistLan* F6; Tákże teź bączny człowiek cokolwiek widzi/ łyſzy/ álbo przeczyta/ tho teź zebrałszy co s potrzebnieyſzych ziołek ma znieſć do onego vliku/ to iest do rozumu/ á nadobnie pámięciá ono zálepić y zápieczętowáć/ iżby to tám długo trwáć mogło. *RejZwierc* 16; niech fie perfumuie iáko chce/ iefliże od niego nie będą zálatáwáć perfumy á prochy s cnoty/ z rozumu/ á z wważney poćciwoſci vtłuczone/ wierę Szpikánárdy áni Mułzkum áni Ambrá nic mu nie pomoże. *RejZwierc* 104; Ale iáko Pan rofkazał plewćie kákol ze pſzenice/ tákże tego iest potrzebá/ kto w łobie ten niełáchetny kákol obaczy/ trzebá gi roſtropnie plec á gáſić gi w łobie rozumem á roſtropnym káždyey rzeczy wważeniem. *RejZwierc* 142v; Káždy łtroy łzpetny napięknicy vpſtrzony/ Gdzye cnotá rozum nie iest ozdobyony. Napięknicyſzy łtroy gdzye bramy ze cnoty/ Z rozumu łtrzępki á s łławy forboty. *RejZwierc* 214, 22v [2 r.], 67v, 68, 72, 73v (18); O głupi rozumie Miłſtrzew wáłzych. Toć tedy teź/ iż Człowieczeńłtwo Páńłkie z Bołtwem było złączone/ nie mogło ćierpieć/ niemogło być iáko y Bołtwo widziáne? *WujJud* 45, 259v; bo wſzechmocny Pan iestći Bog ieden [...]. Ktory iáko rzeká Fiłon wſzytko nápełnia mądroſciá łwoiá [...]. Ktory iáko Eufrátes czyni płodny rozum *BudBib Eccli* 24/30; Ná to twoie łubtyłne kráłomowłtwo/ nie z łłowá Bożęgo/ ále z rozumu ludzkiego vprzędzione *CzechRozm* 58v; (*marg*) Krolełtwá Chriłtułowego oko ćielełne vpátrzyć nie może. (–) Moželi teź oko ćielełne rozumu ludzkie⁸⁰/ krolełtwo to duchowe vpátrzyć? *CzechRozm* 185, 226; (*nagl*) Kálper Woiakowłki. (–) [...] Bo tu męłtwo/ fortele/ k temu rozum tanie/ Naydziełz wſzytko porządnie iák w Weneckim kramie. *PaprPan* N4v, Mv, T2v; Niech iácy będąie rozum powodem/ á łprawcá wſzytkich połtepkow: rzecz pewna/ że może w tey mierze żaden niewátpić *ModrzBaz* 8v; Nie wiełz/ nędzny rozumie/ gdy ćiáłu wſzytkiemu zle będzie/ iłz ty mdlec y zgináć y ty pierſćienie porzućić muſiłz? *SkarŻyw* 115; ołtroźnie znaymoſć z oná ięgo niewiáłtá wziáł: chcąc onę liłzkę rozumem włowić. *SkarŻyw* 119, [197]; O miłá Antichryłtowłka Teologia/ o miłę wymowy Boże/ toć ták macie być mowione: o niezbedna logiko/ o rozumie/ o Filozofia/ częgożeſcie nábroiły. Ze łowo Boże proſte y łczyre zá nic v was łtoi. *CzechEp* 183; *KochFr* 98; *KlonŻal* C3v; Komu tedy nie łteka rozum/ bez wátpienia Vrody nie odłtápi dla dobręgo mienia. *KochDz* 106, 107; Włzytki tám zmyłły zwabił do rozumu. Potym fie dobrze długo námyłwiłzy/ Włtał/ y rzekł [...] *KochSz* C3; *KochPieš* 25; Cziliłcie fie zařałowali [*senatorowie*] na libertatem náłze/ ze ya [*lege*: ja] wam ono łzpetnie opifał on Doctor łtari z rozumu wiwietrzali *PaprUp* D3v; Owa kto chce byđź dobrym gołpodarzem/ trzebá mu pilnoſci do tego y pracey przyłožyc: á rozum mieć domá/ y pámięć *GostGosp* 8; brzuch/ co rozumy y dowćipy w dźiał pułzcza/ [...] przez łkály/ przez ognie/ ludźmi [...] czáłem więc y z vtrátá żywotá/ rzuca. *GostGospSieb* +2v, +2v; Ná rozumie záſię náuki fię przymuiá/ ktorých iest wiele: Napiérwłzé mieyſce/ rycérłkié/ y práwné/ po nich náuki wyzwoloné máiá. *KochCn* B3; á Pánu

powolność podaj/ á głowę fwoię y rozum/ y zmyśły ná ostrym fłow iego kámieniu rozbijaj. *SkarKaz* 160a; Gdy cię rozum potárgnie á będzielz chćiał fzperác w máieftacie bozkim y dochodzić trudnoći: nágotuy wiárę á mow: [...] *SkarKaz* 277b, 276b *marg*; Niebaczyłam/ by które zmyślné niepokoie/ [...] miály nápásdź kiedy/ Z ftołcá rozumu mię zbić/ álbo wwiézdź kędy. *GosłCast* 32; Dla fławy tylko/ rozum z śmiercią ma lie bráćić. *GosłCast* 39; Drudzy fą/ ktorzy máią mądrość taką/ iáką tenze Apoštoł opifał: Ziemfką/ bydłęcą/ y dyabelfką [...]: y w źiemii wśzytek ich rozum zoftáie/ nie oglądáiąc fię ná wieczne *SkarKazSej* 658a; *KlonWor* 58; Wieczna dobroći/ Przyczyno wśzytkiego/ [...] Dałes lie poznác/ day niech ferce pali/ Co rozum chwali *SzarzRyt* B4; [*CerGór* 100].

W przeciwstawieniu: »słowo Boże ... samołowka rozumu« (1): Ten wywod nie iest fłowo Boże/ ále fámołowká rozumu ludzkiego/ y to przeciwna duchowi Bożemu. *CzechRozm* 84v.

Fraza: »rozum kwitnieje; rozumem zakwitnac« (1;1): á látho czterdziefne y dziewiąte/ [...] czyni człowieká dofkonálego wieku: poniewaz ná ten czás y moc w fobie iefzcze dobrą czuie/ y rozum mu práwie kwitnieie *LeovPrzep* Iv; *RejZwierc* 267v.

Zwrot: »chramać w rozumie« (1): Ten [*Bielski*] nam podał napierwey w piśmie Polfkim drogę/ Aby káždy czytáiąc/ zgoił fwą włogę. By niechramał w rozumie/ áni ná vtráćie: Bierz tho fobie w fwą głowę namileyfzy bráćie. *BielKronCies* Mmmm3.

Wyrażenia: »droga rozumu« = *via intelligentiarum PolAnt*; *rationis via Modrz* [szyk 3:1] (4): *BielKom* B6; *BudBib Is* 40/14; Abowiem przyfzedfzy iuz ku doftálemu wieku/ niemożelz iuz ták łácno ná drogę práwego rozumu náftápić *ModrzBaz* 14; *GosłCast* 26.

»iskierka rozumu« (1): y drudzy zá tákową fprońność (zá ktorą lie iemu fámemu było podobniey/ iefli miał iáką ikierkę rozumu) [*poczęli się*] wftydzić. *GórnDworz* Dd.

»promień rozumu« (1): wśzákże nie rowno wietfza część iest tákowych rzeczy/ ktorych promieniem rozumu przyrodzonego [*człowiek*] poiąć nigdy niemogł *KuczbKat* 1.

Przen (23) :

rozum czyj (2): *SkarJedn* 359 *cf* »wielki rozum«; *SkarKazSej* 665a *cf* »rozumy i głowy«.

Wyrażenie: »wielki rozum« (1): Wielki rozum kościołá Rzymfkiego/ iáko głowj/ y czołá dofkonáłości Chrześciáńfkiey. Czyfstość káplanom [...] chowác każe. *SkarJedn* 359.

Szeregi: »rozumy i głowy« (1): przezacni obmyślácze dobrá poľpolitego [*tj. posłowie*]: [...] Wyście rozumy y głowy náłze *SkarKazSej* 665a.

»pisma i rozum« (1): iz poczawfzy od Greków/ Plato ie [*cieplice*] záléca/ dobrze/ przed nim Homerus/ y infzy ktorych piśmá rzeczy tych dotykác fye mogły. Stámtąd gdy fye Piśmá y Rozum z Páńftwem do Rzymu przenióft/ [...] opifániu Cieplic przypátrzyć lie mozem *Oczko* 2v.

a) *Metonimicznie*: *Człowiek* (18) : Bowiem tákie rozumy nawięcey fłynęły/ Co baczyły czás przyfzły y ty co minęły. Drogę fobyie znáyduiác życia poczćiwego/ A nic lie nie lękáiąc przypadku żadnego. *RejWiz* 62v; *RejFig* Ee4; *RejZwierc* 82; thákowe zátrefnowanie/ z rzeczy/ ábo fłowá dwuwykłádnego/ podoba lie fkoro naybárziej ludziom: bo to nieledá rozum/ ktori może rzecź/ ktorą wśzytczy iednáko w ten czás rozumieią/ ku inákfzemu wykłádu przyciągnąć *GórnDworz* P7v; Przebrawfzy rozumy do te^{go} godne/ niechby o te^m było ftáránie/ áby ftudenći przeciwiczywśzy fię w pirwfzych trzech náukách *Grammatiki*, *Dialektiki*, y *Retoriki*, káždy fię wdał w tę náukę/ ktoreyby

fię naywięcey vczył *ModrzBaz* 134v; Przeto też náuki oziębły/ rozumy oóobne [*ingenia*]/ ktoreby ku czemu dobremu [...] przyść mogły/ zwątpiwłzy o łobie/ biorą fię zá te náuki/ z ktorychby pożytek iáki mieć mogli *ModrzBaz* 135v; Iák Iudafz wytuczony ná Miłtrzewłkim chlebie. [...] Czýni kontrákt o Páná. [...] O niezczęłny rozumie/ przemyśle przekłęty: Iáko śmiełz czýnić tárgi o towar ták święty? *KlonWor* 28, 29.

rozum czyj [w tym: *G sb* (1), *pron poss* (1), *ai* (1)] (3): okázác fye może/ iáko róznę rozumy náłze/ róznym chorobám/ róznym czálów/ z róznemi przypráwy/ y z róznym théz effectem lékárłtwá náydowác/ y dáwác muśiáły. *Oczko* 2; *SkarŻyw* 595; *SkarKazSej* 694b.

Wyrażenia: »rozum filozofłki« (1): Krzyż ś. y moc iego/ to ielt moc kazánia o vkrzyżoványm/ po włytkim świećie rozłzerzona/ sítála fię zbáwieniem y siłą Bożą wierzącym/ y potępiá włyłtkie rozumy Philozophłkie/ y podbiá pod wiárę mądrość łwiecką *SkarKaz* 83a.

»mądry rozum« (1): Włzakoż mądreemu rozumowi nie zda fię tho rzecz łłufzna, aby [...] *GlabGad* A2v.

»sprosny rozum« (1): O łlepoto wielka: O śmiáłośsi [!] nie włytdliwa: O łprołny rozumie y domyfle ćielełny. A gdzie to ták duch Boży mowi? á gdzie o tym łłowo Boże? *CzechRozm* 44.

»stary rozum« = *mędrzec* (2): Piotr pochodnia włytkiey ziemie/ biały y czyłty gołáb/ rzezwy Apołtoł/ [...] mocna opoká wiáry/ łtary kośćielny rozum. *SkarŻyw* 595; *SkarKaz* 80a *marg*.

»wielki rozum« (1): Rzeczpołpolitą łtánowić wielkich ielt rozumow rzecz. *OrzRozm* Dv *marg*.

»rozum żywy« = (1): Gdy požrzyłz ná niebiełkie ony łtráłzne dziwy/ Ktorych nigdy nie dołiágl zaden rozum żywy. *RejWiz* 10.

Szeregi: »žadny rozum ani anjeli« (1): á nic fię nie dziwowác Bołkiem łpráwám iego/ gdyż ich žadny rozum áni Anyeli tuż pátrząc ná Máyełthat iego święty wyrozumieć nigdy nie mogá *RejAp* 130.

»rozum i domysł« (1): *CzechRozm* 44 *cf* »sprosny rozum«.

b) *Metonymicznie*: *Atena* (2) : PArýs miedzy piękniemi pániámi obierał/ Pállás/ Iuno/ á Wenus/ ktorey iábłko dáć miał. Omináł zacność [tj. *Junonę*]/ rozum/ á Wenułá plotkę/ Obrał *RejZwierz* 43, 43.

****** *W objaśnieniu imienia Argus (błędne utożsamienie cieśli – budowniczego okrętu Argo i mitycznego potwora o stu oczach)* (1) : Y vczynił Argus okręt ták wielki/ iż go ielzczę łwiát nie miał tákiego ná ten czás/ przeto go Poetowie piłáli mieć łto oczy/ to ielt/ łto rozumow/ y pirwłzy okręt ná łwiece vczynił. *BielKron* 54.

a. *Jako cecha wyróżniająca człowieka w hierarchii bytów (też wyjątkowo o zwierzętach)* (92) : nędznemu człowiekowi ktoregos łtworzył na wyobrazenie łwoie rozumem podobnego ku łobie vczynices go raczył y prawie iako krolem nad włytko łtworzenie przelozyc *RejPs* 218v; Bo przetochmy ná łwiát tu od Bogá wylłáni/ Bychmy od inych žwirząt byli rozeznáni. A to iedno rozumem muśi fię okázác/ Bo bez tego/ káżdego może wołem názwác. *RejWiz* 17v; *Zwirzétá* łłuchy wzroki oftrłzłe niż człęk máią/ Y niektore wđdy rzeczy widzác rozeznáią. Ale człowiek to włytko rozumem popłował/ A ty włytki przypadki žwirzące celował. *RejWiz* 29; Bo ia widzę y w tobie chuc z zwyczáiem broi/ Aleć rádzę nieboże niech cie rozum łtroi. *RejWiz* 29v, 17v, 119 *marg*; zá

ktorym poznaniem fiebie/ [człowiek] náidzie ták/ iż w iego mocy to iest/ álbo náfláduiącz smyflów zoftác źwirzęciem/ álbo náfláduiącz rozumu/ zoftác Anyołem/ blińkim vznawczą Bońkiey piękności. *GórnDworz* Ll3; Bo y rozum y vznanie Boftwá fwego [...] dańci/ czego żadnemu inemu nie wczynił ftworzeniu/ áni dał. [...] Toś iuż przez ten rozum zrozumiał co iest Bog/ czego żadne inłze ftworzenie zrozumieć nie może. Toś iuż przez ten rozum zrozumiał co iest niebo/ co iest ziemiá *RejPos* 146; Iáko fam rozum czyni człowiekie^m/ ták teź fám rozum czyni błogosławionym. *KolakSzczęśl* C4.

rozum czyj [w tym: ai (3), pron poss – „swoj” (2), G pron (1)] (6): RejZwierc 99; Ale człowiek iż iest rozumnym ftworzeniem mścić by fie iuż nie miał/ ták iáko fie mńzczą bełtye: ale by miał rozumem fwym włyftko złe y włyftkie przeciwięńtwa zwyciężać. *CzechRozm* 242v; *SkarŻyw* 136. Cf »rozum ludzki«.

W połączeniach szeregowych (3): RejZwierc 156v; iákobyście wy Angioły byli/ álbo onych celowác mogli dowcipem/ rozumem/ ftátecznością/ świętością/ cudami. etc. *WujJud* 34v; Co mowifz iż fie bełtye y gádziny bezrozumne [tj. *zwierzęta*] obrażone będąc mńzczą: tedy to prawdá że fie mńzczą: ále fie mńzczą: iż rozumu/ bácności/ y rozfládku nie máią. *CzechRozm* 242.

W przeciwstawieniu: »rozum ... smysły« (1): aby kaźdi mógł wiedzieć fkim ma towarzyfzić, albo kogo fie chronić [...] (rozumiey miedzy tymi ludzmi ktorzy fą zwierzęci, to iest, ktorzy fie nie rozumem ale smyflý tilko fprawuią). *GlabGad* M.

W porównaniach (8):

~*Jako comparatum* (1): Nie chowáyże teź tego rozumu/ ieflić gi Pan Bog dał/ iáko czyżá w klatce/ ále fie ftáray ábyć zákwithnął piękniemi fprawami á obyczáymi thwoiemi *RejZwierc* 18.

Jako comparandum (1): Abowiem iáko fłońce bez fwiátłości/ człowiek bez rozumu nie może być/ tákże teź/ iefli Syn nie iefth ieden z Oyczem obyczáiem fwym/ tedy ofobno zoftawa bez tego włytkiego Ociec/ co iest Syn boży/ to iest/ bez fwiátłości/ bez mądrości/ bez formy etc. poniewaź miał iego być fwiátłością/ mądrością *SarnUzn* H2.

Jako tertium comparationis [zawsze przekład lub nawiązanie do Ps 31/9] (6): WróbŻolt 31/9; A nie chciey iuż być ták fprofnym iáko Muł ábo Koń/ Ktorzy żadnego rozumu nic w łobye nye máyą *LubPs* H4; *BielKron* 97v; *ArtKanc* L10v; *LatHar* 161, 608. ~

Fraza: »rozum panuje [= kieruje postępowaniem]« (1): A ręką włáfną zábic [swoje dziecko]/ frogość wkázuie Zwiérzát niemych/ v ktorých rozum nie pánuie. *ZawJeft* 40.

Zwroty: »da(wa)ć rozum; nadany (a. dan) rozum« [szyk zmienny] (10;3): *RejJóz* E5; A gdy rozum człowieku ná to nawięcey dan/ Aby od inych źwirzát był w fprawach rozeznan. *RejWiz* 30, 10v, 134v; Táż to iest piękność od naywyfłzey dobroći nie oddzielona [tj. *Bóg*] [...]. Tá dáie Anyołom iftność/ ludziom rozum/ źwirzęthom smyflý/ ziołom moc/ kámieniom włáfnóść. *GórnDworz* Mm5v; A gdy fie przypátrzyfz dziwnym á rozlicznym fprawam á wymyflóm á wynaláłkom tego to iemu nádánego rozumu/ małz fie nacź rozmyflic [...] y fám wielekroć wydziwowác [się] nie możelz/ iákie fą dziwne fprawy człowieká tego. *RejPos* 191v, 49, 74v, 146, 191v; *RejZwierc* 18; *HistHel* ktv; *KochPieś* 51.

»rozum mieć« = *być rozumnym, posiadać zdolność myślenia; [alicui] inest intellectus* *Mącz* [szyk zmienny] (16): bo zadna yna rzec niema rozumu aby wierziła w boga wtroyci iedinego krom człowieka *SeklKat* V2; żaden teź inłfy rod myedzy rzeczámí ftworzonymi/ nye rodzi fie áby myał być godzyen

ku poznanyu Bożemu/ yedno łam człowyek/ ktory y rozum ma/ y ná tho wyładzon yełt. *GliczKsiąż* C8; *LubPs* H4; *RejWiz* 18v, 138; *BielKron* 97v; *Mącz* 188a, 431c; *SienLek* 11; Dał Bog to przyrodzenie łnadź niemem źwierzątcom Ktore ácz mniey rozumu niżli ludzie máią/ Włzakże [...] *HistLan* B2; Niezboźny Cefarzu/ bełtye Bogá znáią tworce łwego: á ty rozum máiąć/ wierzyć weń niechcełz. *SkarŻyw* 553, 258; *KochFr* 124; *ArtKanc* L10v; *LatHar* 161, 608.

»rozumem obdarzyć, opatrzeć, obdarzon(y), opatrzon(y)« [szyk zmienny] (1:1:4:2): ktore [ptaszęta] oto nie będąc takim rozumem obdarzeni od Pána Bogá/ iáko my nędzni niebożatká: A wždy iákie miłości okázuią nád narodem łwoim. *LubPs* A5; *RejWiz* 32, 129; *RejPos* 194; *RejZwierc* 62, 150v; Ale ty przedię/ iáko rozumem opátrzone łtworzenie/ y iáko Chryłtułow rycerz/ Chrześcijaninie miły/ nieułtrálfzone miey łerce *LatHar* 576, 161.

»oświecić [= obdarzyć] rozumem« [szyk zmienny] (3): Y wnet iefzcze w Ráiu/ gdy go [człowieka Bóg] iuż był ołwiecił rozumem przed inemi źwirzety/ niechciał go mieć iáko prołtym bydlęciem *RejPos* 83v, 337v [2 r.].

»rozumem ozdobić, ozdobion(y) (a. ozdobny)« [szyk zmienny] (3:5): *RejWiz* 7, 134; Iáko Pan Bog obaczywłzy rozność przyrodzenia ludzkiego y rozumem y przykazaniem łwym ozdobić y przełtrzegáć go raczył. *RejZwierc* 4; A czemuż owłzem tho łłáchetne źwirzę człowiek/ ktory iefł y rozumem ozdobion/ y obietnicámi wıfcion/ [...] nie miałby tego przodku mieć przed źwirzety? *RejZwierc* 150v, 18, 75, 214; *GrabowSet* V4v.

»rozumem się rządzić, sprawować się« (2:2): *GlabGad* M; Przedię włzytko nędznemu człeku poruczono. Ktory iż łie nádánym rozumem łpráwuie/ Włzytko to wbił pod łwą moc á włzem rołkázuię. *RejWiz* 10v; Pan záię głołno woła w przykazaniu łwoim/ Abył nie był morderzem nád bliźnim nád twoim. Zwłálczá kiedyc rozum dał áby łie im rządził/ A s łwoim przyrodzeniem záwždy łie im ładził. *RejWiz* 134v, 29.

»rozumu używać« (2): Abołiem człowiek ktory niechce źwierzęciem być/ tedy iefł żyw poki Rozumu vżywa: á thedy vmárly kiedy rozumu niema. *SienLek* 11; *GórnDworz* Gg3v.

»rozum wyćwiczyć [czym]« (1): Abołiem to iefł pewna rzecz/ iż iáko człowiek włzytkie źwierzęta przechodzi przyrodzonym rozumem/ [...] ták też záię/ iefli onęgo przyrodzonego rozumu/ niewyćwiczy [nisi rationem ipsam excoluerit] vmieiętnością ábo wiadomością rzeczy ołobnych/ [...] niebywa nádeń nic łzaleńłzego *ModrzBaz* 6.

Wyrażenia: »rozumem domyłny« = *myślący* (1): Ten powiadał że dyabli łą żywi cicho, á wezwani cichożywowie (iako y ludzie) rozumem domyłni, ducha cirpiącego, ciała powietrznego, bytu wiecznego, z tego łepak pięciorga, troie z ludzmi iefł im połpolite, czwarte ich ołobliwe, piąte łepak łpołu z bogi niełmiertelnymi máią. *BielŻyw* 91.

»rozum ludzki, człowieczy« = *taki, który ma większe możliwości niż zwierzęcy* [szyk 2:1] (2:1): Płczoły záię/ prołto iákoby rozum ludzki miały/ w thákiey czći łwego krolá máią *GórnDworz* Gg; ktora chćiwołć [spełnienia żądź cielesnych] bywa czáłem ták można/ iż człowieczy rozum wyłzpoći. *GórnDworz* Ll; *WujNT* 791 marg.

»ostry rozum« (1): Bo orzeł ołtry wzrok ma/ á człowyek ołtry rozum. *KromRozm* II r2.

»przyrodzony rozum« (2): *ModrzBaz* 6 [2 r.] cf »rozum wyćwiczyć«.

»roztropny rozum« (1): Thym iedno ludzye ku Bogu podobni/ Iż są roztroprnym rozumem ozdobni. *RejZwierc* 214.

»bez rozumu, z rozumem stworzony« (1:1): *RejPs* 218v; Włtyd mówić: że był/ z rozumem ftworzony Człowiek/ do niemych kłoców nąkloniony: Sam żywym będąc/ cześć dawał mártwému *ZawJeft* 18.

»święty [= dany przez Boga] rozum« [szyk 2:1] (3): *RejWiz* 137v, 139; Y ten [św. Jan Rzymianin]/ by był od rodzicow nie vciekł/ nigdyby był do tákiey świętości nie przyzedł. święty iego rozum/ ktorym rodzice ofzukał *SkarŻyw* 136.

»rozumem władający« (1): niemowilem do krzemieniow/ áni do dębów [...] álem do ludzi mowił. A pod tym przezwiłkiem nierozumiałem obrzymow/ áni żadnych dżiwow ludziom podobnych: ále żwierzęta ludzkością ozdobbione/ rozumem^m władájące [*rationis capacia*] *ModrzBaz* 142v.

»rozum wysoki« (1): Ale Pan Bog człowieká/ nie k temu obrocił/ Zeby wżytko fwe cyáło/ iákoby woł tuczyl: Ale mu dał tákí smył/ y rozum wyfoki/ Ze też może rozeznác/ gwiazdeczne przełkoki. *HistHel ktv*.

[»zwirschny rozum«: zwirschny rozvm, zamknyony anagoge d(icitu)r excellens vel superior intellectus, ut de Deo de angelis et homini (!) *ReuchlinBartBydę* b8.]

Szeregi: »rozum a baczenie (a. bacność); z rozumem baczenie« [szyk 2:1] (2;1): *RejWiz* 29; Columbis inest quidam gloriae intellectus, Gołębie máyą w łobie nieyáki rozum á bączność gdy ye chwala/ rozumieyą gdy ye chwala. *Mącz* 431c; *PudłDydo* B4. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rozum i cnota« (1): Dał mu [Bóg człowiekowi] dużę rozumną z Máyełtatu fwego/ Aby mu wpról onego przyrodzenia mdłego. [...] Ktora iż iest od niego thák dziwnie ípráwiona/ A rozumem y cnotą hoynie obdárzona *RejWiz* 129. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rozum, (i) mowa« (2): Niechciał nas Bóg położyć równo zbełtyámi/ Dał nam rozum/ dał mowę/ á nikomu z námi. *KochPieś* 51; Rzeki tą puścić ítroną/ drugie ową; Człęká ozdobić/ rozumem y mową: Dác żywot czuły żwierzęciu niememu/ Smył iákikolwiek/ y władzą káżdemu; Twych to rąk władza/ twoie włáłne [!] Boże To ípráwy *GrabowSet* V4v.

»rozum i nauka« (1): Opátrzę cię rozumem/ y náukę damci ná tey drodze/ ktorą fię vdałz/ y vmocnię nád tobą oczy moie. *LatHar* 161.

»i rozum i poćciwość« (1): A włzákoż y w żwirzétach ten írogí przypadek [tj. *gniew*] ielzczę wđi vmiárkowánłzy iest niżli w tym fláchetnym żwirzétu czo ye człowiekiem zową/ chociay iest y rozumem y poćciwołcią ozdobbion *RejZwierc* 75.

»smył a (i) rozum« (2): Żwierzéthá nye czuyąc nic zmyłfu á rozumu do łiebye/ dzieci fwe zábawiáyą nye około íkubánya łierchla/ álbo pyerza/ ále ćwiczą ye álbo ná byeg/ álbo ná latánie/ álbo íkakánye *GliczKsiąę* F3; *HistHel ktv*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r., w przeciwstawieniu 1 r.*]

»rozum i wola« (1): ponieważ wżytcy [ludzie] ná wyobráżenie Boże ítworzeni są/ wżytcy od niemych żwierząt rozumem y wolą [*ratione et voluntate*] są rozni. *ModrzBaz* 89.

»rozum i wolność« (1): Abowiem gdy był Pan ítworzył pirwłze⁸⁰ człowieká [...]: Dał mu rozum y dał mu wolność w ípráwach iego/ iedno iż chciał áby on był záváždy rozumiał o zwirzchności Bołtwa ie⁸⁰ *RejPos* 49.

»rozum, zdrowie« (1): A ktoby thy dary á ty vpominki wyliczyć mógł co ich ty małz od Pána fwego. Dałci rozum/ zdrowie/ dałci członki fláchetne przed inemi źwirzety *RejPos* 74v.

Wyrażenia przyimkowe: »bez rozumu« (1):

~ *W porównaniu* (1): Piłze ieden Mnich Ormiánin Haythonus onich [o *Tatarach*]/ iż było ich pierwey miezkanie zá gorą wielką Belgian ná wchod słońcá/ żywiąc bes rozumu iáko zwierzetá/ bez wiary/ bez spráwy y bez pílmá *BielKron* 438v. ~

»podług rozumu« (1): bo niemoże być wietřza Philozophia/ iáko ludzie źwirzecznych obyczáiw/ [...] przywieść ku życiu podług rozumu *Górndworz* Kk5v.

W przen (5): Ale ci ludzie/ ktorzy sie ni czym innym nie pętáią/ ni o czym innym nie myflą/ iedno žeby ciálu fweemu wczas wřzytek vczynili/ [...] wřzakoź że są w liczbie rozumnych źwirzát/ musimy ie przedię mieć zá ludzie/ chocia tyle sie ich telko rozum trzyma/ ábo oni rozumu/ co go trořkę z wirzchu znáią *Górndworz* Gg3v; Są też niektorzy co dobrodzieyřtwá áni baczą áni rozumieią/ y dziwno im to bywa iż im tego przyrodzenie nie dáło co inřzym źwirzétom. [...] A tego nie baczy co iest iemu dano/ że y Orlá rozumem řwym záleci/ y Párduřá zářkoczy *RejZwierc* 99, 156v.

Fraza: »rozum zakwitnął« (1): *RejZwierc* 18 cf *W porównaniu jako comparatum*.

[Cf **1.β.** *RejWiz* 171; **δ.** *KochPij* Cv.]

β. *Intelekt jako jedna z autonomicznych władz funkcjonujących w człowieku (często w opozycji do ciała)* (146): Naprędfza z bytności iest rozum bo wřzędy zbiega. *BielŻyw* 3; *RejJóz* F6v; Ale gdzie sie zaś vpor záplecie w rozumie/ Wielki gwałt przyrodzeniu záwřdy czynić vmie. *RejWiz* 8v; Wřzák iáwnie w káżdym widařz kiedy łeb záleie/ Ieřli lepiej niż dzikie źwirzę nie řzáleie. Wnet tám rozum on wdzyęcny iuř řwoy vrząd řtráci/ Iuř sie tám řzalona myřl ze wřzytkim złym zbráci. *RejWiz* 30; A gdyc ogyeń [tj. gniew] álbo chłód do wzroku przypádnie/ [...] Oczy widzą pořtáwę nadobną łágodną/ Krew zářię zápalona mnima być niezgodną. A ták rozum z náturą záwřdy woynę wiedzye *RejWiz* 118v; Ale iż inřze źwirzę nie ma tego żadne/ Czymby miało ochelźnąć przyrodzenie zradne. Ale nam dał Pan rozum krygowe wędzidło/ By ciáło nie buiáło/ iáko inřze bydło. *RejWiz* 171, 8v, 39, 42, 137v [2 r.], 171; Bo gdzie weźmie rozum moc/ á pocźnie mędwóć/ Temu iuř káždy afekt/ musí vřtěpowáć. *RejZwierc* 50v, 45v, 50v; *SienLek* 1v; Abowiem chocia niepowřcięgliwi grzeřzú waháiącz sie/ [...] y chocia sie im złe złem/ á dobre dobrem widzi/ przedię iednář niemáią oni o tym gruntowney/ á dořkonáley wiadomořci/ áni tego thák znáią/ iákoby znáć mieli: Ale mnimánie tho iákies w nich iest wátle/ zá ktorym pozwaláią tego chćiwóřci/ áby ná rozumie przewiodłá. *Górndworz* Ff5; ták powiedam: że tá cznotá ktora [...] walczy/ á podáie zwycięřtwo rozumowi/ iest dáleko dořkonářza/ niż tá/ kthora s chćiwóřciá á z affectem o płatne nie czyniąc wygrawa *Górndworz* Ff6; Y ták/ gdzie miárá iest/ niethelko iż ogień ten/ řądzy cřłowiecznych vtłumi/ ále iáko ow mądry pan ktory w záburzonym páńřtwie řwym rzeczy báćnie vřpakaia/ buntowniki karze/ á rozumowi zwierzchnořć á władzú dawa: ták ta cnotá *Górndworz* Ff6v; Ciáło á duřzú řú dwie rzeczy/ á duřzú zářię/ dzieli sie ná dwie częřci/ iedná częřć iest/ kthora ma w řobie rozum/ á druga/ kthora ma w řobie chcenie: [...] pirwej tá częřć duřze podleřza/ w ktorey sie chcenie zámyka/ w nas nářtawa/ toź dopiero tá częřć/ ktora ma w řobie rozum/ ná iářniá w nas wynidzie. *Górndworz* Hh4, Ff4, Ff5 [2 r.], Ff6, Ll2v, Mm2; *HistRzym* 73; Iedno sie też trzebá łámemu pánu o tho przyczynić/ áby temu fláchetnemu rozumowi tego

płochego źrębca [tj. naturę ludzką] obieździć dopomógł *RejZwierc* 155, 214v; Przetoż y takowego złego wzrulfenia serdecznego/ czelnieyzi Pánowie powściągąc máią/ á rozumem ie iákoby w koło kręćić/ y rozruchow wyftrzegąc się pilnie máią *ModrzBaz* 27, 8, 30; gdzie grzechu nie było/ á ciáło fię z rozumem zgadzáło/ ták też y wftydu być nie mógł [!]. *SkarŻyw* 260, 261; W Tym twárdym wieku/ rozum wftępuie Gniewom *GrabowSet* F2, N2; *WujNT* 546; Naprzod wiemy iż gniew ieft w nas/ iáko inne namiętności bydłce z beftyami fpolne/ iáko fługá y niewolnik v rozumu: ieft iáko chárt ná fmyczy v myśliwcá: [...] Pożyteczny ieft y potrzebny gdy nie rządzi pánem/ to ieft rozumem: ále fłucha iáko fługá *SkarKaz* 313b; Day mi ná gniew wielkie rozumu męftwo/ ábych zbroynego tego żołnierzá vkroćić y trzymác vmiał *SkarKaz* 316b, 313b *marg*, 314a [2 r.].

rozum czyj [w tym: *pron poss* (3), *G pron* (2), *ai* (2)] (7): vkazowál fie [*Jezus*] nitz nieumietz miedzy ludzmij/ będątz mądroftz wieczná boga oyttza/ bo lepfy ieft mąż pokorny nad męža motzného/ a kto fám sobie ieft/ fwému rozumowi panuie/ motznieyfy ieft niż ktory miafta podbijá. *OpecŻyw* 35; *GórnDworz* Ff4v, Mmv; Infzá mi rzecz moy rozum/ á infzá gniew rádži *ModrzBaz* 7. Cf »rozumowi się sprzeciwić«, »rozum człowieczy«.

W połączeniu z określeniem funkcji (tytułu), którą „sprawuje” rozum [w tym: *krol* (8), *wodz* (6), *mistrz* (2), *pan* (2), *hetman*, *podskarbi*, *prymas*, *wojt*; w tym: *wodz i mistrz* (1)] (21): *RejWiz* 112v; *GórnDworz* Mmv; (*marg*) Co ftyfzyfz fłufznego to pámiętay. (–) ále donoś wfzytko do onego wfzech fmyfłow woytá á do woytowej/ to ieft do rozumu á do pámięci *RejZwierc* 15v; Niech fie nie chlubi nikt bogáctwem/ bo tho wfzytko plewy/ kto tego niepomiernie vżywa/ á iż v tego nie będzie cnotá fzfáfarká á rozum podfkarbim *RejZwierc* 145; Weźmifz sobie do rády ony co naprzednieifze pány/ to ieft fpráwiedliwość/ pomierność [...]. A odwiernym miey fławę/ á primás niech będzie nád wfzyftkimi rozum/ á boiáźń Boża Kánclerzem *RejZwierc* 146v, 19 *marg*, 68 [2 r.], 81v [2 r.], 102, 153 (15); Bo dla te^{go} rozum z łáłki Bożey ieft ludziom dan/ áby był wodzem y miftrzem życia ludzkiego *ModrzBaz* 70; Kazáleś theż by rozum był nád wfzytkim Pánem/ przecię ia widzę zem ieft od ciáłá zwiázány. *ArtKanc* P15v; *KołakSzczęśl* C4; Wiele rzeczy w fercu fwym rozmyślam: á myśląc Boleię, y fámego siebie trapię, fufzę, Morduię. Miftrz rozum mię obráca: y ztądże Pochodzi to. *CiekPotr* 16. Cf też *W porównaniach*.

W połączeniach szeregowych (4):Bo widzifz przez iákie fie mieyfcá przebijálfz/ widzifz przez iákie morze płyniefz/ widzifz iáko ieft ná nim wiele dziwnych á frogich rozboynikow po tych gościńcoch rozfádzonych/ że do onego wdzięcznego porthu gdzie cnotá/ rozum/ á boiáźń Boża wyfiádlá/ trudno fie bárzo przed nimi przebić máfz. *RejZwierc* [121]v, 126v; *KochDz* 105; Nic vczynionego z požádlivości [...] gdy duch/ rozum y wola ludzka nie zezwala/ nie może człowieká winnym przed Bogiem vczynić. *WujNT* 547.

W przeciwstawieniach: »rozum ... ciáło (2), przyrodzenie (2), smysł« (5): *RejWiz* 119v; Co fie ciáłu podoba/ rozumowi fzkodzi. *BielKronCies* Mmmm3; To iuz ták nie rozum rządzi ále fmyfł niebáczny. *RejZwierc* 80v, 18v, 180.

W porównaniach (7): Ale widálfz v ieźdzcow gdy koń twárdey gęby/ Mocno mu więc żelázy zálamuią zęby. Tákiefz rozum ná byftrość miałby mieć wędzidło/ A nie dáć iey fwey woley iáko ine bydło. *RejWiz* 29v; y tho ná mię dziwna/ Iż tho iedná náturá [*zmysłów*] od drugyey przeciwna.

Ale dziwnieyŝy rozum iż tho [zmysły] vmie rządzić/ A iáko Woyt ty krzywdy miedzy nimi łądzić. *RejWiz* 119; Bo tak wiedz/ iż w człowieku łą mocarki dziwne/ Nie tilko łobie rozne/ ale i przeciŝwne. [...] Boiaźń mđła/ żałoć ŝmutna radoć niepokrita. Nad ktorimi ieŝt rozum/ iako Hetman/ ktori Ma ŝtrzedz/ aby z nich żadna niemogła wźiąć gori. *KochSat* B4v; Owa iáko powiedam rozum człowieczy ma thyle moczy/ iż chocia on w koŝciach/ w żyłach/ w członkach nie liedzi/ przedŝię kiedy ŝie ocknie/ iáko ow ieździeć [!] kthory dobremu koniewi wodzą potrzáŝnie/ wŝytko ciało człowiecze wzrufzyć ŝie/ y w ŝprawie ŝwey ŝtánać muŝi *GórnDworz* Ff5v, Gg3; ták iáko o onym Adámie czytamy/ iż wpuŝcił weń Pan ducha żywiącego/ [...] áby áni tym biegom niebieŝkiem/ áni themu záwikłáŝnemu [...] przyrodzeniu ŝwemu nie dał ŝie rządzić [...] ále iáko twárdym munŝtukiem onym ŝwiętyŝ rozumem wŝytko w łobie hánował y ŝtánowił *RejZwierc* 4v; Iako przez Kŝiężę álbo wodzá bywa woŝko záchowáne w zdrowiu/ ták rozum z wyćwiczeniem ieŝt wodzem żywotá y duŝze. *KołakSzczęŝl* C4.

Frazy: »rozum rozkazuje« [szyk zmienny] (3): Lecź pánowánie dwoiákie ieŝt/ iedno oŝtre [...]/ drugie pánowánie ieŝt łágodne/ gładkie/ á znoŝne/ iáko kiedy dobrzy Krolowie poddáŝnym ŝwym podług práwá rofkázuia: y thymże thez kŝtałthem rofkázuie rozum chćiwoŝci. *GórnDworz* Gg3; *RejZwierc* 142v, 144.

»rozum rządzi (a. ma (a. umie) rządzić); rozumowi dać się rządzić; rozumem się rządzić; rządzić rozumem« = *ratio regere debet, ratione regi, imperium rationis* *Modrz* [szyk zmienny] (4;1;1;1): *RejWiz* 119, 121; *BibRadz* I 4a marg; *RejZwierc* 80v; A áczkolwiek to dobrze powiedźiano/ że rozum popędliwe chći ŝerdeczne rządzić/ á pod moc ŝwoię podbijáć ma/ á wŝákże doznawamy tego/ iż proźno ŝię rozum o to kuŝi *ModrzBaz* 8, 27, 71v.

Zwroty: »przyrodzenie rozumem gwałcić; przyrodzeniu gwałt rozumem czynić« (2;2): Iáko przyrodzenie rozumem gwałcić. *RejZwierc* 151 marg, b2, 151, Aaa4.

»rozumem hamować, pohamowan(y) (a. zahamowan)« (1;3): A ták ŝmyŝły náŝze ieŝli nie będą rozumem pohámowány/ tedybychmy pewnie byli niewolniki v nich. *RejZwierc* 80v, 4v, 6, 76.

»podbić pod rozum, pod moc rozumowi; rozum pod moc ŝwoię podbijáć ma« = *in potestate rationis subigere, ratio suo imperio subicere debet* *Modrz* [szyk zmienny] (2;1;1): *ModrzBaz* 6v, 8; *KochPs* 77; Tu męŝtwo pokaźeŝ/ gdy łáme^g ŝiebie zwyciężywŝy/ gniew pod rozum podbijeŝ. *SkarKaz* 313b.

»poddać, poddany rozumowi; poddany pod rozum« = *rationi subdere* *Modrz* [szyk zmienny] (2;2;1): W czym ma dobra opátrnoŝć być/ áby ie [uczucia] powolne człowiek miał/ á owŝzeyki/ iáko niewolniki poddał rozumowi. *SienLek* 2; *HistRzym* 73; *ModrzBaz* 6v; *WujNT* 524; *PowodPr* 61.

»rozumem (po)wŝciágać, miarkować, powŝciágnion (a. zawŝciágniony)« [szyk zmienny] (3;1;3): *RejJóz* F; Wŝciágay gniewu rozumem/ choć ŝpráwiedliwego. *BielKom* C; *RejWiz* 171; gdyź wiefz iż nie tylko przyrodzenie twoie/ ále y namędrŝzego człowieká/ ieŝt ták grzechem zgwałcone/ iż nigdy nie moźe wytrwáć/ ieŝliże nie będzie gwałtem á rozumem powŝciágniono *RejPos* 306v, 322v; A ták widząc ták ŝproŝny przypadek przyrodzenia náŝzego/ niełza poćciwemu człowiekowi/ iedno gi rozwaźáć/ á onym wŝzech ŝpraw krolem powaźnym rozumem wŝytko w łobie miarkowáć. *RejZwierc* 81v, 6.

»rozumu słuchać« (3): bo to/ czym wygrawa chćiwość ná rozumie/ nic inego nie ieft/ iedno głupstho/ á niewiádomość: [...] Ale rozum ma tyle moczy/ iż śmyłły człowiecze zázwdy go słuchác mułzą *GórnDworz* Ff5v; *RejZwierc* b4; *SkarKaz* 488a.

»rozumem (się) sprawować« [szyk zmienny] (3): A czymże iá [duszę] śprawować/ wierz mi żeć nie pługiem/ Lecż śláchetnym rozumem á ćwiczeniem długim. *RejWiz* 78v, 138; A tu pátrż pilno/ iż káždy kto śie cznotą wspaniłą á śławą nieśmiertelną á rozumem poważnym onym wodzem wśzech cnot śprawuie/ [...] dobry á pożyteczny być może. *RejZwierc* 102.

»rozumowi się sprzeciwić, sprzeciwiający się, przeciwianie« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (2:1:1): yłz [grzech pierworodny] nyeyeth uczynek czlouyeczy [...] Nyeyeth tełz ono przeczyuyanye śmyflow rozumouy/ Nyeyeth tełz [...] *PatKaz I* 16v; Zkąd [z grzechu pierworodnego] śmyerć/ choroby/ żądze nyerządne/ y namyętnoći rozumowi śye śprzećiwyájące/ [...] y nyedośtátki moc nád nim [nad człowiekiem] wzyęli. *KromRozm III* A7v; *SkarŻyw* 260, 261.

Wyrażenia: »rozum człowieczy« = *ratio hominis* *Modrz* (2): *GórnDworz* Ff5v; Rozum człowieczy odrzuciłwzy one wotá/ ktore drugie członki powiedziály/ chocia ich było wiele/ ná śámych oczu wotum pozwolił/ y zá nimi śkazał. *ModrzBaz* 29v.

»panowanie rozumu« (1): Śámá cnotá/ iáko nieiáki Duch Boży/ miárkowáłaby złe żądze/ y wśzytkie śpráwy obráćáły do pánowánia śtátecznego rozumu [ad rectae rationis imperium]: pożądlivości by śprośne hánowáłá *ModrzBaz* 136v.

»rozumowi, rozumu (G) posłuszny; przywodzić rozumowi pod posłuszeństwo« [szyk 3:2] (3:1:1): *BibRadz I* 1d marg; tá cnotá mierność/ ma ten vrząd/ przywodzić rozumowi pod pośłufzeństwo to/ co śie w áffekciech poczćiwości przećiwi. *GórnDworz* Ff7; ábowiem ciáło ná to śie rodzi/ żeby dułze było pośłufzne/ á chćiwość tákież áby była pośłufzna rozumu. *GórnDworz* Gg3v, Ff5, Ff6v.

»rozum prawy« [szyk 2:1] (3): Tákież y káżdá dułzá człowieká káżdego/ Gdyż nam pewnie przypádlá do ciáłá náłzego/ Z iego Bośkiey opyeki/ z iego dziwney śpráwy/ To iuż możesż rozumieć że z nią rozum práwy. *RejWiz* 119, 121; To Bośkie wyobráżenie i podobieństwo vkázuie Páweł s. [...] temi dwiema śłowy [świętość i sprawiedliwość] zámykájąc wśzytkę dośkonálość náтуры człowieczeńskiey/ to ieft świátłość prawdziwego wyrozumienia/ ktorey wśzytki dułzne zmysły y żądze śłużyły/ áby práwemu rozumowi pośłufzne były. *BibRadz I* 1d marg.

Szeregi: »rozum, (a) bojaźń Boża« (2): Iáko nadobny płomień gdy śie dymem duśi/ Táć ci śzkodzą rycerze [tj. gniew, fałsz itp.] rozumu i dułzy. A wierz mi gdy nędzną myśł ći wśzyćcy ofkoczą/ Iuż rozum/ boiaźń Bożą/ k zyemi wnet potłoczą. *RejWiz* 137v; *RejZwierc* 146v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»cnota z rozumem; cnota a rozum; rozum z cnotą« [szyk 6:3] (4;3;2): (nagł) *Krifztow Krupski* [...] (-) Tego knechći ćwiczyli/ więc dworśtwo przypádló/ Y oboie pośpołu/ w iedney głowie śiádló [...] Bo śie cnotá z rozumem/ też przyśiedli ktemu *RejZwierc* 79v; Aby śie y śpráwy/ y pośtháwy/ y śłowká/ práwie ściągály do onego celu á do onego znáku/ gdzie cnotie z rozumem gośpodę zápiśano/ boć rzádko gdy pośpołu w iedney gośpodzie nie śtoią *RejZwierc* 19; Ale człowiek vmyśłu wielkiego/ ktory łobie przypadki ty Fortuny lekce wáży/ bo ty zá Cnotą á zá Rozumem śkákác mułzą [...] *RejZwierc* 22, 6, 71, 116, 142v, 144, 155. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i dusza (a. duch); rozum z duszą; dusza z rozumem« [szyk 6:5] (7;2;2): Gdzież słuźa wiedzieć iż trzy łą fiły w człowiecze. Pirwłza iefth fiła przirodzenia/ wtora fiła żywota/ trzecia fiła duźe y rozumu. *GlabGad* Lv; Iż ząwždy więcey ciągnie kądżdego do złego. A rozum on zgwałcony y z niewolną duźą/ Iuż więc márnemu ciáu wiele łuźyc muźą. *RejWiz* 133v, 119v, 120, 120v, 137v, 171; y ciáu od złey żądzey wolne/ dwa miało wielkie przywileie [w *Raju*]. pierwłzy iłz na nim nic łzpetnego y niewłtydliwego być niemogło: bo we włzytkim duchowi y rozumowi powolne było/ [...] Drugi przywilei miało ciáu/ iłz zą tą powolnością/ ktorą duźy y rozumowi czyniło/ vmierác nigdy niemogło *SkarŻyw* 260, 261; *SkarKaz* 488a.

»rozum a (o)baczenie« (2): *RejPos* 322v; Tákżec teź przyrodzenie łwowlne iefli nie będzie rozumem á rołtropnym baczeniem vgláfkano/ pewnie iż ząwždy płocze być muźi/ á trudno czym inłzym vkrocono być moźe. *RejZwierc* 73v.

»rozum a powinnośc« (1): ábyś ie [przyrodzenie] vłtáwicznie miał ná wodzy/ á nie dał mu łie tám vnośc gdzie by ono chciało/ iedno tám gdzie ty chceź/ á gdzie cie rozum/ á powinnośc twoiá poćciwa słuźnie pociągác muźi. *RejZwierc* 151.

»rozum i prawo Boźe« (1): Dobry gniew ále ovzdány. gdzie o chwałę Boźą/ o cnotę/ o łprawiedliwośc idzie/ á rozum y prawo Boźe kaźe: popuśc go/ ołtrog przylož. *SkarKaz* 313b.

»rozum i wola« (2): *SkarŻyw* 261; Iádam pierwłzy rodźiciel ludzki/ miał dołkonáą wolnośc/ gdy rozum y wola iego byłá Bogu zupełnie poddána: rozumowi ząś y woli ciáu z áffektámi łwymi. *PowodPr* 61. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»zmysły ani rozum« (1): Wiárá nie ma być zmyłom áni rozumowi poddána *WujNT* 524. [Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.]

W przén (1) : Tákżec teź iefli iáki fráfunk ná kogo przypádnie/ by przyrodzeniu łwey woley dopuścił/ iuźby łobie nigdy żadnego słuźnego połtánowienia ználeśc nie mogł/ ále dáć przyrodzeniu policzek rozumem *RejZwierc* 151v.

γ. teol. (14) :

αα. Jeden z darów Ducha Świętego (7) :

W połączeniach szeregowych (2): Siedm dárow Duchá S. Mądrośc/ rozum/ rádá/ męłstwo/ vmiejętnośc/ poboźnośc/ y boiáźń Páńłka. *LatHar* +++; iż P. Bog mowi: (Nápełniłem go Duchem Boźym/ mądrością/ y rozumem/ y vmiejętnością do roboty.) *SkarKazSej* 660b.

Wyrażenie: »Duch rozumu« (5): yakołź byl napyłłal Ełayas [Is 11/2] [...] odpoczynye nad nyą duch łzwyąty a rozumu duch rady a łtalółzczy duch nauky *PatKaz III* 111v; *BielKom* B3; *BielKron* 34v; *KuczbKat* 70; *LatHar* 553.

Szeregi: »mądrośc i rozum« (2): A włzákźe celnieyłze y włáfnieyłze Duchá S. łkutki Prorok wylicza: Iáko/ Duchá mądrości y rozumu/ Duchá porády y mocy: [...] kthore zowiemy dárimi Duchá Świętego *KuczbKat* 70; *LatHar* 553. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i nauka« (1): Potym rzekł pan Bog do Moizelźá: A tom wezwał imieniem Befelehel łyná Hury/ łyná Hur z narodu Iudá/ y dáłem mu duchá rozumu y náuki we włzelkim dzyele ná domyłł cokolwiek robić moźe. *BielKron* 34v.

ββ. *Jedna z części składowych (sił) duszy (7)* : grzech pyruorodny tak fyą vypyfuye yłz yeft ftradanye pyruorodney fprauyedlyuofzczy którą fthworzenye nałz bycz połlufzno myało/ nałze fmyfły rozumouy rozum pamyącz uola dułzy dułła nałza łamemu mylemu bogu *PatKaz I 5v*; (*marg*) Wykład tey pieśni. (-) Dułzę y ducha w tym pieniu Bazylius ś. zá iedno bierze. Može fię przedfię dułzá do rozumu/ duch do woley ściągáć. *LatHar 67, 662.*

*W połączeniach szeregowych (4): PatKaz I 5v; SarnUzn E4v; iż dziwno pan Bog/ w iednym zwierzęciu/ to iest człowiecze: wzyftki ty ſwiáty zgromádził [...]. A naypierwey poczawfzy od głowy/ w ktorey Duchowne fpráwy/ á iáko Anyelfkie/ Rozum/ Myśl/ Dumánie/ Pámięć/ Wola. SienLek 28v; DO tey ferdeczney y wnątrzney modlitwy/ którą rozmyślánien názywamy/ trzy fię części álbo ſiły dułze nałzey fchodzą: Pámięć/ rozum/ y wola. Pámięć/ máteryey y rzeczy do rozmyślánia y vważánia fłużących dodáie. Rozum ná nich fię zábáwia *LatHar 662.**

δ. *W opisach upojenia alkoholowego (22)* : Bo iefli wdzięczen tego/ y człowiekiem fię rad widzi: czemu rozum/ którym od innych zvíérząt iest różny/ dobrowolnie fwym piiánftwem tłumi? *KochPij Cv.*

rozum czyj [w tym: pron poss – „swoj” (2), ai (1)] (3): Cf »rozum utopić«, »rozum człowieczy«.

W połączeniu szeregowym (1): Abowiem gdzie opilltwo pánuie/ rozum/ zdrowa rádá/ roftropność/ mądrość vftępiuá/ á ná ich miefcu niebáczność/ obłudliwość/ głupftwo/ fzałeńftwo/ záfiadáią. *WerGość 203.*

W przeciwstawieniach: »rozum ... chmiel i jagoda, głupstwo a szaleństwo, niebacznosc, trunek« (4): ále ftráćić zdrowie prze marne pijańftwo/ [...] toć to záprawdę nie rozum/ ále głupftwo á fzałeńftwo wielkie. *WerGość 226, 203;* Gdyż máło od martwego piiánicá rozny: [...] Ták ná tárgu iáko y przed Vrzędem błádzi: Bo go chmiel y iágodá/ á nie rozum/ rządzi. *KlonWor 69, 68.*

Fraza: »[kogo] rozum rządzí« (2): Nie ofzukuy bliźniego/ choćby náder głupi. Głupi wiedziéć nie može/ dziećię y piiány: Zamętkiem przemożony/ fmutny/ rozgniewány. Bo tych áffekt y trunek/ á nie rozum rządzí *KlonWor 68, 69.*

Zwroty: »od rozumu odpoić« = *spić do nieprzytomności (2):* Pukárzewfki proſił ná wieczérzą Skotniczkiego/ y był mu ták rad/ że go y od rozumu odpoił *GórnDworz S6v [idem] WerGość 247.*

»rozum przepić« (1): Ow teź cháłupę przedał y miłą oyczyznę: Záraz y rozum przepił/ y przegrał iſćiznę. *KlonWor 68.*

peryfr. »stracić od rozumu i kłotki i klucze« (1): Wfzák iáwnie w káżdym widałz kiedy łeb záleie/ Iefli lepiej niź dzikie żwirzę nie fzáleie. [...] Leie/ wrzeſzczý/ kołáce/ á ſklenice tłucze/ Bo ftráćił od rozumu y kłotki y klucze. *RejWiz 30v.*

»rozum utopić, zalać« [w tym: czyj (2)] = submergere rationem Modrz [szyk zmienny] (3:1): Atoż wálzá byefiádá á toż krotochwilá/ Iedno tákicy vżywa ogolony wiá. Coby rad kiedyby mogli dobrowolnie fzálał/ Tákżeć y ow co wolno rozum łoby zalał. *RejWiz 66v; ModrzBaz 52;* Ták y káždy człowiek opiły/ [...] w winie/ álbo w gorzałce rozum fwoy wzytek vtopić/ y łam vtonáć/ á gárdłem przypláćić muſi *WerGość 228, 213.*

Wyrażenie: »rozum człowieczy« (1): *KlonWor 69 cf W przen Wyrażenie.*

Wyrażenia przyimkowe: »bez rozumu« (5):

~ *Zwrot*: »bez rozumu chodzić, być« (3:1): Bo pątrż kiedy pijány bez rozumu chodzi/ Ani łam wzwie by bydlę kiedy nacż vgodzi. *RejWiz* 137v, 137v *margin*, Dd; Gdy fię tedy wżyścy łpili/ á prawie bez rozumu byli/ [...] *WerGośc* 231.

Szereg: »szalony i bez rozumu« (1): żadnych zchadzek nie mogą odprawić [*Niemcy*] żeby ieden drugiego áż do vpaści niemiał dolać abo vpoić. [...] A gdy ná połý łzálony/ y owłzem prawie bez rozumu/ będzie iuż do łpánia położony/ tedy [...] wielkie śmiechy/ y chechotánia będą z tego czynić. *PowodPr* 73. ~

»przeciw rozumowi« (1):

~ *W połączeniu szeregowym* (1): (*margin*) Opilłtwo iáko ná wże^m ielt łzkodliwe. (–) Bo naprzod ielt przeciw Bogu [...]. Ielt przeciw przyrodzeniu [...]. Ielt przeciw rozumowi: ktory opilłtwo płuie/ á człowieka iáko niemotę czyni. *PowodPr* 71. ~

Iron. (1): (*nagł*) Ná Piwnice. (–) [...] Tu fie wnet odmieni głowá/ Krok połtawá wzrok y mowá. W tym gmáchu rozum łzychtuiá/ Ná wywrot go wycinuá. *RejZwierc* [238].

W przen (2) : (*margin*) Pijánicze czo máią w zyłku. (–) [...] Rzkomoby chciał mądrym być/ áno fie łeb iezy. A rozum ielcże bárzyey wżędy fie nápierzył/ A prawie ná wżytko złe márnie fie rozłzrzył. *RejWiz* 175.

Wyrażenie: »płomyk rozumu« (1): Prawdá iż w ciemnym dymie nie widzílz y łłońcá: Áż mgłá y czarny obłok podeydzie do końcá? Ták też piiáne dymy/ płomyk przyrodzony Rozumu człowieczego bárzo ołłábiony Zácmiáią *KlonWor* 69.

[Cf **1.β**. *RejWiz* 30.]

a. *O Boskim rozumie: o nieskończonej potędze* (33) : (*margin*) Kto nyebo toczy. (–) A iż to niebo nie ma ktoby im obrácał/ To tu zálię rozumu będyelz znowu mácał. *RejWiz* 148v; *KochPs* 11, 12; Rządź mnie głupłzego/ rozumem vczczony/ Niewiádomego wiedz wodzu ćwicżony *GrabowSet* X3v.

rozum czyj [*w tym: pron poss* (9) – „swoj” (7), *G sb* (4), *ai poss* (2)] (15): Słuchayże iż mu też tu [*Luc* 10/25-29] Pan nic odpowiedzyeć nie raczył/ ále go odełłá do onego vmienia iego o rozumie łwoim *RejPos* 209v, 320v; *BudBib Ier* 10/12; *CzechRozm* 5; Twym rozumem ták miernie žiemiá vłádoná/ Ze ná wieki nie będzie nigdy porułzoná. *KochPs* 155, 203; Przede wżytkim Bog był łam/ on łam łobie łwiátem y mieylcem y wżytkim. A łam/ iż oprócz niego zewnątrż nic nie było. Włzákże y ták nie był łam/ ábowiem miał z łobá/ ktory w łobie miał (*rationem*) rozum łwoy. *CzechEp* 254; Włeczney porády Boże nápełniony/ Ty łam łwoy rządźílz rozum nieśćigniony *KmitaPsal* A2. Cf *Zwroty*; »rozum Boski«.

W połączeniach szeregowych (3): *RejPos* 320v; Ktory vczynił ziemię šíłá łwá/ ktory łtánowi łwiáť mądrością łwá/ á rozumem łwym rozćiągnáł niebiołá. *BudBib Ier* 10/12 [*przekład tego samego tekstu*] *CzechRozm* 5.

Zwroty: »karać [*kogo czyim*] rozumem« = *upominać* (1): Odchowaleś go twoią łpráwiedliwością/ y wyćwiczyłeś w zakonie twoim/ y karaleś go twym rozumem [*corripuisti eum tuo intellectu*]; y vmorzyłz go iáko łwe łtworzenie *Leop* 4.*Esdr* 8/12.

»rozumem rządzić, sprawować, kierować« [*w tym: rządzić i (a) sprawować (2); czyj (1)*] (2:2:1): á wielkiem rozumem ktorego vżywał wewłłech łprawach łwoych rządził á łprawował ie [*lud*]. *RejPs* 117v; *CzechEp* 239; *GrabowSet* Iv.

Wyrażenia: »rozum Boski (a. Boży)« [*szyk 3:2*] (5): A ty włzechmogący Pánie/ ktoryś w ten čás raczył okázác Boski á nie dziecińłki rozum mędrcom onym łwiáthá tego/ rácz miłóściwie obiáłnić [...] rozumy náłze *RejPos* 40v; A iefli we wšyłtkich rzeczách Boskiego rozumu poiác niemożemy/ tedy [...] *KuczbKat* 400; *SkarŻyw* 15; *CzechEp* 177; *SkarKaz* 277b.

»głębokość rozumu« (1): O dziwna głębokości mądrości/ rozumow/ á łpraw Páná tego *RejPos* 320v.

»wieczny rozum« (1): PAnie/ co wiecznym rozumem kieruiefz/ Niebo y ziemię: czáłom rofkázuiefz/ Iść záwždy *GrabowSet* Iv.

»wielki rozum« (2): *RejPs* 117v; iż początek wšytkiego Bog ktory wšytko łtworzył/ musiał miec wielki rozum y mądrość. *SkarKaz* 486b.

Szeregi: »rozum i (a) mądrość« [*szyk 3:1*] (4): Iż pan Kryłtus był w połtáci bożey/ to yełt/ podobny Bogu rozumem á mądrołcyą *KromRozm II* r2; *CzechEp* 239; *SkarKaz* 277b, 486b.

»rozum, moc« (2): *CzechRozm* 227v; Kto miał rozumu/ kto ták wiele mocy? Ze świat połtáwił króm żadnéy pomocy? *KochFrag* 15.

»rozum i opatrność« (1): A ták pokłóń łię rozumowi y opátrności Boskiej/ ktora [...] ciebie łprawuie *SkarŻyw* 15.

α. teol. Bóg lub aniołowie (jako czysty intelekt) (1) : Ponyeważ rozum człowyeczy w cyele włobyony [...] / y nád to [...] pirworodnym grzechem zácmiony/ tęmpy yełt/ nyemoże łam z łyebye/ yáko bog álbo ányeli (ktorzy nic inego nye łą/ yedno łłczyre/ łłáchetne/ yáłne/ á dołkonáłe rozumy) żadney rzeczy iftnóci [...] poyác *KromRozm III* B6v.

β. W przekładzie i interpretacji greckiego λογος – ‘słowo’, odnoszącego się do Boga [*cf Ioann 1*] (7) : y iáko rzecz widziáńá w ludzi głupie chcąc wmović/ iż ten tam łyn BOży ktorego Logiem zowie według tego iáko iefł Logiem/ nawłáśniey rozum znáczy/ ábo łłowo wmyłłem poięte/ chociażby nie było wymowione. *CzechEp* 177; Abowiem Bog iefł rozumny: á rozum w nim pierwłzy: á ták od niego wšytko. Ktory rozum/ zmyłł iego iefł/ ktory Grekowie *λογον* zowiá *CzechEp* 254, 186, 240, 276, 277.

b. Dojrzałość, dorosłość (33) : *GliczKsiąż* M5v; Potrzeba tedy iefł ábyłmy łie chnet od niemowlęłtwá na to vdali/ y o rozum yżebyłmy łie włzelakim wšłłowaním łtarali. *KwiatKsiąż* E2; iedno ia tu łtárego rozumiem/ nie tego ktory iuż łobá nie włáda/ [...] ále tákiego/ v ktorego rozum przyłzedł ku łwej zupełney łile/ á żywołci *GórnDworz* Ll2v, Hh4; Bo po zefłciu rodziców náłzych/ máiąc ón nietylko láty/ ále y rozumem przed inłzą brácią/ włzyłtki trudnołci náłze łpółnł/ które więc po zmárlým oycu ná dzieci połpólicie przypadáia/ włziáł był ná łwoię pieczá *KochFrag* 48.

rozum czyj (1): *SkarKaz*)(4v *cf* »dorosły rozum«.

Zwroty: »rozum miec« = *byc dojrzałým* [*szyk zmienny*] (4): bacż iako wielkie mocy iefł wiara/ ktora oto nie telko łobie/ ale ij drugiemu pożyteczná iefł. Dowod tego w dziátkach okrcżonych

ieft/ ktoré niemaiątz rozumu/ bierą lafkę bożą przez wiarę kmotrowfką oyttzow krzełnych. *OpecŻyw* 43v; *BielKron* 214; *BiałKat* 186; *SkarKaz* 576a.

praw. »mieć rozum« = *być dostatecznie dojrzałym, by mieć zdolność prawną* (1): Sądowni máią tego doyrzeć kto przed niemi wyznawa ábo zápifuie/ iefli iuże ma látá álbo rozum *UstPraw* C2.

»k(u) rozumowi(-u), do rozumu przyść (*a.* przychodzić); rozumu dojść, przyście; rozum przychodzi, przystąpi« = *osiągnąć (osiągać) dojrzałość; ad rationem pervenire Cn* [szyk zmienny] (6:1;2:1;1:1): *PatKaz III* 112; *RejKupSekl* a3v; który [*heretyk Donat*] vczyl/ iż dżyatki mále nye máyá być krzczony: A które fá okrczony/ z nowu krzczony być máyá/ kyedy ku rozumowi przyyda. *KromRozm III* E3; które [*dzieci*] hnet vrodziwfzy fie/ y záchcieć tego czo im lubo/ y gniewác fie gdy im co przykro vmieią: á rozum potym nie rychło tám przyłtapi. *GórnDworz* Hh4, Kk7; *RejZwierc* 8; *WujJud* 264v; *KarnNap* B3v; *SkarŻyw* 269, 507; *CzechEp* 85; *SkarKaz*)(4).

Wyrażenia: »dorosły rozum« (1): która [*Anna Jagiellonka*] tu ná chrzeft iego [*królewicza Władysława*] przyiechawfzy/ počiechę wielką odniołá. á Boże áby wiefłzá/ gdy ná dorofły rozum iego pátrzyć/ y vpominánim y wzorem połtepkow fwoich/ przyuczác go będzie. *SkarKaz*)(4v.

»doskonały rozum« (2): Ktory [św. *Paweł*] včzi Dizatkam [!] młodim naprzod dawać miekke a fłotkie pokarmy to yeft znofná aprofta naukę wedluk proftego rozumu Ludfkie⁶⁰/ [...] aż przidá ku dofkonałemu rozumowi *RejKupSekl* a3v; *BielKron* 463.

»niedoszły, nieustały [= *niedojrzały*] rozum« [szyk 3:1] (3:1): Bo dzyecyę ácz fámo dla nyedofzłego rozumu yełfcze ná błędzye á nyecnocye fie nie zna/ przedfię łatwye fie z oycá y z mátki przez zły fpofof zarázi *GliczKsiąż* D7, I5v, I7v; *RybGęśli* Cv.

[»rozum słuszny« = *dojrzałość*: Ten przerzeczony opiekun bandzie powinowat dochowác [do] [*interpolacja wydawcy może zbędna*] rozumu słusznego [w] sinowcak swych. *KsięgiSądŁąck* 1559 nr 157.]

»rozumu wzięcie« = *osiągnięcie dojrzałości* (4): *SeklKat* X; Ia grzełzny człowiek/ fpowiadam fie Pánu Bogu [...] y tobie oycze duchowny/ moich wfzyłtkich grzechow/ ktorychem fie dopuścił od pośledniey fpowiedzi (ábo od rozumu wzięcia) *LatHar* 136, 130 [2 r.].

Szereg: »rozum a umiejętność« (1): ábowiem zbytnie rzadko rozum/ á vmieiętność przed láthy przychodzi *GórnDworz* Kk7.

Wyrażenie przyimkowe: »bez rozumu« = *jak dziecko* (1): KTo naprzód poczał miłoć dżięcięciem málowác Może mu fie záprawdę káždy podżiwowác. Ten widział/ że to ludzie bez rozumu práwie/ A wielkié dobrá tráca przy téy głupiéy fpráwie. *KochFr* 81.

2. Rezultaty działania rozumu (41) :

a. *Rozumienie, rozumowanie; sensus Mącz, Vulg; deliberatio BartBydg; comprehensio Calep* (27) : *RejWiz* A3v; Iákub/ Piotr/ Ian/ y Iudás Apoštołowie/ fiedm listow nápiłáli/ iáko krotkich thák y duchownych/ ácz zaráz y krotkie y długie: krotkie w fłowiech/ ále długie w rozumiech [*tj. skomplikowane, złożone*] *Leop* *B4v; *Mącz* [454]c; day mi rozum [*intelligere fac me*] á żyć będę. *BudBib Ps* 118/144; áni fzáleię áni zártuię/ ále rozumem zwyčiężony wierzę: ifz Chryftus ieft práwy Bog. *SkarŻyw* 126, 126; *NiemObr ktv; Calep* 229a.

rozum czego (1): Gdiż czału iednego Seneca y wiele innych od dworu Cefarłkiego k.S. Pawłowi chadzali, iednak wždy imo infze Seneca iemu w towarzifstwie był á to dla rozumu piłma bołkicy nauki ktore on w nim widział *BielŻyw* 142.

rozum czyj [w tym: *pron poss* (4), *G sb i pron* (2), *ai* (1)] (7): *Mqcz* 382d; Iáko też y Izáiałz ielzče frozey o tym nápiłá: [...] Abowiem ftróżowie iey [winnicy] flepi [...]. A niewiedzác nic o rozumie fwoim [cf *BibRadz Is* 56/11: á páłterze nic nie rozumieią]/ káždy fie ná fwą drogę vchyłł *RejPos* 60v, 16; *KuczKat* 290. Cf *Zwrot*; »według rozumu«.

Zwrot: »dać się unosić od rozumu [czyjego]« (1): A Prošimy was brácia [...]: ábyście fię nie łatwie dáli vnošić od rozumu wálzego [ut non cito moveamini a vestro sensu; ábyście fie rychło nie dáli z pychác z wálłego rozumienia *Leop*] *WujNT 2.Thess* 2/2.

Wyrażenie: »dobry rozum« (1): *Naturalis, matura deliberatio, dobry rozvm* *BartBydg* 96b.

Szeregi: »rozum a (abo) mni(e)manie« [*szyk 1:1*] (2): talia sunt vulgi sensa, Ták pošpółftwo o tim dzierzý/ álbo ten yełt rozum á mniemánie pošpółftwá. *Mqcz* 382d. Cf »według swego mnimania abo rozumu«.

»myśl i rozum« (2): Tákże też y on krzywo przyšięga/ ktory ná to przyšięga co rzeczą prawdziwą być rozumie/ chociażby oná fáłszywą byłá: chybá izby włyżtkę pilność y włyżtko ftáránie vczynił/ áby się rzeczy dowiedzieć y wypytác doštáteczenie mogł. Bo ácz táká przyšięga/ z myślą y z rozumem iego się zgádza/ przedšie on temu Przykazániu winien zołtawa. *KuczKat* 290. Cf »przeciwko myśli i rozumowi«.

»rozum a uwierzenie« (1): Rozumieyże temu/ iz to dziwna rzecz miáłá być ku rozumowi á ku vwyrzeniu ludzkiemu/ izby człowiek ná fwiecie národzony/ ielzče w thák vniżonym ftanie/ miáł być rozumian być Bogiem ábo odkupicielem *RejPos* 16.

Wyrażenia przyimkowe: »według [czyjego] rozumu« (2):

~ *Wyrażenie*: »według mego nawyszszego rozumu« = *najlepiej jak rozumiałem* (1): Rzeczy ty ktorefye przy Sądzie dzieią/ wiernie według mego nawyłzłzego rozumu chcę nápiłác *GroicPorz* d4.

Szereg: »według swego mnimania abo rozumu« (1): Ariłtipus rzecz fwą s powyesci onego oycá ftofuye/ y wedle nyego onę czyni/ á nye według fwego mniamánya ábo rozumu. *GliczKsiąż* M4. ~

»przeciwko rozumowi« (1):

~ *Szereg*: »przeciwko myśli i rozumowi« (1): Bo gdy kłámłstwo dla tego kłámłtwem y nieprawdą ielł/ iz ie przeciwko myśli y rozumowi mowimy/ (ináczeý wiedzác y rozumieiąc) tedyć to iáwna rzecz ielł/ iz (kto co tákiego twierdzi) ten kłáma y krzywo przyšięga. *KuczKat* 290. ~

»z rozumem« = *prawdopodobnie: w sposób zrozumiály* (1):

~ *Zwrot*: »prosić z rozumem« (1): [*Kolumb*] Płynąc imo drugi wyłep/ ftánał mało/ wneth do niego wielkość ludzi przybiegłá/ maiąc w ręku chleb ich obyczáiem pieczony z żioł/ banie ryby/ Káłztány wielkie/ nas prošili ná vcztę z rozumem. *BielKron* 442v. ~

α. Interpretacja [w tym: *czyj* (4) – *zawsze pron poss*] (7) : iz fię w tym nie czuie [ks. *Powodowski*]/ że przedšie miáłto iedne^{go} dwu ftworzyćielu/ przeciw piłmu świętem^{mv} y fwym oycóm y košćiołowi/ tym rozumem fwym czyni. *CzechEp* 277.

W połączeniu szeregowym (1): Czemuż sie nie włękniecie tego/ gdyż tu oto słyżycie/ iż ty rozumy wálże/ ty wymyły á omylne wynáláfki wálże/ mułżá sie wám wúpák obroćć *RejPos* [290].

Zwrot: »wywodzić rozumem« (1): Przecź sie ták w dziwnych ípráwach narody miełżáią A w rozlicznych roznołciach myłli záwiefzáią. Iż gdy co iedny mierzi podoba sie drugim/ [*Ipokrates*] Wywodził to rozumem y rozwodem długim. *RejWiz* [1]v.

Wyrażenie: »surowy, twardy rozum« (1:1): *RejZwierz* A2v; Abowiem obáčz/ nie máłżci w niczym ták furowych rozumów/ iedno ná tym haku wieczerezý Páńłkiéy *BiałKat* 293v.

Szeregi: »objawienie i rozum« (1): ná łámeý gwiazdźcie y wnątrznym náłchnieniu/ przełtawác tym Krolom Bog nie kazał: połłał ie [...] do vczonych ktorzy im pímo Prorockie vkazáli. Ná vpomnienie náłże: áby nikt ná fwym obiáwieniu y rozumie nie przełtawáł *SkarKaz* 518b.

»wymyśl a rozum« (1): [*Jezus pyta faryzeuszy:*] A co sie wám zda/ iełliby kto wedle tych wymyłłow wálżych/ á wedle tych rozumow wálżych/ gdyżelcie náuczeni w zakonie/ mogł vzdrowić chorego á nędznego człowieká w łobothę? *RejPos* 225v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rozum i wywod (a. rozwod)« (2): *RejWiz* [1]v; A thák dopułzczám inłżym báwić sie twárdemi rozumy/ y wywody rzeczy trudnych ku wyrozumieniu *RejZwierz* A2v.

**** W przekładzie Pisma Świętego (1):** y zádzíwuią się miełżkáiący ná ziemi [...] widząc bełtyą ktora byłá/ á nie iełt. A tuć iełt rozum [*hic est sensus*]/ ktory ma mądrosć. *WujNT Apoc* 17/9.

b. Pomysł, rozwiązanie (14): Gdzie rozumu nie/ czás pomoże. *BierEz* 12; Gdyby ty wždy rozumy czáłem wychodziły Nacź dobrego/ lecz niewiem by nam nie łzkodziły. *RejZwierz* 239v; *GosłCast* 22.

Zwrot: »podać rozumu« = *prawdopodobnie: zaproponować* (1): Praefigurare verbis, Formam vestis, Podác komu słowy rozumu yáką ma łzatę łtánowić. *Mącz* 127c.

Wyrażenie: »nowe rozumy« (1): A drudzy záłię ták sie vnołżá w tákíe odłzczepiełntwá/ iákíe snadz nigdy nie bywály/ y teraz ich nigdziey ná żadnym łwiece nie słyłhác/ iedno w náłżey miłey Polłfcze ty nowe rozumy powłtály. *RejZwierz* 259v.

α. O boskim: zamysł [czyj] (1):

Szereg: »i rozumy i tajemnice« (1): Gdyź on [*Pan*] záwždy obiecował poháńbiác ty mędrołtki á wymyły ludzkie. A prółto wierzącym záwždy obiecał obiałniác y rozumy y táiemnice łwoie. *RejZwierz* 198.

β. Sentencja, aforyzm [w tym: czyj (6) – zawsze G sb i pron] (7): PRzypowiełci (*marg*) wł. podobiełntwá/ áłbo powiełć. (–) Solomoná [...]. Dla náwyłknienia mądrosći y ćwiczenia/ dla wyrozumienia powiełci (*marg*) wł. rozumu (–) [*ad intelligendum eloquia*] rozumnych. *BudBib Prov* 1/1.

Wyrażenia: »domyłłny, zmyłłny rozum« (2:1): Ktorego [*Teofrasta*] domyłłne rozumy ty łą. Tak nam łłufze dołwiadczone przyiacioly miłować, iako ie miłuiąc dołwiadczać. [...] *BielŻyw* 107, 7, 17.

»dowcipny rozum« = *aforyzm* (2): Tego to Talełá dowcipne rozumy ty to łą iako píłże Laertius. Náłtarłzy włzech byłnołci iełt Bog, bo iełt niełtworzoni. Nálełłzi włzech byłnołci iełt łwiat bo iełt Boże łtworzenie. *BielŻyw* 3, 15.

Szereg: »nauki i rozumy« (1): DYogenes [...] nazwan był Cynicu[s] iakoby pfał [tj. psi; w nawiązaniu do greckiego κυνικός] dla piefkich obyczaiow bo on y iego nafladowci [...] przeciw ludzkiemu fromu y obyczai[om] nauki y rozumy wydawał *BielŻyw* 69.

γ. Inwencja literacka (1) :

Zestawienie: »źródło rozumu« = *Homer (1):* Fons ingeniorum, Homerus, Zródło rozumu y dowcipu Homerus. *Mącz* 133d.

Szereg: »rozum i dowcip« (1): *Mącz* 133d cf *Zestawienie*.

3. Porozumienie, wzajemne zrozumienie (1) :

Szereg: »zgoda i rozum« (1): IAnus napierwey przyfzedfzy od wfcходу Słońcá we Włofkich ziemiách pánował/ przyiawfzy kfobie w thowárzyftwo Sáturnufá krolá Kreteńfkiego [...]. Ci dwa będąc w wielkiey zgodzie y rozumie/ záłożyli wiele miaft we Włofzech/ kthore w pokoju wielkim rządźili *BielKron* 275v.

Synonimy: 1., 2. *dowcip*; 1., 3. *porozumienie*; 1. *mysł, umysł*.

Cf **NIEROZUM, ROZUMIENIE**

PP, AN